

Dragsmark och Bokenäs

SVERIGES KYRKOR
BOHUSLÄN

KARIN AASMA

Dragsmarks och Bokenäs kyrkor

Dragsmarks och Bokenäs kyrkor

LANE HÄRAD, BOHUSLÄN

Av KARIN AASMA

VOLYM 218 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International 1994

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ERIK CINTHIO, ALLAN ELLENIUS,
EVALD GUSTAFSSON †, R AXEL UNNERBÄCK

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
BERIT WALLENBERGS STIFTELSE

Beskrivningen av kyrkorna är avslutad hösten 1993.

Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av Uaninn O' Meadhra.

Bildmaterial förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger Dragsmarks kyrkas kalk. Jfr fig. 34. Foto B. Andersson, Bohusläns Museum.

EKBLADS AB C O EKBLAD & CO, VÄSTERVIK 1994

ISSN 0284-1894
ISBN 91-7192-920-7

Innehåll

FÖRORD	7
DRAGSMARKS OCH BOKENÄS KYRKOR	
<i>Inledning</i>	9
DRAGSMARKS KLOSTER OCH KLOSTERKYRKA	
<i>Klostrets historia</i>	12
<i>Kyrkan och konventstugan</i>	15
DRAGSMARKS KYRKA	
<i>Kyrkogården</i>	23
<i>Kyrkobyggnaden</i>	24
<i>Byggnadshistoria</i>	27
<i>Takmålningar</i>	30
<i>Inredning och inventarier</i>	30
BOKENÄS GAMLA KYRKA	
<i>Kyrkogården</i>	43
<i>Kyrkobyggnaden</i>	44
<i>Byggnadshistoria</i>	53
<i>Takmålningar</i>	59
<i>Inredning och inventarier</i>	59
BOKENÄS NYA KYRKA	
<i>Inledning</i>	72
<i>Kyrkobyggnaden</i>	73
<i>Inredning och inventarier</i>	79
NOTER	86
BILAGOR	91
KÄLLOR OCH LITTERATUR	92
FÖRKORTNINGAR	96
SUMMARY	97
PERSONREGISTER	99

Kyrkomiljöerna och de omgivande centrala delarna av Dragsmarks och Bokenäs socknar i mellersta Bohuslän tillhör de områden i Sverige som klassats som kulturmiljöer av riksintresse. Det är därför glädjande att Sveriges Kyrkor nu kan publicera en beskrivning av kyrkorna i Dragsmark och Bokenäs, författad av fil. lic. Karin Aasma, som tidigare medarbetat med beskrivningar över kyrkorna i Kareby, Romelanda, Kungälv och Marstrand.

Publikationen har länge varit förberedd. Sveriges Kyrkors monografiserie har emellertid under senare år måst inskränkas till enstaka volymer, då Raä:s verksledning med tanke på kulturmiljövårdens behov i stället prioriterat översiktsverk om speciellt utsatta och föga behandlade kyrkogrupper, som träkyrkor och kyrkobyggnaderna från perioden 1760–1860.

Till den nu föreliggande monografin har Berit Wallenbergs stiftelse bidragit med tryckningsmedel. Redaktionskommittén framför ett varmt tack till stiftelsen, liksom också till Dragsmarks kyrkliga arbetskrets, som bekostat omslagets färgbild. Vi vill även framföra författarens tack för den hjälp hon erhållit från kyrkvaktmästarna Leif Holm och Eva Jönsson, kyrkvärden Bengt Magnusson och komminister Harry Åström. Inger och Ulf Fredholm vid Bildtska hembygdsmuseet har liksom personalen vid Bohusläns Museum på olika sätt välviligt bistått författaren i arbetet.

Redaktionskommittén förlorade i september förra året genom Evald Gustafssons bortgång en högt värderad ledamot. Manuskriptet till beskrivningen av Dragsmarks och Bokenäs kyrkor, som han läste och granskade på försommaren, blev hans sista insats för Sveriges Kyrkor. Evald Gustafsson publicerade 1970 sin ingående byggnadsstudie av Växjö domkyrka i Sveriges Kyrkors serie och i hans omfattande författarskap ingår ett stort antal uppsatser om kyrkobyggnader och kyrkomiljöer. 1979, då han lämnat sin tjänst som länsantikvarie i Malmöhus län för att bli chef för Riksantikvarieämbetets kulturmiljöbyrå, sedermera överantikvarie, utsågs han till ledamot av Sveriges Kyrkors redaktionskommitté. Hans kunskap och insiktsfulla agerande har varit en ovärderlig tillgång för Sveriges Kyrkor.

Stockholm i april 1994

Erik Cinthio Allan Ellenius R. Axel Unnerbäck

Fig. 1. Dragsmarks kyrka och klosteruin från sydöst. Foto R. Hintze 1982.
Dragsmark Church and the monastery ruins from the south-east.

DRAGSMARKS OCH BOKENÄS KYRKOR

Bohuslän, Göteborgs och Bohus län, Lane härad,
Uddevalla kommun, Göteborgs stift,
Orusts och Tjörns kontrakt

Inledning

Dragsmarks och Bokenäs kyrkor är belägna på Bokenäset, i mellersta Bohusläns skärgård med dess djupa och smala fjordar, många öar samt dess dramatiskt omväxlande landskap bestående av höga klippor och lummiga dalgångar. I 1800-talets beskrivningar uttrycker sig författarna i nästan lyriska tongångar om landskapets skönhet. "Yttersta udden af pastoratet gör dock härifrån ett lika angenämt som öfverraskande undantag. Det är nemligen der det minnesvärda Dragsmark ligger, hvars af löfskogar beskuggade dalar, legendens och fornsångens älsklingshem, med sina klosterruiner och ömma hågkomster, alltid blifvit räknade ibland de vänligaste, Bohuslän har att framvisa." Dessa, A. E. Holmbergs ord,¹ gäller först och främst Dragsmarks socken. De båda socknarnas centrala delar i anslutning till kyrkomiljöerna tillhör nu de områden i Sverige som klassats som kulturmiljöer av riksintresse.^{1a}

Bokenäset begränsas i nordväst av Gullmarn och i sydöst av Koljefjorden. Söder om denna ligger Orust, Bohusläns största ö. I spetsen på Bokenäset, skilda genom trånga vattenpassager, ligger Skaftö med fiskelägena Fiskebäckskil och Grundsund, Flatön, Bassholmen och ytterligare småöar och holmar. Mellan socknarna fanns fordom mer sammanhängande vattendrag, numera bestående av sjöarna Lövvikevatten, Ässvikevatten och havsviken Rörbäckskile. I nordöst gränsar Bokenäs socken till Skredsviks och Högås socknar.

Vattenvägen har genom tiderna varit den naturliga samfärdsleden mellan kustorterna och omvärlden. Via Malö strömmar, Havstensfjorden och Byfjorden nåddes huvudorten Uddevalla. Först vid slutet av 1700-talet byggdes en landsväg som förband Uddevalla med trankokerier och salterier vid kusten.

Namnet Bokenäs härleds ur bokträd och näs. Halvön var nämligen skogrik, särskilt på lövträd såsom ek och

bok. Några mindre bokbestånd finns ännu kvar, medan eken till större delen försvann genom avverkning för skeppsbyggen redan före den svenska tiden. Bokenäs antas först ha förekommit som bynamn, sedermera även omfattande hela halvön. Namnet är första gången dokumenterat i Den røde Bog 1388 (litt.f., Boknaes kyrka).

Namnet Dragsmark har troligen anknytning till samfärdsel på vattenvägar. Båtar måste dragas, släpas över grunda och smala vattendrag på näset mellan Gullmarn och Koljefjorden. Brusewitz härleder namnet av drake, dvs. skepp.²

På Bokenäset finns lämningar efter stenåldersboplatser. En av de mer bekanta boplatserna från yngre stenåldern är Rottjärnslid, där det har gjorts rikliga fynd av flintredskap och matrester. Även rester av dösar, gånggrifter och hållkistor tyder på stenåldersbosättningar. En relativt välbevarad gånggrift finns i Berg, Bokenäs socken. Spår av en hållkista finns vid Lögås, Dragsmarks socken. Enligt lokal, folklig tradition är denna riddaren Axel Tordssons grav från den medeltida legenden om Valborg och Riddar Axel (se nedan).

Under bronsåldern fanns en relativt tät bebyggelse på Bokenäset. Kring Bokenäs kyrka finns spår efter tidig bofast befolkning. Vid kyrkan har framkommit fynd från en bronsåldersboplatz, bl.a. krukskärvor, bränd lera samt smältdeglar och gjutformor för bronsgjutning. Strax öster om kyrkogården finns ett antal skålgropar. I Dragsmark har grävts fram föremål från bronsåldern, bl.a. en halsring, en fingerring och ett stycke brynsten. Mellan Böneröd och Lilla Bräcke finns en hållristning, ett skepp. Bland bronsåldersrösen märks röset på en liten ö utanför Oxevik, i folkmun kallat Kung Stumpes grav. Lämningar efter järnåldersgravar finns men tycks inte ingå i Bokenäs tidigmedeltida sockencentrum. I Dragsmarks socken finns järnåldersgravar bl.a. i Munkeby. Fornborgar har

funnits i såväl Dragsmarks som Bokenäs socken och rester av en fornborg återstår på Borgås i Bjällansås samt på Borråsberget i Dragsmark.

Att Bokenäset redan under tidig medeltid hade en väl etablerad bondebebyggelse, vittnar den relativt stora 1100-talskyrkan i Bokenäs om. Från omkring mitten av 1200-talet och hela medeltiden igenom blev sedan Dragsmark med dess klosteranläggning ett både andligt och världsligt dominerande centrum på Bokenäset och säkerligen även i omgivande trakter. Den norska kungliga administrationen skaffade sig ett system av s.k. skeppsredor i Bohuslän. Bokenäset blev en av dessa (jfr not 2). Håkan Håkanssonns saga förtäljer om ny bebyggelse och replipunkter i form av borgar och klosteranläggningar längs den bohuslänska kuststräckan från Dragsmarks kloster till Öckerö. Bokenässets södra del bjöd på väl skyddad hamnplats genom trånga vattenpassager, bl.a. genom Nordströmmarna. Jordbruket i den bördiga dalgången, båtbyggeriet och övrigt hantverk vid klostret samt klostrets skola gjorde Dragsmark till en betydande kulturort under medeltiden. Tilläggas kan, att den första stora sillperioden inföll under 1200-talet. Fisket spelade överhuvud en betydande roll inte minst genom de av Hansan utvecklade nya sjölederna i Norden. Sillfisket hade även i fortsättningen stor betydelse för kusttrakterna och deras inland. En sillfiskeperiod inträffade i andra delen av 1500-talet. Den stora sillperioden varade från 1780-talet till början av 1800-talet. Uddevalla ryckte då fram som en betydande handels- och sjöfartsstad och samfärdseln till lands utvecklades från staden till kusten på Bokenäset.

Det råder oklarhet beträffande förhållandet Dragsmarks kloster och Bokenäs kyrka. Oedman anger, troligen efter tradition på orten, att Bokenäs kyrka byggdes av kaniker vid Dragsmarks kloster som där instiftade två altaren, varav S:t Botulfs³ altare ”ned i kyrkan” betjänades av en präst avlönad av klostret (Oedman s. 224). I Den røde Bog omnämns 1388 enbart Bokenäs kyrka och dess ägodelar. Dragsmarks kloster förekommer inte i boken. 1480 beviljar påven en ansökan av abboten och kanikerna i Dragsmark att med klostret förena S:t Botulfs kyrka i Bokenäs och Morlanda kyrka. Detta var säkerligen en officiell stadfästelse av de verkliga förhållandena under klostrets storhetstid, 1300- och 1400-talen. Klostret ägde under den tiden ansenligt med jordagods, inte mindre än 150 gårdar, som från 1200-talet och framåt hade influtit som gåvor från kungligheter och stormän. Inte heller Bokenäs kyrka var lottlös. 1388 ägde kyrkan 34 gårdar, förutom prästgården, sammanlagt mer än 7 markabol, varav 3 markabol donerade av norske kungen Håkan Håkansson på 1270-talet. Dessutom hade kyrkan inkomster

från ytterligare ett antal gårdar inom och utom socknen som tillsammans utgjorde 7^{1/2} markabol.⁴

Efter klostrets sekularisering omkring 1520 sammanhölls klostrets jordagods som Dragsmarks län och Dragsmark blev kyrksocken. Socknarna fick efter reformationen en gemensam präst, underhållen av klostret. Ännu 1594 omnämns Bokenäs kyrka av biskop Jens Nilsson som annex till Dragsmark. Efter landskapets försvenskning förenades socknarna i Bokenäs pastorat, dock utan tydlig markering av moderkyrka-annexkyrka. Pastorsbostället som tidigare låg i Örtorp, Dragsmarks socken, flyttades 1672 till Svenseröd i Bokenäs socken. Enligt Bexell (s. 270) har denna flyttning föranlett namnändringen till Bokenäs pastorat. Även Holmberg beskriver enbart Bokenäs pastorat, bestående av de båda socknarna, utan att ange vilken kyrka som var huvudkyrka. Av intresse är Oedmans uppgift om Skredsviks kyrkoherde som ansökte hos riksdagen att få överta Bokenäs pastorat till annex, eftersom den då bestod av bara 2 socknar – efter Oxeviks kyrkas förfall (se nedan). Pastor locus Anders Wallin (1682–1721) protesterade och åberopade Karl XI:s Placat anno 1680 om att Bohusläns egendomsförhållanden skulle förbli oförändrade så som de var 10 år innan Bohuslän blev svenskt: ”I anseende hwar til Dragsmarcks Pastorat, som warit ett Pastorat för sig sielf i 400 år, bör niuta samma Kongl. Nåd och Privilegier til godo” (Oedman s. 228).

Sedan 1962 är Bokenäs och Dragsmarks socknar överförda till Skaftö pastorat. Till pastoratet hör även kyrkorna i fiskelägena Fiskebäckskil och Grundsund.

På Bokenäset har aldrig funnits några större byar eller säterier, inte heller några storgårdar. Av gårdarna i Bokenäs socken är många av medeltida ursprung. I Den røde Bog omnämns 1388 bl.a. gårdarna Bön, Svenseröd, Lanhed, Humlehed. Reidar Jonsson Darre (d. 1369) hövitsman på Bohus, ägde gårdar i Bokenäs liksom klostret. Några gårdar hörde till Holma säteri, Brastads socken. Lilla Hogen, Torseröd och Klåvan var på 1600-talet således i Nils Påskessons vid Holma ägo. Av större självständiga gårdar kan nämnas Svenseröd, som är pastorsboställe, Linnebo, tidigare häradsskrivarens boställe och Lycke, f.d. länsmansboställe. Böneröd, Fossen, Kålleröd, Klef och Humlehed var militärboställen. Dragsmark blev efter reformationen Bohusläns minsta socken. Flertalet av gårdarna har sannolikt tillhört klostret. Enligt jordebok 1603–04 hörde till det nybildade klosterlänet gårdarna Kloster, Munkeby, Kättorp, Hultås, Berg, Backa, Fossen, Kärulingsund, Bassholmen, Örtorp (f.d. prästboställe). Torseröd och Högås hörde till Morlanda säteri. Herman Matzson, klostrets förste världslige styresman, omnämnd första gången 1519, innehade gården Munkeby. 1624 för-

länades skeppsföraren Nils Hammer Dragsmarks klosterlän. Han uppförde intill det forna klostret gården Kloster, som sedan dess har tillhört släkten Hammar. Hultås var regementskvartersmästarboställe.

Till det mytomspunna Dragsmark har förlagts den medeltida legenden om riddaren Axels och sköna Valborgs sorgliga kärlekshistoria. Balladen om 200 strofer återges i sin helhet av Brusewitz i Elfsyssel (s. 300–311). Gården Hultås är skådeplatsen och en raserad hällkista vid Lögås anges som riddar Axel Tordssons grav. Troligen medeltida är också sägnen om draken i Skåleberget ovanför Dragsmarks kyrka. Draken som ruvade på en silverskatt i en grotta flydde när klostret byggdes, men lämnade kvar skatten, som ingen sedan har hittat. Biskop Jens Nilsøn meddelar en hörsägen att det i den nämnda grottan fordom har bott en eremit.

I sin reseberättelse från 1594 omtalar biskop Jens Nilsøn Getvikssunds kyrka, ”staaendis ved stranden, der droge wi ret om hende och haffde hende paa den venstre haand och til bryggen”.⁵ Inget nämns om kyrkans ut-

seende. Oedman återkommer med en berättelse om klostrets andra kyrka i Oxeviken, med en ”särdeles Präst til then samma, som nu är aldeles förstörd ock ödelagd”. Oxevikens kyrka i Getvikssund, väster om Dragsmarks kyrka, omnämns en gång till av Oedman, nu i samband med Skredsviks kyrkoherdes önskan att lägga Bokenäs och Dragsmarks socknar under sig, då Getvikssunds församling hade upphört (se ovan). Kyrkan, sannolikt ett litet träkapell, hade fått förfalla troligen redan i början av 1600-talet. Den omnämns inte med ett ord i Nils Glost-rups visitatser 1617–37. Elling förmodar att kyrkan eller kapellet uppfördes under den stora sillfiskeperioden på 1570- och 80-talen, samt fått förfalla, när en kyrka uppfördes i det närbelägna Fiskebäckskil. Holmberg har iakttagit några grova stenblock, utvisande kapellets plats vid Hultås, nära stranden i Oxevik (s. 227). Ett par stenar kan ännu iakttas, som sannolikt är grundstenar till det forna kapellet. Enligt lokaltraditionen lär kapellets altartavla och klocka ha överförts till Fiskebäckskils kyrka (Elling s. 117).

DRAGSMARKS KLOSTER OCH KLOSTERKYRKA

Klostrets historia

Äldsta underrättelser om ett kloster i Dragsmark är några dokument från 1200-talets sista årtionden. Första urkunden är Magnus Lagaböters (Håkansons) testamente från 1277, upprättat i Tönsberg. Bland en lång rad gåvor till kyrkor, kloster m.m. uppräknas här även 10 mark gångbara mynt till premonstratensklöster Mariskogh. Nästa uppgift, ett odaterat brev utfärdat av samme kung (regent 1262–80), är en försäkran om att klostret alltså får utnyttja den donation hans far, Håkan Håkansson, gav vid flyttningen från Tönsberg till Dragsmark.⁶ Denna flyttning gällde, enligt Håkan Håkanssons saga, barfotabrödernas kyrka som kungen lät bygga i Tönsberg, men sedan flyttade till Dragsmark, där ”hann let ok gera Mariuklaustr ok steinkirkiu ok gaf til (50) markabol”.⁷ 1290 befäller generalabboten Vilhelm av Prémontré abboten i Bäckaskog i Skåne att visitera klostren i Tönsberg och Dragsmark.⁸

Klostrets stiftelseår är inte känt, men troligen inföll det under Håkan Håkanssons senare regeringsår. Klostret invigdes till heliga Marias ära och kallades Monasterio de Silvae S. Maria, Mariskogh, eller också Dragsmarks kloster. Här kan nämnas att just Mariakulten var ett framträdande drag hos premonstratenserna. Premonstratensorden var en prästorden med missionära uppgifter. Första klostret var Prémontré i Laon, grundat 1120. Från Prémontré grundades dotterkloster, ofta genom att övertaga redan befintliga kyrkor. Så var fallet i Vä i Skåne och i Tönsberg i Norge. Tönsbergs kloster grundades redan omkring 1190 och övertog då S:t Olofs romanska rundkyrka.⁹ Klosterkyrkorna fungerade i regel som vanliga församlingskyrkor. Lekbröderna hade hand om jordbruk, hantverk och, som i Dragsmark, även visst skeppsbyggeri.

S:t Maria kloster i Børglum från ca 1190 var circarieret Daciae et Norvegies huvudsäte. Enligt uppgift stiftades Dragsmarks kloster från Børglum.¹⁰ Klostret utökades sedermera genom annexion av Bokenäs och Morlanda kyrkor (jfr ovan).

Egendomliga och motsägelsefulla är uppgifterna i Håkan Håkanssons saga om att det skulle gälla en franciskankyrka i Tönsberg och dess flyttning till Dragsmark

snart därefter. Att det är fråga om någon form av flyttning i samband med klostrets tillkomst bekräftas dock av det ovannämnda brevet av Magnus Håkansson. Man har tolkat uppgifterna så att en träkyrka, kanske en stavkyrka, flyttades, rimligen sjövägen, till Bohuslän, samt användes där under tiden som en stenkyrka blev färdigbyggd. Flyttningen kan dock även syfta på en flyttning av byggnadsdetaljer, relikskrin eller andra viktiga inventarier. Fynd av en romansk dopfuntsfot på klosterområdet kan tyda på just det sistnämnda (jfr nedan). Samma gäller resterna av ett relikskrin från 1200-talets första del.¹¹

Klostret fick redan från början rundliga donationer, nämligen femtio markabol av kung Håkan och ytterligare penninggåva av sonen Magnus Lagaböter. Sedermera utökades klostrets egendom genom donationer av jordgods och penningar. Drottning Blanka testamenterade 1347 tio mark silver och ytterligare gåvor är dokumenterade från 1300-talet. Drottning Dorothea gav 1492 hela fem hundra mark till klostret mot att abbot Thorer låter läsa själamässor för de kungliga och alla kristna.¹²

Klostrets storhetstid inföll på 1300- och 1400-talen. Klostret hade stort anseende som andra kloster i Norge näst efter Tönsbergs premonstratensklöster. Vid klostret bedrevs även undervisning, liksom i Børglum, det förmodade moderklostret. Holmberg beskriver en högskola vid klostret, avsedd för ”adliga ynglingar” från Norge och Danmark, även från Sverige. Skolan, som var belägen vid Hultås, var enligt författaren under senare medeltid ett prästseminarium (Holmberg s. 227). Oedman benämner skolan som ett gymnasium med ”nödiga Lectoribus Theologiae och Philosophiae” (s. 225).

Årtalet för klostrets nedläggning är inte känt. En världslig föreståndare för klostret fanns, som nämnts, redan 1519, då klostrets föreståndare Herman Matzsøn skriver till kungen för att få utbetalt de av drottning Dorothea år 1492 skänkta 500 mark eller få Dynge gods som ersättning. Summan hade nämligen omhändertagits av hövitsmannen Henrik Krummedike på Bohus. Ytterligare två brev av Herman Matzsøn är dokumenterade 1522 respektive 1523, där han beklagar sig över klostrets armod och förfall och framför önskemål om att få bli ersatt av en

Fig. 2. Gården Kloster och Dragsmarks kyrka omkring 1850. Pastell av Carl Fredrik Richter (1806–1883), Bohusläns museum. Foto Bohusläns museum.

Kloster Manor and Dragsmark Church c. 1850. Pastel painting by Carl Fredrik Richter.

vidg abbot.¹³ Därav blev intet, utan snart därefter blev klostergodset överfört till kronan som Dragsmarks klosterlän med Herman Matzsøn som första länsinnehavare. Under 1500-talet avlöstes länet av sju olika innehavare, tills det 1602 indrogs under Bohus. Jordeböcker från 1603–1622 är bevarade och de ger en överblick över Dragsmarks klostrets innehav av jordegendom. Klostret ägde 1604 inte mindre än 141 egendomar, därav en tredjedel i Dragsmarks och Bokenäs socknar, resten fördelade över stora delar av Bohuslän, främst i södra delen.¹⁴

Klosterlänet förlänades 1624 skeppsföraren Nils Hammer, som mot sina tjänster som skeppsförare erhöll en räntesumma av godset. Den siste norske länsinnehavaren var Henrik Willumssen Rosenvinge. Efter landskapets överförande till Sverige 1658 förvandlades Dragsmarks län till kronogods under Bohus.

Kanikerna tycks ha bott kvar i klostret åtminstone några årtionden in på 1500-talet.¹⁵ Klosterbyggnaderna förföll efter sekulariseringen, men ännu inte slutgiltigt. Intressanta är biskop Jens Nilsøns uttalanden vid visitationer 1594 och 1597. 1594 konstateras att det finns en liten träkyrka vid klostret – förmodligen föregångare till nuvarande sockenkyrkan – och allmogon uppmanas att ”Draxmarks kloster at bygge och giøre ferdig, saa at ther kunde bliffue en kirche aff”. Härav kan slutas att biskopen ville använda den forna klosterkyrkan som sockenkyrka i stället för den lilla träkyrkan. Vid nästa visitation 1597 upprepar biskopen sin uppmaning, att herr Peder måtte ”beuise lydighet om kireken oc prestegaarden att bygge oc forbedre”.¹⁶

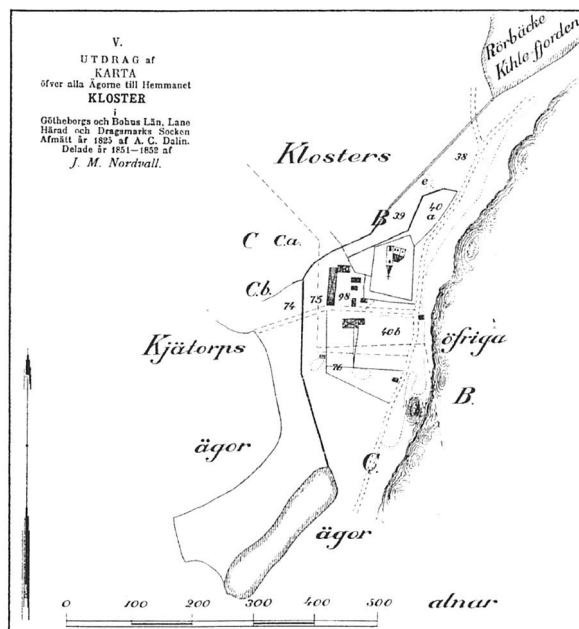

Fig. 3. Karta visande gården Klosters ägor samt Dragsmarks kyrka och kyrkogård 1825. Efter Berg, Dragsmark II.

Map showing the property of Kloster Manor and Dragsmark Church and churchyard in 1825.

Det är knappast troligt att biskopens uppmaning fick någon efterföljd. 1610 tilläts ståthållaren Ivar Krabbe på Bohus att låta bortföra stenmaterial från klostret till Bohus fästningsbygge.¹⁷ Vid 1700-talets mitt fanns endast ruiner efter kyrkan kvar. Dessa beskrivs noggrant av pas-

Fig. 4. Ruinen efter Dragsmarks klosterkyrka, avbildad 1823. Efter Berg, Dragsmark II.

The remains of Dragsmark monastery church in 1823.

tor Lars Rhodin (se nedan). Själva klosterbyggnaderna omnämns däremot inte i Rhodins beskrivning – de var troligen då helt raserade. I en reseberättelse från 1815 till Vitterhetsakademien anmäls till fredslusning ruinen efter Maria kloster, samt huggna "marmorstenar" i kyrkans hörn, dörrar och fönster.¹⁸ Sten från klostret bortforslades alltjämt under den följande tiden. 1820 framför Johan Hammar klagomål till Uddevalla stad över att han inte har fått betalt för tre båtar sten från "Monkakyrkan" i Dragsmark.¹⁹ 1844 återstår ännu en "omkr. 26 fot lång och 34 do hög murlemning", det är "ett stycke af norra muren, på hvars spets en liten mar-rönn och en förtorkad fura sorgligt sucka i vinden", skriver A.E. Holmberg. Denna mur-

rest rasade i februari 1846. I ett brev till Vitterhetsakademien samma år försöker Holmberg väcka intresse för förvaring av byggnadsrester. Huggna stenar finns kring-spridda i traktens gårdar, men även i andra socknar. Dessa stenar borde tillvaratas och förvaras i sockenkyrkan. Holmberg nämner också att ruinen före nedrasandet ägde turistintresse.²⁰ 1894 lämnar Pontus Fürstenberg en nog så talande beskrivning till Vitterhetsakademien: "... platsen der Mariakyrkan stått företer nu bilden af en afskrä-deshög, fylld af murbruk och ramlade stenmassor, samt i tillgängliga delar använd såsom vedbacke, under det ett ruckligt uthus intager alledeles samma ställe der en gång sjelfva högaltaret befann sig."²¹

Fig. 5. Ruinens tillstånd i slutet av 1800-talet. Foto i ATA.

The state of the ruins in the late 19th century.

Kyrkan och konventstugan

Av det forna klostret finns nu endast en ca 1–1,5 m hög ru- in kvar. Ruinen består av murar till klosterkyrkan samt sö- der om denna anslutande murar till en nästan kvadratisk byggnad och ett smalt genomgångsrum mellan kyrkan och denna (fig. 1, 9). Den nuvarande ruinen är huvudsak- ligen resultatet av Wilhelm Bergs utgrävningar 1897. Bergs grävningar är hittills den enda mer omfattande un- dersökningen av Dragsmarks forna kloster. Den ge- nomfördes på initiativ av Göteborgs och Bohusläns fornminnesförening. Undersökningen är publicerad som en omfattande redogörelse i Bidrag till kännedom om Gö- teborgs och Bohusläns fornminnen och historia, band 6, häfte 4, 1899.

Bergs utgrävning omfattade enbart kyrkan och byg- naden söder om denna. Ytterligare lämningar efter klost- ret kom i dagen genom Erik Lundbergs undersökningar 1942 (se nedan). De av Berg framgrävda murresterna re- staurerades 1930 efter förslag av arkitekt Axel Forssén och byggmästare Adolf Tell genom Bohuslänska Forn- minnessällskapet Vikarvet. Denna restaurering kritiserades för sitt något hårdhänta genomförande, och en i viss mån återställande och kompletterande konservering ut- fördes 1934. Ytterligare vårdarbeten med uppröjning av buskage och påläggning av ny torvtäckning på murarna har utförts 1949 och 1959 samt 1971. En besiktning av klosterområdet för eventuellt fastställande av klostrets sträckning åt söder utfördes av Bohusläns museum och Raä UV-väst 1987 (fig. 6). Vid grävningar i gården Klos- ters²² trädgård 1991 för vissa rörlägningsarbeten fram- kom inga murrester som kan sättas i samband med det for- na klostret, utan enbart lösfynd av tegel m.m. (se nedan).

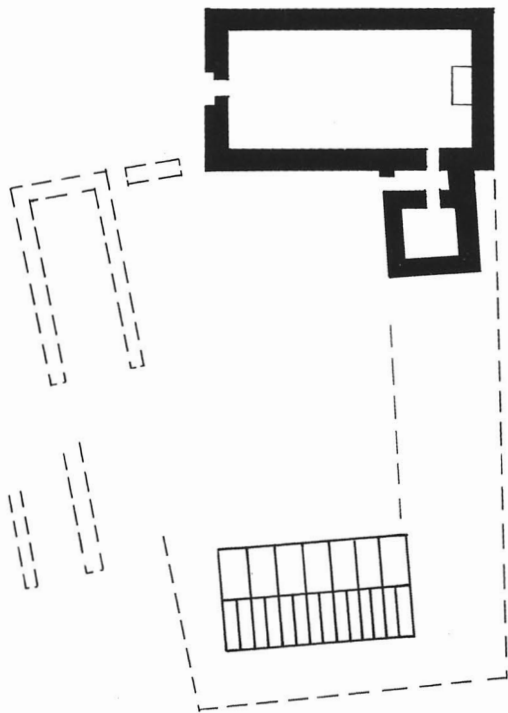
Viss ledning, förutom Bergs undersökningar, för be- dömning av klosterkyrkans utseende ger kyrkoherde Lars Rhodins beskrivning från mitten av 1700-talet.²³ Rhodins beskrivning av klostrets "qwarlefwor" är: "1o Östra gafwln, nu mur, wid pass 30 alr hög, och 20 alr bred, i hwilken ännu äro hela och fullkoml: gluggar af 3. fenster, som tyckes hafwa minst 25 alr. höga, och 5 quarter brede. Thessa äro i kanterna med rader af wäl uthuggne täljeste- nar och ofwantil fjirdubble hwalfskurne snidwärk, samt utom thessa af bildhuggare uthuggne blommerat, jemte therä Seraphims hufwud beläten sirade. – 2do wid sudöst- ra hörnet härnest är til 2¹/₂ alners höij grundmur af en täm- mel stor Sacristie. – 3tio af södre sudmuren står qwar 6. alr högd och 8 alr längd. – 4to På norra sidan är en mur öfw 20 alr höij och 16 alr lång. – 5to Västre gafwelen, som hänger tilhope wed begge desse sidomurer är 18 alr hög. Mit uti är Closterdörren 14 alr hög, öfwer hwilken är en af 6 stenar uthuggen ring, såsom ett stort hiul, uti hwilken

äro murar til 12 uthuggna taggar; denna ring har varit ett fenster. – 6to hela Clostrets längd är 40 alr. – Uppå uti thessa murarna stå för utan en liten tall 3. quarter tiock, mångfaldige små Rönträn in uti, så wäl utan thetta Clos- ter är en stor myckenhet af ekar och annor träd, den näm- de dörren, samt ringen är af telgesten. För öfrigt äro mu- rarna af gemen, dock murhuggen gråsten."

Den tämligen valhänta teckning som följer beskriv- ningen, är försedd med texten: "Rudera, som beskriv- ningen anteknar" och "Thenna beskrifning har iag aftagit, sådan som hon i Manuscriptet finnes" (fig. 8). Vad Rhod- in med sina snirklade ord vill beskriva, är med all sanno- likhet gotiska byggnadsdetaljer. Måttangivelserna är sä- kerligen mycket ungefärliga, men därav framgår att öst- gaveln omkring 1745 ännu hade sin nästan fulla höjd på omkring 22 meter, och en bredd på 12 meter. Fönsteröpp- ningarna var ca 15 m höga och bredden på varje fönster ca 0,75 m. Dessa högsmla tre lika höga fönster var troligen kopplade fönster under en omfattningsbåge, dekorerad med bladverk, möjligen s.k. krabbor, samt som anfangen "änglahuvud".²⁴ I teckningen står överst på norra muren "Snidwärk", vilket sannolikt betecknar en dekorfris. Även västportalens utseende kan av beskrivningen tolkas som en gotisk portal med rosettfönster ovanför, troligen inom en omfattningsbåge, så som det antyds i teckningen.

Av de täljstensfragment, som ligger utspridda inom ru- inen (fig. 10), är många fint huggna med gotiska bladverk och profileringar. Ett par stenar med spetsbågeform har uppenbarligen varit delar i någon fönsteröppning. Försök har gjorts att tolka stenfragmentens ursprungliga place- ring, men bakgrundsmaterialet är för knapphändigt för en säker rekonstruktion.²⁵

Av Bergs undersökningar²⁶ framgår att Dragsmarks klosterkyrka var en enskeppig kyrka, byggd av vald och tuktad gråsten i skalmursteknik, med en murtjocklek av ca 1,45 m. Spår av kalkputs fanns ut- och invändigt. Om- fattningar och andra arkitektoniska detaljer var gjorda av finhuggen täljsten. Kyrkans längd var 22,6 m, vilket stämmer tämligen bra med Rhodins uppgift om 40 alnar = ca 24 m, och bredden var 13,45 m = ca 20 alnar. Höjden har av Berg beräknats till mer än kyrkans längd, dvs. ca 25 m. Kyrkan hade en nordöstlig-sydvästlig orientering och var välvd med två kvadratiska kryssvalv, stödda på sex murpelare. Två av dessa, på södra sidan, bär ännu spår av avtrappning i tegel.²⁷ Även valvribborna var av tegel. Ett litet antal formslaget tegel med trepassformad genom- skärning har tillvaratagits. Strax öster om de mellersta valvstöden blottades grunden till en triumfbågs- mur (fig. 9). Den ligger inte i förband med långmurarna och

är uppenbarligen sekundär. Grunden till högaltaret intill östra muren har grävts fram. Intill korets södra respektive norra mur, och i anslutning till triumfbågsmuren blottades grunden till små utrymmen med rektangulär grundplan, vars funktion ännu är en olöst fråga. Möjligen kan de ha byggts som gravkammare (se nedan).

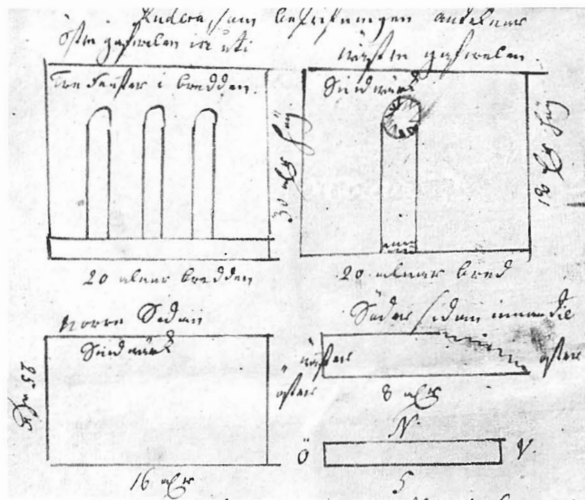

Fig. 8. Detaljer av kyrkoruinen, teckning i pastor L. Rhodins manuskript från 1740-talet. Foto H. Andersson 1927, ATA.
Details of the church ruin. Drawing in manuscript from 1740s.

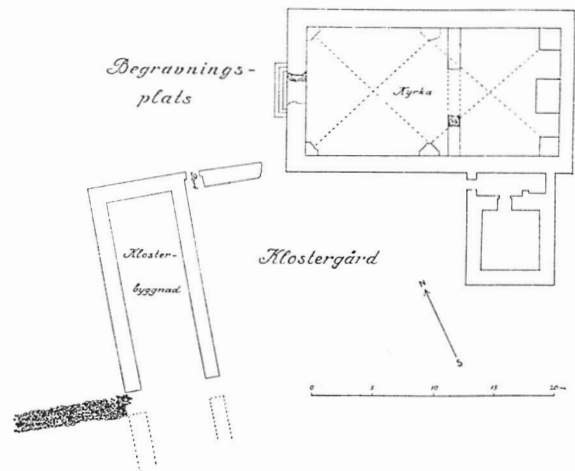

Fig. 7. Situationsplan över Dragsmarks klosterruin, enligt undersökning av E. Lundberg 1942.

General plan of Dragsmark monastery ruin from 1942.

Fig. 6 (t.v.). Klosterområdets förmodade utsträckning efter besiktning 1987. Jfr fig. 7.

The conjectured extent of the monastery following survey in 1987. Cf. Fig. 7.

Golvet i långhuset var belagt med oglaserat tegel i murbruk på underlag av sjösand. Längs murarna var teglet lagt diagonalt, för övrigt i flätmönster. Golvet i koret var belagt med nästan kvadratiska, glaserade tegelplattor i gult och mörkgrönt. Fönster fanns, såsom framgår av Rhodins beskrivning, i östra korväggen och i långhusets västmur. Inga uppgifter finns om fönster i övrigt. Norra muren var antagligen fönsterlös. Södra muren var under Rhodins tid bevarad endast till omkring 2,5 meters höjd på den högsta, västra delen. Södra fönsteröppningarna måste således varit placerade högt upp i muren, sannolikt ovanför en korsgång längs med södra kyrkomuren.

Huvudingången till kyrkan var i väster. Portalen hade antagligen avtrappad omfattning med kolonetter i vinklarna. Södra portalpostens sockelsten och ett stycke av en kolonnett fanns ännu in situ vid utgrävningen 1897. En liknande sockelsten lär ha funnits i Klosters trädgård. Tre trappsteg av långsmala stenhällar förde upp till ingången. Inga spår har hittats efter en tornbyggnad. Sannolikt var kyrkan försedd med takryttare för ringklocka. En mindre ingång till kyrkan fanns i korets sydmur. Den hade omfattning av huggen sten. En av tröskelstenarna utgjordes av en av Berg förmodad del från en spetsbågig fönsteromfattning (Berg s. 311).

Korportalerna ledde genom en smal gång till en byggnad med nästan kvadratisk grundplan söder om kyrkan (fig.

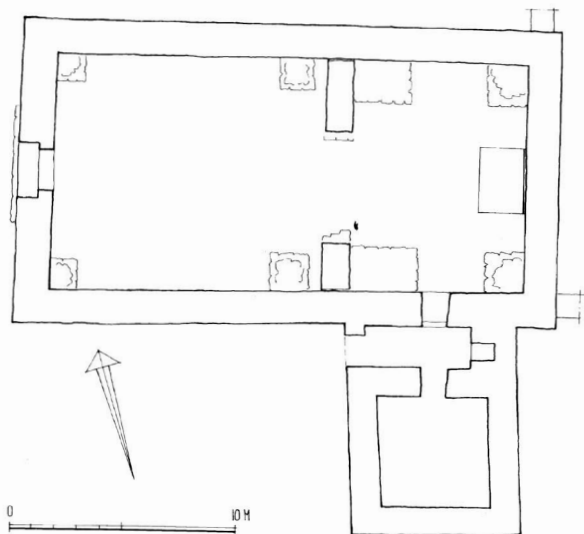

Fig. 9. Plan av klosterkyrkan, 1: 300. Uppm. G. Redelius 1991.
Plan of the monastery church, scale 1: 300.

Fig. 11 (överst t.h.). Interiör av kyrkoruinen mot öster. Foto K. Aasma 1991.
The interior of the church ruin looking east.

Fig. 12. Nordvästra hörnet av ruinen. Foto K. Aasma 1991.
The north-west corner of the ruin.

Fig. 10. Byggnadsdetaljer från klosterkyrkan. Foto E. Thorburn 1927. ATA.
Building fragments from the monastery church.

Fig. 13. Fot till medeltida dopfunt, funnen i ruinområdet. Nu i SHM (nr 10.731). Foto ATA.

The base of a medieval baptismal font found in the ruin.

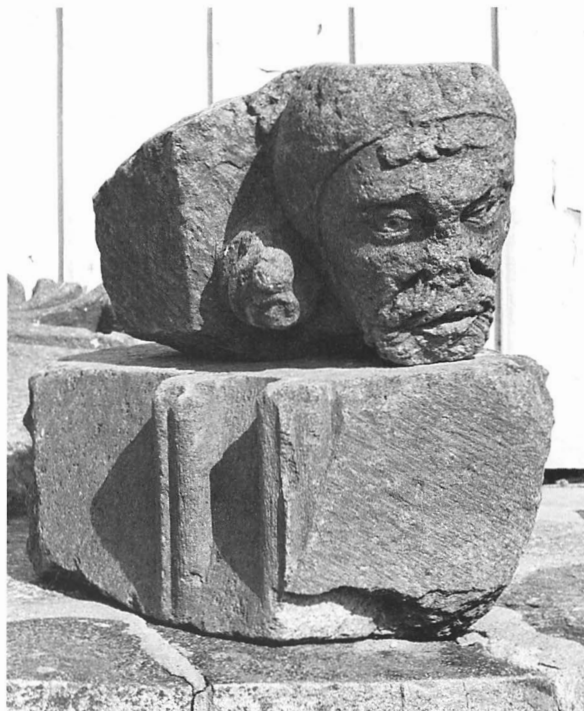

Fig. 15. Skulpterade stenar från klosterkyrkan. Foto R. Hintze 1982.

Carved stones from the monastery church.

Fig. 14. Skulpterade stenar från klosterkyrkan. Foto R. Hintze 1982.

Carved stones from the monastery church.

9). Rummets mått är 4,85×4,98 m. Golvet var belagt med glaserat tegel i likhet med korets golvbeläggning. Under teglet och ett sandlager fann Berg ännu ett golv, av gråstenshällar, samt därunder ytterligare ett kulturlager av tegelstycken, murbruk, kol m.m. Det smala genomgångsrummet, med en bredd av 1,86 m i den bredaste, västra delen, hade en dörröppning i väster, till den förmodade klostergården. Dörröppningen och tröskeln var av tegel.

Det kvadratiske rummets funktion har föranlett olika tolkningar, antingen som sakristia eller som kapitelsal eller snarare konventstuga. Rummet hade ingen dörröppning åt söder. Enda förbindelsen var dörröppningen i norra muren mot det smala utrymmet mot kyrkan, av Berg tolkat som sakristia, och som samtidigt fungerade som förbindelse via en trappa till en andra våning, med dormitorium och andra utrymmen. Liknande planlösning i Utstein kloster i Norge med långsmal sakristia och genomgång till konventstuga,²⁸ talar för tolkningen av det kvadratiske rummet som konventstuga. För en funktion av viss dignitet i klostret talar även det ”finare” golvet av glaserat tegel, det enda man vet om rummets utseende. Utrymmet på ca 25 m² torde ha varit tillräckligt för en samling av tolv kaniker.

Övriga byggnadslämningar

Bergs undersökning inskränktes till klosterkyrkan och dess sidobyggnad i söder, samt en murklack sydväst om kyrkan, som av Berg antogs vara klostrets västra avgränsning. När en på området befintlig ladugårdsbyggnad, tillhörande gården Kloster, revs omkring 1940, gavs tillfälle för undersökning av marken under byggnaden. Undersökningen, utförd av Erik Lundberg 1942,²⁹ blottlade grundmurar till en byggnad som i trubbig vinkel till kyr-

kan sträckte sig i nord-sydlig riktning ungefär från den punkten där Berg iakttog den ovan nämnda murklacken (fig. 7). En mur av gråsten till en höjd av 70 cm och med en längd av 17 m, blottlades. Byggnadsgrundens bredd är 8 m och murtjockleken ca 1,10 m. Fynd av tegelrester låter ana att vissa delar av byggnaden utgjordes av tegel. Golvet var belagt med kullersten. I söder fanns en öppning genom byggnaden med en stenlagd väg västerifrån in till klosterområdet. Mellan byggnadens norra mur och kyrkans sydvästra hörn fanns grunden till en mur, avbruten intill kyrkans hörn och försedd med en portöppning intill byggnadslängans nordöstra hörn. Byggnaden utgjorde sannolikt klosterområdets begränsning i väster. Från muren och västerut sluttar marken neråt mot en bäck. Grundmurarna anses vara lämningar efter en lekmannabyggnad. Med tanke på kullerstensbeläggningen är den snarare att betrakta som förrådshus, möjligen med en övre bostadsvåning.

Klostrets övriga utrymmen ligger sannolikt under gården Klosters ägor. En besiktning av klosterområdets tänkbara utbredning genomfördes 1987 av Bohusläns museum och Riksantikvarieämbetet UV-väst.³⁰ Besiktningen tog fasta på upphöjningar i marken, i vissa delar användes även jordborr. Dessutom undersöktes ett utrymme under Klosters manbyggnad. I källaren finns en äldre mur, med putsade ytor, samt i denna små nischer med gångar som möjligen kan ha utgjort någon form av värmeledning. Spår av murverk påträffades även under andra delar av huset. Enligt besiktningen sträcker sig det forna klosterområdet längre söderut än man hittills har förmodat (fig. 6).

Datering

Uppgifterna om klosterkyrkans utseende och byggnadshistoria är ytterst knapphändiga, och så gott som obefintliga beträffande klosterbyggnaderna i övrigt. Klostrets anläggningstid är sannolikt under Håkan Håkanssons regeringstid 1219–1261. Själva kyrkobyggnaden kan dock dateras till slutet av 1200-talet genom en stilistisk jämförelse mellan de bevarade, finhuggna och skulpterade byggnadsdetaljerna i täljsten och motsvarande byggnadsdetaljer från klosterkyrkorna i Utstein och Børglum samt domkyrkan i Stavanger.³¹ Denna datering förutsätter en äldre klosterkyrka. Vid utgrävningar 1897 framkom en rad större stenar i kyrkans långhus, ca 1,5 m från norra muren (fig. 6). Denna stenrad antogs av Berg vara grundrester från en äldre, mindre stenkyrka, ett antagande som Berg grundade även på fynd av äldre kulturlager och brandlager. Existensen av en äldre träkyrka, möjligen en stavkyrka, har framkastats av andra författare (jfr ovan). Den dokumenterade stenraden kan mycket väl vara rester

Fig. 16. Byggnadsdetaljer från klosterkyrkan, i sockenkyrkans vapenhus. Foto K. Aasma 1991.

Building fragments from the monastery church.

av syllstenar till en träkyrka. Som nämnts ovan omtalas i samband med Håkan Håkanssons donation en flyttning av en kyrka, eller delar av en kyrka, från Tönsberg till Dragsmark.³²

I Statens historiska museum förvaras nederdelen av en medeltida dopfunt från Dragsmark. Den är utförd i täljsten och består av cylindriskt, uppåt något avsmalnande skaft och cirkelrund fot som är dekorerad med en krans av spetsiga flikar (fig. 13). I botten finns nio uttömningshål. Höjd 27 cm, diam. 47 cm. En liknande dopfuntsfot, dock med rikare dekor, finns i Hogdals kyrka i grannhäradet Vette. Denna bär nu en träfunt av senare datum. Funtar och delar av funtar med liknande dekor finns, eller har funnits, i flera kyrkor i Bohusläns nordligare del. Exempel finns från Lur, Lommelanda, Tanum, Tjärnö. De är alla typiska för den s.k. østfoldsskolan i Norge men finns även företrädd i Danmark, bl.a. i Vestervigs kyrka. Ursprunget till denna romanska typ av dopfuntar anses vara England. I Norge uppträder dessa från 1100-talet.

Dopfuntfragmentet är således äldre än den gotiska klosterkyrkan. Dopfunten har troligen forslats sjövägen från Norge, sannolikt från en äldre kyrka. Dopfuntsfoten är funnen i klosterruinen, dock utan närmare angivelse i vilken del av ruinen. Fyndet är inte omnämnt i W. Bergs redogörelse.

De få bevarade täljstensfragmenten, jämte beskrivningarna från 1700-talet, låter oss bedöma klosterkyrkan som en förhållandevis rikt dekorerad byggnad. Frågan om varifrån de skulpterade stenarna kommer är hittills olöst. Berg tar för givet att stenen kommer från de närbelägna klorskifferfyndigheterna på Skaftö och Furuholmen, medan andra, bl.a. norska historiker har framhållit importen från Norge.³³ Troligen var det klostrets egna hantverkare, kanske härstammande från Norge, som både högg och satte in stendetaljerna i byggnadsverket. En framtida stilkritisk analys samt undersökning av stenarten bör kunna ge exaktare svar på frågorna. Här kan bara påpekas påtagliga likheter mellan ett av de två skulpterade huvudena (se nedan) från Dragsmarks klosterkyrka och några ansiktsskulpturer från den s.k. åttkanten i Nidarosdomen i Trondheim.³⁴

Av klosterkyrkans dekorativa utsmyckning återstår som nämnts ett antal skulpterade stenfragment samt byggnadsdetaljer i form av såväl huggna stenar som tegel, formtegel och några golvtegelfragment. De huggna och skulpterade täljstensfragmenten förvaras huvudsakligen i kyrkoruinen (fig. 10, 11), några även i Dragsmarks sockenkyrka (fig. 16) samt i det Bildtska hembygdsmuseet³⁵ i Morlanda på Orust. Tegelfragment återfinns i Bohusläns museum, Göteborgs historiska museum och i sockenkyrkan. Av stenfragmenten märks främst två

Fig. 17. Dragsmarks klostrets abbotsigill 1430–1492. Efter Berg, Dragsmark II.

The seal of the abbot of Dragsmark monastery, 1430–1492.

skulpterade människohuvuden med anmärkningsvärt livfulla ansiktsdrag, det ena med lockig hårkrans runt huvudet (fig. 14), det andra med helskägg och en hätta på huvudet (fig. 15). Dessa båda samt ytterligare två fragment var utställda på Jubileumsutställningen 1923 i Göteborg. Två hålkälade fragment med skulpterade bladornament finns i Dragsmarks kyrka respektive Bildtska hembygdsmuseet. Bland övriga finhuggna och profilerade stenfragment återfinns ett antal med djupa kannelyrer, delar av helt släta kolonner (i Bildtska museet), två spetsbågiga fönsterfragment, ett bladornaterat kapitälfragment (i Klosters trädgård), några bågfragment samt ytterligare ett antal odefinierbara stenar. Av valvribborna återstår ett tiotal tegelstenar med trepassformad genomskärning.

Bergs undersökningar visade att ett stort antal begravingar har förekommit i klosterkyrkan. Under golvet återfanns en mängd skelett, delar av skelett samt en del spår efter träkistor. Däremot fanns inga gravstenar i kyrkan, men väl fragment av sådana utanför kyrkan.³⁶ I två fall blottades grunden till förmodade gravkammare, i hörnen mellan triumfbågmuren och norra respektive södra kormuren. Spår efter mindre gravkammare framkom i koret, nästan mitt för altaret och i långhuset, intill södra triumfbågmuren. Ca 150 hela eller delar av kranier tillvaratogs i kyrkan.

I området väster om kyrkan och vid den 1942 framgrävda murlängans norra gavel har framkommit männi-

skoben, men även hela skelett, som tyder på att här har legat en begravningsplats (fig. 7).³⁷

Gravfynden från Bergs utgrävningar förvaras i Göteborgs historiska museum (GHM) och utgörs av följande föremål:

Vapen: 1. Tvåhandssvärd av järn, med rester av träbeläggning på fästet. Mellan fästet och klingan två nedåtböjda järnbyglar. 1400-talet? Längd 129 cm. – 2. Tvåhandssvärd. Fäste av fyrsidig järnten, inga spår efter träbeläggning. Parerstång med neråtböjda byglar. Omkr. 1500? Längd 126 cm. (Se Berg s. 328 f. Enligt Berg är svärdets längd 140 cm.)

Beslag av förgylld kopparplåt till likkistor: 1. Rund, i mitten IHS i gotiska bokstäver, kantad med utpunsade pärlrader. 1400-talets slut? Diameter 15,3 cm. Konserverad vid Göteborgs arkeologiska museum 1971. – 2. Triangulär form, i mitten dekor med frukt- och blomknippen, längs kanterna kulrader. 1500-talet. Längd 21 cm. – 3. Triangulär, med framställning av ett änglahuvud med utbredda vingar i graverat och punsat arbete. 1500-talet? Längd 20,3 cm. – 4. Oval plåt med urklipp i form av ett ansikte (?). Längd 9,2 cm. – 5. Bokstäverna G och N i latinsk skrift. Höjd 7,3 resp. 6,8 cm. Hör till föregående plåt. Utöver dessa finns ett antal mindre och fragmentariska kistbeslag med dekor av senmedeltida karaktär, kisthandtag av järn samt spik.

Av övriga fynd, registrerade i GHM (ca 150 föremål), märks en holk till ett processionskrucifix av brons med spår av förgyllning, längd 13,5 cm, vidare spännen av brons, pärlor till radband, knappar, bitar av målat fönsterglas, delar av blyinfattningar till fönsterglas samt vridna järntensstycken, som sannolikt har utgjort fönstergaller. Av särskilt intresse är två små rektangulära plåtar av förgylld koppar. De är nästan lika i form och dekor, har åtta ovala genombrytningar, graverade stjärnformiga respektive fyrflikiga ornament och tre avlånga fält med nithål. Längden är 12,2 cm, bredden för plåten med stjärnornament är 5,2; den andra något smalare är 4,6–4,8 cm bred. Plåtarna, som Berg tolkat som bokbeslag, är delar till ett litet relikskrin i form av ett hus med sadeltak. På de avlånga fälten har suttit emaljerade figurer (apostlar?) och de ovala håligheter har burit infattade stenar eller glas. Plåtarna är nu genom GHM monterade på en attrapp av trä. De dateras till 1200-talet och är sannolikt tillverkade i Limoges där en rik produktion ägde rum av bl.a. husformade relikskrin, som exporterades även till nordiska kyrkor. Ett bevarat exemplar av ett dylikt skrin med pålödda emaljfigurer, daterat till 1200-talet, är från Brahekyrkan på Visingsö.³⁸

Vid Bergs grävningar framkom som lösfynd en sigillstamp av brons, som dock senare har förkommit. Endast

Fig. 18. Dragmarks klostrets sigill 1492. Efter Berg, Dragmark II.

The seal of Dragmark monastery, 1492.

ett lackavtryck återstår. Stampen har tillhört väpnaren Ficke Grupendal, som förekommer i handlingar från 1409–1417.

Förutom ovanstående föremål tillvaratogs en mängd keramikfragment, glasskärvor och rester av annat hushållsgods, vilka framkom som lösfynd i ett tämligen omrört kulturlager inne i kyrkan och dess sidobyggnad. De vid grävningen påträffade mynten är daterade mellan 1275 och 1513. De äldsta är från Sverige och Norge, mynt från 1300-talet och senare är från England, Hamburg, Tyska Orden och Danmark.³⁹

Vid Erik B. Lundbergs grävningar i klosterområdet 1942 framkom en del småfynd, mestadels skärvor av rött lergods, ett mynt, slaget i Bergen för kung Hans 1483–1513, samt en silversked av sengotisk typ, en s.k. kronsked med runt skedblad och kort skaft med kronformad avslutning. Fynden förvaras i GHM. Vid dikesgrävningar i gården Klosters trädgård 1990–91 tillvaratogs diverse lösfynd avseende som fyllnadsmaterial, bl.a. tegelstenar, varav några med grönaktig glasyr, med måtten ca 29,8×13,5×8,5 cm, tegelfragment, golvplattor, formslaget tegel, fragment av kalkbruk, glasfragment samt murputs med brandspår. Dessa fynd förvaras i Bohusläns museum.

Det äldsta bevarade sigillet från klostret har tillhört abboten, broder Niclis. Sigillet är häftat vid ett skiftesbrev från 1423, förvarat i Göteborgs UB (avbildat i Berg, Dragmark II, s. 367). Ett något yngre sigill för abboten i Dragmark åtföljer brev från 1430 och 1492 (i DRA). Det finns även omnämnt i ett brev från 1439, där själva sigillet dock är bortfallet (i VHAA). Texten på abbotens sigill 1430 lyder: S ABBATI. DE (S)ILVAE SCE MARIE (fig.

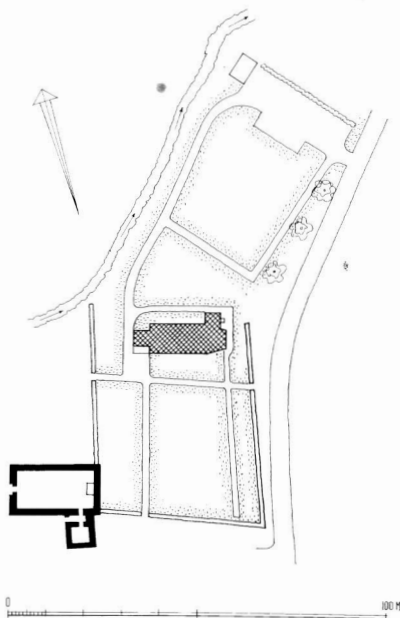

Fig. 19. Dragsmarks kyrka och klosterkyrka. Situationsplan, 1:2 000. Uppm. G. Redelius 1991.
Dragsmark Church and monastery church. Site plan, scale 1:2 000.

17). Under handlingen från 1492 finns även konventets enda bevarade sigill, med inskriften: S'. CONVENTVS: SCE: MARIE DE: DRAXMARC. (Fig. 18.)

Av tradition har ett antal äldre föremål, funna i trakten, betecknats som tillhörande klostret. Föremål av den kategorin finns i Bildtska hembygdsmuseet. Nedre delen av ett medeltida rökelsekar av brons, med skrafferat flätmonster på mynningskanten, kommer enligt museets katalog från Röra socken, Orust, men anses ha tillhört klostret under medeltiden. Skålens höjd 7 cm, diam. 9,7 cm. Även några efterreformatoriska föremål, ett par ljusstakar av mässing av 1600-talstyp, höjd 26 cm, ett mässingsfat

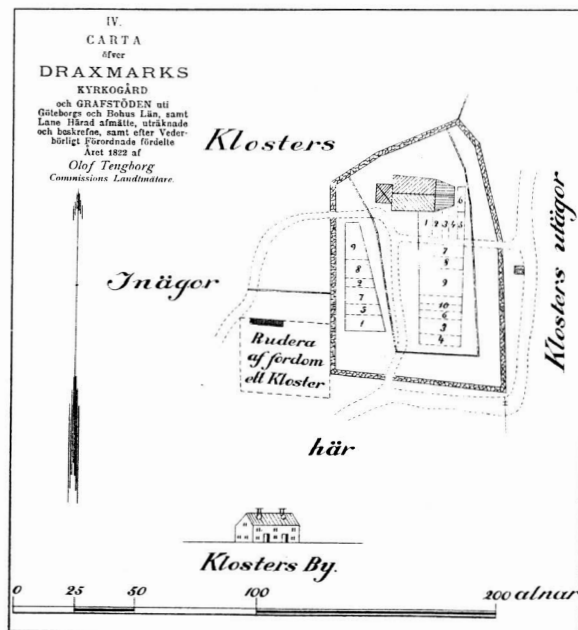

Fig. 20. Plan över Dragsmarks kyrkogård 1822. Efter Berg, Dragsmark II.
Plan of Dragsmark churchyard in 1822.

av typ Nürnbergsfat, diameter 40,5 cm och en oljemålning på duk, "Salomos dom", ett provinsialt arbete sannolikt från 1500-talets slutskede, mått 60×49 cm, och funnen i en backstuga i Dragsmarks socken, anses ha anknytning till Dragsmarks kloster.

I Bohusläns museum i Uddevalla förvaras en medeltida pergamentshandskrift, som enligt kataloguppgiften möjligen har tillhört Dragsmarks kloster. Handskriften består av två blad av ett missale med text på latin ur Psaltaren (137: 2–9, 138: 7, 8, 139: 1, 2). Handskriften är skänkt till museet 1861 av skolläraren, sedermera handlanden i Uddevalla, J. R. André.

Fig. 21. Dragsmarks kyrka från sydväst.
Foto R. Hintze 1982.
Dragsmark Church from the south-west.

DRAGSMARKS KYRKA

Kyrkogården

Kyrkan och kyrkogården ligger utmed vägen strax nordost om klosterruinen (fig. 19). Norr om kyrkoområdet finns en havsvik, Rörbäckskile, med hamnplats för småbåtar. Öster om kyrkan och landsvägen reser sig det mäktiga Skåleberget (fig. 1), platsen för myter och sägen (se ovan). Norr om kyrkan ligger hembygdsgården.

Kyrkogårdens äldre del ligger söder om kyrkan och har en nästan kvadratisk grundplan. Den är på tre sidor omgiven av låg bogårdsmur, lagd av vald marksten i kallmur. Sydvästra delen av muren ingår delvis i grundmuren till klosterkyrkans östgavel (med spår av kalkbruk här och var). Kyrkogården är försedd med tre grusbelagda gångar, en i öst-västlig riktning, två nord-sydliga. De tre ingångarna, i öster, söder och väster, som är den minsta, har

svartmålade järngrindar på stolpar av huggen sten. På kyrkogården växer sparsamt med träd. Två stora kastanjer i sydöstra delen och några lindar vid västra muren är i stort sett allt i den gamla delen. Intill södra och östra murarna växer låg buskhäck.

Gravarna är i huvudsak från 1800- och 1900-talen. Från slutet av 1700-talet och från 1800-talet är några liggande gravhällar intill kyrkans södra vägg, den minsta över Ossian Bagge, f. 1804, d. 1809, med inskriften: Sådana Hör/ Guds rike till.

1974 utvidgades kyrkogården åt norr med ett oregelbundet rektangulärt område som i öster begränsas av landsvägen och i väster av en å (fig. 19). Det nya området inhägnas av en buskhäck och mindre träd. Den grusbelag-

da gången längs med ån är försedd med stolpbelysning. En mindre, vinkellagd gång delar området i en nordlig och en sydlig del. Den nya kyrkogården avslutas mot nordost av en parkeringsplats. Väster om denna ligger en redskapsbod av trä, vitmålad, byggd 1980. I samband med utvidgningen revs den norra bogårdsmuren, som låg i trubbig vinkel mot kyrkan.

Kyrkogården omnämns första gången i samband med kyrkobygget 1627, då Olle grävare betalades för ”grøften hand kaste omkring kirkegaarden” (kirkeregnsk.), dvs. grävde diken, eftersom kyrkogården ligger på sank mark. Kyrkogården hade troligen stigluckor. Enligt ett stämmoprotokoll från 1823 skulle man snarast iståndsätta ”kyrkogårdsportarne med sina små skjul” samt ”socknestallet”. Stallens plats är ej känd, möjligen låg det öster om kyrkogården vid landsvägen, på platsen för en nu riven, rödmålad bod. På en karta från 1822 markeras en liten byggnad på denna plats (fig. 20).

1854 beslöts om indelning av begravningsplatserna i vinkelräta kvarter, dikning av området och trädplantering runt kyrkogården, medan träd som var i vägen skulle av-

röjas. Större arbeten skedde även 1861–62. De ”fula och nu mera urmodiga tak”, som fanns över de tre kyrkogårdsportarna, togs ner och två nya portar med stolpar av ek och svarvade klot ”överst på ändarne”, spjälverk och lås, byggdes. Den tredje, ”nordre” ingången, skulle enligt ett stämmobeslut igensättas med gråsten jäms med muren. Med den ”nordre” porten menas tydligen den västra, klart markerad på kartan från 1822 (fig. 20). Den ingången finns ännu, igensättningen blev troligen inte genomförd. Den södra ingången, mot gården Kloster, flyttades utåt i linje med gångstigen från kyrkans ingång mot söder samt utvidgades så att man obehindrat kunde köra ”derigenom med häst och arbetskärra”. Portarna rödmålades med tranfärg. Vid samma tillfälle omlades kyrkogårdsmuren på vissa ställen, kyrkogården påfylldes med jord och grus och trädbeståndet glesades ut på behövliga ställen. Det mesta arbetet utfördes av torpare som dagsverken.

1857 lagades västra kyrkogårdsporten, för att hindra ”svinkreatur att intränga” på kyrkogården. 1893 omlades kyrkogårdsmuren och nytt kyrk stall byggdes.

Kyrkobyggnaden

Plan och material

Kyrkan är en träbyggnad från 1700-talet och består av rektangulärt långhus, förlängt 1925, samt i flykt med långhuset ett tresidigt avslutat kor (fig. 21 o. 22). I väster ansluter ett firsidigt torn. Norr om koret sakristia från 1925. Kyrkan har stomme av liggande timmer och hela byggnaden, inklusive tornet och sakristian, är klädd med stående lockpanel och vitmålad. Tornet är en timmerbyggnad i ramverkskonstruktion, genom bjälklag indelad i tre våningar.

Långhus- och korfasaderna är försedda med pilasterliknande förstavningsvirken vid hörnen och mellan fönstren. Upptill, under takfoten, löper en smal fris. Nedtill avslutas panelen av smal skrålist.

Kyrkan har sadeltak, tresidigt avvalmat över koret och belagt med rött tegel. Tornet avslutas upptill av spetsgavlar med sadeltak, krönta med kors samt hög spira. Torn-taket och spiran är täckta med kopparplåt. Spiran kröns av förgyllt klot och flöjel med årtal 1675 samt initialerna HTA.⁴⁰

Ingångar

Kyrkan har två ingångar. Huvudingången är i söder ge-

nom tornet, har rakt avslutad dörröppning med gråmålad dörr av stående bräder. Yttertrappan, med fyra trappsteg, är murad av sten. Den andra ingången är i öster, till sakristian och har gråmålad trädörr samt murad stentrappa.

Fönster

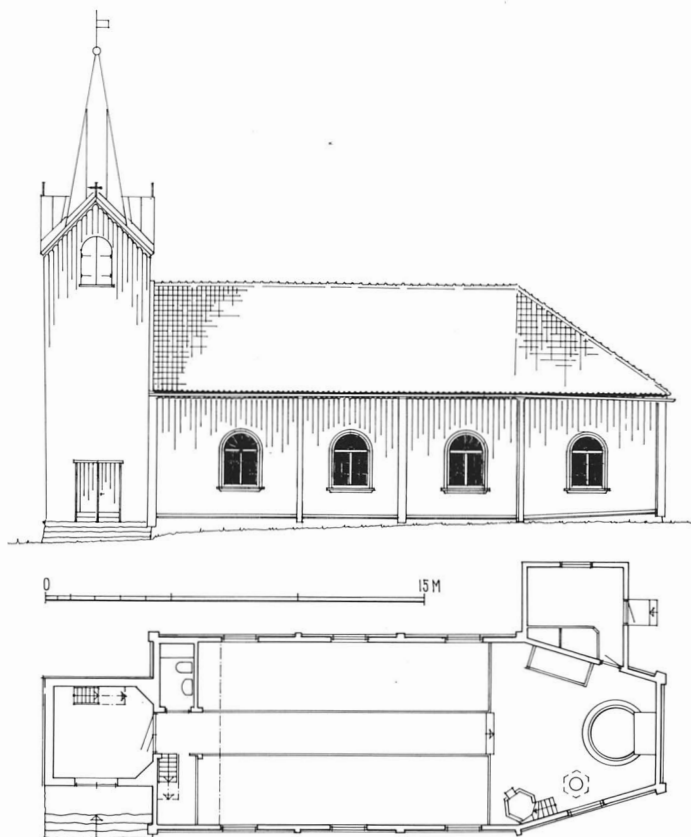
Kyrkan har fyra fönsteröppningar mot söder och tre mot norr. De har sin nuvarande rundbågiga form från 1800-talets ombyggnad. Profilerade omfattningar, mitt- och tvärposter samt spröjsar av trä är gråmålade. Det östra fönstret är från 1925. Korets norra fönster igensattes i samband med sakristibygget samma år. Sakristian har en raksluten fönsteröppning mot norr. Tornets fyra sidor har rundbågiga ljudöppningar med gråmålade träluckor. I tornets västvägg två rundfönster, det nedre upptaget 1925.

Interiör

Tornets bottenvåning utgör vapenhus och har brädklädda, ljusst gråmålade väggar samt vitmålat bräddtak. Längs väggarna bänkar. Trägolvet med heltäckande grå matta. Trappa till tornets övre våningar vid norra väggen. Dörrar målade i gråblått.

Ingången till långhuset har vikbar trädörr med järnbe-

Fig. 22. Plan och sydfasad, 1: 300. Uppm. G. Redelius 1991.
The south front and plan of the church, scale 1: 300.

slag, målad i ljus ockra. Kyrkorummet med förlängningen mot koret ger ett rymligt intryck (fig. 24). De stora fönsteröppningarna ger rikligt med ljus i rummet. Väggarna är klädda med stående träpanel, målad i ljus ockra. Fönsteromfattningar, bågar och spröjsverk är vitmålade. Hela interiören nymålades 1989. Golvet är av omålade, lackerade bräder. Korets golv är förhöjt med två trappsteg. Taket över långhus och kor är lagt av bräder och försett med målningar från 1776 och 1989. Profilerad taklist, marmorerad i grått, rött och blått. I korets norra vägg dörr till sakristian med rundbågig omfattning med räfflade sidoposter.

I långhusets västra del orgelläktare (fig. 25), med trappa intill västra väggen. Utrymmet under läktaren har 1980 på ömse sidor om mittgången byggts för med brädväggar (fig. 22). Det södra rummet vid läktartrappan används som kapprum, på norra sidan toalett.

Sakristian är inredd med stående träpanel, bräddtak, trägolv med heltäckande matta och väggfasta skåp. Interiören är nymålades 1989 i bruntonat vitt.

I väggen mellan sakristian och koret finns ett 1990 inbyggt visningsskåp för kyrkans nattvardskärl. På denna plats fanns tidigare en värmekamin.

Fig. 23. Exteriör av kyrkan före 1914. Foto ATA.
The exterior of the church before 1914.

Fig. 24. Interiör mot öster. Foto B. Andersson, Bohusläns museum 1991.
The interior of the church looking east.

Fig. 25. Interiör mot väster. Foto B. Andersson, Bohusläns museum 1991.
The interior of the church looking west.

Byggnadshistoria

1600-talskyrkan

Biskop Jens Nilsøn omnämner vid visitationen 1594 en liten träkyrka intill klostret. Sannolikt låg denna kyrka på den nuvarande kyrkans plats. Kyrkans byggnadstid är okänd men torde ligga mellan 1500-talets mitt och tiden för visitationen. Klosterkyrkan var då redan stadd i förfall, men tydligen ännu i reparabelt skick (jfr ovan). Om 1500-talskyrkans utseende vet man att taket 1623–24 var täckt med torv lagd på näver. Av inventarier omnämns en glasflaska till nattvardsvin, en ny likbår och ringklocka ”som lensmanden Jens Sparre bevilget til kirken igen” (kirkeregnsk.).⁴¹ Denna klocka hängde förmodligen i en fristående klockstapel.

1625 träffades kyrkan av blixtnedslag och brann ner till grunden. Med hjälp av bidrag från andra församlingar i länet byggdes under de följande två åren en ny kyrka. Uppgifterna i de danska kyrkoräkenskaperna ger en tämligen detaljerad bild av byggnadsarbetet och materialen därtill. Kyrkan byggdes av timmer på stengrund. 21 tylt, dvs. 21 dussin timmer gick åt till byggnaden. Dörr, fönsterkarmar och portar (kyrkogårdsportar?) gjordes av ek. Kyrkan var en rektangulär byggnad utan yttre markering av koret. Ett vapenhus fanns i väster. Taken täcktes med taktegel, 2 200 köpta i Göteborg och 1 000 från Köpenhamn, lagda i kalkbruk. Kyrkan hade 6 ”dobelt Winduffer” med 24 rutor, förmodligen små fönster med 4 rutor i varje.

I en schematisk karta över Dragsmark från 1748–49 tecknas kyrkan som en byggnad med rektangulär grundplan, med sadeltak, två ingångar, i söder och väster, samt fyra fönster på sydsidan. Inget vapenhus är markerat. Däremot finns ett högt kors, som symbol för att byggnaden är en kyrka, vid gaveln (fig. 26).

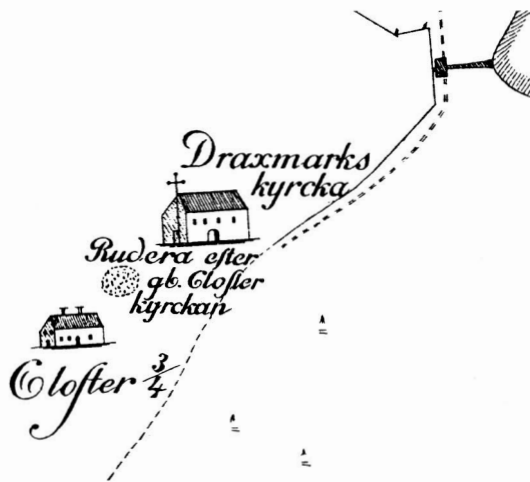
I räkenskaperna 1626–27 omtalas enbart en kyrkodörr, försedd med lås. Vidare kan en del uppgifter utläsas beträffande kyrkans interiör och inventarier. Lars Snedker vid Qvistrum lägger kyrkans loft, sannolikt plant innertak. Altaret, predikstolen och 19 stolar tillverkas av Chresten Snedker. Johan Maller målar altartavlan, predikstolen och ”2 billeder” som står vid altaret. Tydligt lade man ner relativt stor omsorg vid inredningen av kyrkan. Dopfunten var kringgårdad av ett skrank om 24 ”piller” och koret skildes från långhuset genom ett korskrank som var utsirat med ”thraltverck”, gallerverk, och spiralvridna pelare överst på dörren eller grinden. Någon golvläggning omnämns inte.

Mot slutet av århundradet behövde kyrkan upprepade reparationer. Kollekt upptas 1689 från kyrkor i hela Göteborgs stift för reparationer. Samma år blev kyrktaket te-

geltäckt. I en anteckning i kyrkoboken står det att kyrkan dessförinnan varit torvtäckt i 60 år, dvs. från omkring 1629. Det skulle betyda att det 1626 lagda tegeltaket snart därefter skadats, kanske av en kraftig storm, och att kyrkan av brist på medel blev torvtäckt, liksom dess föregångare. I en handling från 1653 omnämns kyrkan vara täckt med näver (Elling s. 106). 1691 kläs ena sidan av vapenhuset med hyvlade bräder och tjäras. Omlädnings och tjärstrykning av ytterväggar sker även 1721 och 1723. Nya kollektmedel beviljas 1692 för bl.a. reparation av golvet. 1695 repareras det med furubräder. 1697 anskaffas en ringklocka från Göteborg och upphängs i ett nybyggt torn ovanpå vapenhuset (se nedan Rhodins beskrivning). Den under 1600-talet tämligen fattiga kyrkan fick också penninggåvor och betalning för gravsättningar under kyrkgolvet.

Dragsmarks 1600-talskyrka, före ombyggnaden 1755, beskrivs av kyrkoherde Lars Rhodin, och på nästan likalydande sätt av Oedman, på 1740-talet. Efter beskrivningen av klostret fortsätter de: ”Nord-Ost 20 Steg fram thetta Closter ligger Drags-Marcks kyrcka af Trä bygd och med Tegel täckter, hafwandes ett lijt med kyrckan jämnhögt Torn wid västra Gaflen, Hwilket äfwen är kyrckans Förhus eller Wockn-hus, som man kallar.” Vidare beskrivs de två ovannämnda bilderna av Johan måla-

Fig. 26. Dragsmarks kyrka, klosterruin och gården Kloster. Detalj av karta från 1748–49. Efter Berg, Dragsmark II.
Dragsmark Church, monastery ruin and Kloster Farm. Detail of map from 1748–49.

re: ”Martini Lutheri ock Mårten Biskops Beläten, ett på hwarthera Sijdan om en Ijten dock målader ock wid wägen fastnaglad Altare-Tafla. Beläten äro större än en Menniskios statur: Bägge stå målade med bara hufwuden i sijda swarta kläder.”

Sedan fortsätter Rhodin med att beskriva kyrkans sex fönster med de 24 rutorna, gjorda av Philip glasmästare i Kungälv. Alla var målade och försedda med vapen eller bomärken och namn sannolikt tillhörande personer som på olika sätt bidragit till kyrkans byggande. ”1=0 Södra Corfenstret, i 1sta rutan H: Jens Ridder. 2. F. Cisselle Passberg. 3. Jomfru Susanna Sparre. 4. Christian Sparre, samt årtalet 1626. – 2=do I norra Corfenstret. 1. Margrete Nils Hammers. 2. Nils Hammer Capten. 3. Nils Pedersson. 4. Anders Olufsson K: Maj Toll. fr Kiöbenhafn. – 3=tio I Sielfwa kyrkan på södra sidan i främste fenstret: 1. Herr Holger Ovesson Probest. 2. Mäster Nils Swensson. – 4=to På samma side i nedersta fenstret. 1 Cidsel Prue S. Knude Bild. 2. Daniel Bild Knudsson 1626. – 5=to På norra sidan i främsta fenstret. 1 Lars Hammer. 2. Peder Offerberg. 3. Eric Jensen på Ström 4 Eric Jensen på Cleff. – 6=to På denna sidan i nedersta fenstret: 1. Bartolomes Hagensson: 2. Lorens Möllengraff. 3. Hans Manclinen, 4. Esaias Apotecher.”

I en uppsats i Vikarvet 1988–89 redogör Nils-Fredrik Beerståhl för personerna bakom ovanstående namn och deras eventuella anknytning till Dragsmark och denna delen av Bohuslän.⁴² Lorens Möllengraff och Lars Hammer står med sina namn och bomärken som givare även till två ljusstakar i kyrkan (se nedan).

Ingenting är bevarat av dessa fönster. De omnämns inte heller i fortsättningen i kyrkans äldre handlingar, ett märkligt förhållande med tanke på dessa målade fönster-rutors värde och att en ny kyrka byggdes ett knappt tiotal år efter beskrivningen av dessa. Gröna glasfragment, varav några blyinfattade, som påträffats under nuvarande kyrkans golv vid undersökningen 1987, härrör sannolikt från andra skeden i byggnadshistorien. Troligen blev dessa fönster bortauktionerade tillsammans med allt annat av värde som inte blev återanvänt i nya kyrkan (se nedan).

1700-talet

1747 föranstaltades efter kungens nådiga befallning kollekt från alla rikets kyrkor för en ny kyrkobyggnad i Dragsmark istället för den gamla, nu förfallna kyrkan. Kollekten inbringade 490 daler och 10 silvermynt. Byggmästare Johan Fejgel⁴³ kontrakterades för arbetet. Den gamla kyrkan nedrevs 1754, varvid man tog till vara återanvändbart virke samt altartavlan och predikstolen. Allt annat som ansågs vara av värde bortauktionerades. Kyrkan fick nu det utseende den hade före 1900-talets om-

byggnader, dvs. långhus med tresidigt avslutat kor samt torn. Materialet i väggarna togs säkerligen delvis från gamla kyrkan. Kyrkan fick sex ”fönster gluggar”, dvs. ganska små fönster, 3 i söder och 3 i norr. 24 nya fönster-rutor sattes in i dessa fönster, vilket betyder att man inte tog till vara de äldre, målade rutorna, om de överhuvud fanns kvar på 1750-talet. I undersökningen 1987 framkom som nämnts enbart gröna glasfragment, somliga med blyinfattning kvar. I interiören byggdes läktare och ”himlingen” med ”sin riktiga form och rund-del” utskjuten ”¹/₂ ahln ifrån väggarne” enligt kontraktet med Fejgel 1755. 1756 invigdes den nya kyrkan, men det återstod ännu en del arbeten, bl.a. rödmålningen av kyrkan, tornet och dess brädklädsel, samt 1776 slutligen målningen av inredningen och takvalvet av mäster Johan Henric Dieden från Uddevalla. Dieden renoverade även predikstolen och altartavlan samt målade ”Galleriet för altaret och Hög-Choret” med marmorering. (Se Bilaga I.)

Kartan 1825 (fig. 3) visar kyrkan med tresidigt kor och västtorn. På kartan 1822 (fig. 20) ses en schematisk plan av kyrkan sedd ovanifrån med torn täckt med fyrsidig huv.

På 1770-talet klagade sockenmännen över tornets dåliga konstruktion. Det hade dåligt fäste i kyrkgaveln och vid klockringningen skakade hela tornet. 1774 förbättrades tornkonstruktionen.

Vid samma tid hade man även allvarliga besvär av gården Klosters gravvalv och de många andra gravar som fanns under kyrkans golv. Klostersgårdens ägare uppmanades att på egen bekostnad reparera och kalkslå gravkammaren. Det fanns risk för att altartavlan skulle sjunka genom det ruttnande korgolvet och man besvärades av likluk i kyrkan, särskilt sommartid.

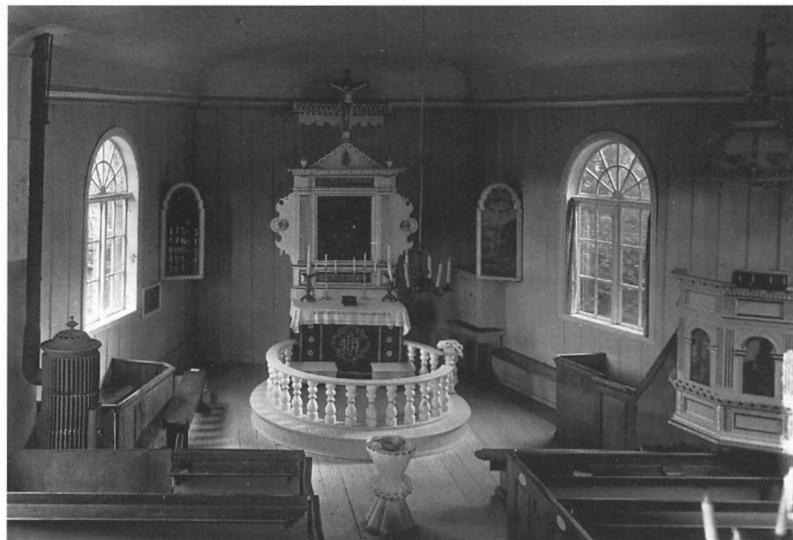
1800- och 1900-talen

Mindre reparationer och underhållsarbeten förekom täm- ligen ofta under 1700-talets senare del och på 1800-talet. Större arbeten förekom kring århundradets mitt, då taket reparerades med nytt tegel i kalkbruk, tornet belades med nytt ekspån, golvet i kyrkan lades om m.m. 1858 förekom diskussioner om sammanslagning av Dragsmarks och Bokenäs församlingar. Man menade att underhållet av två kyrkor var för dyrt och med hänseende till folkmängden skulle det vara till fyllest med en kyrka. Förslaget gillades dock inte i någon av församlingarna, särskilt inte av bokenäsborna, då risken var stor att förlora den gamla kyrkan (jfr nedan).

1875–76 omlades taket med nytt tegel, kyrkan målades ut- och invändigt. I samband med takarbeten gjordes nytt innertak. Antagligen fick takvalvet då sin nuvarande tillplattade profil och 1700-talsmålningen skadades (se nedan). Färgsättningen av kyrkan ändrades troligen vid

Fig. 27. Interiör mot öster före 1925. Foto ATA.

The interior of the church looking east, before 1925.

samma tillfälle, för att i enlighet med tidens stil och smak för ljusa och "rena" kyrkorum, målas vit såväl utvändigt som i interiören.

I början av 1900-talet påbyggdes tornet och den fyrsidiga tornhuvud (fig. 23) ersattes av nuvarande med spira (fig. 21). 1914 tillbyggdes en sakristia med kvadratisk grundplan intill korets östra vägg. Den hade ingång från söder och två fönsteröppningar, i öster resp. norr. Ingång till kyrkan från väster. Tidigare hade utrymmet mellan altartavlan och korets östra vägg använts som sakristia.

Senaste större ombyggnad ägde rum 1925 under ledning och efter ritningar av arkitekt Axel Forssén.⁴⁴ Kyrkan förlängdes 4,5 m österut genom att koret flyttades. Långhuset fick härigenom ytterligare en fönsteraxel. Sakristian flyttades samtidigt från östgaveln till sin nuvarande plats norr om koret (fig. 22). Under diskussioner kring ombyggnaden framkom även ett förslag om tillbyggnad i form av korsarmar, vilket dock slutligen förkastades till förmån för en östlig förlängning. Genom förlängningen fick man 6 nya bänkrader i östra delen av långhuset. Altaranordningen flyttades intill östra väggen. I koret lades nytt, plant golv med 20 cm:s förhöjning, ett trappsteg i förhållande till långhuset. Tidigare var golvet något sluttande från öster till väster.

Mellan koret och sakristians sydvästra del uppmurades en brandmur med rökgångar och skorsten för den nya kaminen som ersättning för en äldre järnkamin med eldfarliga plåtrör. Alla fönster återfick rundbågig omfattning genom att de utvändiga, tresidiga överstyckena från omkring mitten av 1800-talet bortogs. Ett rundfönster togs upp i tornrummets västvägg. Ytterdörren i kyrkans hu-

vudingång fick ny panel, varvid äldre glasrutor bortogs. Interiören målades, äldre träinventarier rengjordes och bänkarna om- och nymålades med marmorerade dörrfyllningar efter äldre förebilder. 1944 installerades elbelysning och 1952 elektrisk uppvärmning. Äldre träinventarier samt doptavlan konserverades och renoverades 1937 av konservator Sven Gustafsson, Göteborg. Två äldre oljemålningar konserverades 1961 av konservator Thorbjörn Engblad. Ny orgel installerades 1969. Under hela 1980-talet har pågått renoverings-, målnings- och ombyggnadsarbeten i interiören. Två utrymmen för kapprum respektive toalett under läktaren byggdes 1980. Ny trappa och fot till predikstolen tillverkades 1982. Samma år sänktes golvet inom altarringen i nivå med korgolvet. Delar av inredningen och inventarier renoverades och konserverades under loppet av ett antal år (se nedan under resp. beskrivning). Större ommålning av interiören företogs 1988–90, då även resterna av takvalvets 1700-talsmålning framtogs och det övriga takvalvet nymålades i anslutning till 1700-talets färgskala av Anders Darwall, Hunnebostrand.⁴⁵

I samband med isoleringsarbeten under kyrkgolvet 1987 utfördes av Bohusläns museum och Riksantikvarieämbetet UV-Väst en besiktning av marken under golvet samt den Hammarska gravkammaren, varvid ett antal mindre och fragmentariska fynd tillvaratogs (se nedan). I gravkammaren med måtten 4,5×2,5 m, omtalad flera gånger i äldre handlingar, påträffades en bevarad kista samt rester av ytterligare 5 eller 6 kistor. Utanför gravkammaren påträffades ytterligare rester av begravingar samt en bevarad kista.⁴⁶

Takmålningar

Kyrkans välvda brädtak är försett med målningar från 1776, vilka kompletterades och delvis nygjordes 1990 efter framtagning 1988 (fig. 24, 25). Originalmålningar av Johan Henric Dieden⁴⁷ återstår endast i den ursprungliga delen av brädvalvet, nämligen över koret och i norr och söder längs med och på taklisten (med undantag av den 1925 förlängda delen av långhuset). Större delen av 1700-talsmålningarna förstördes under 1870-talets ombyggnad. Över koret ses en strålgloria inom molnkrans med inskriften "FIAT LVX" (Varde ljus), den helige andes duva samt översta delen av ett kors med inskriften INRI. Tre bräder på södra sidan över långhuset och två på norra sidan har framställningar av blågrå molnformationer och vita stjärnor mot mörkblå himmel. I södra takfallet, intill läktaren, är signerat i vitt: "J. H. Dieden Pictor 1776." (Se även Bilaga I.)

Den övriga delen av taket har en nymålade dekor, som ansluter till den äldre målningen. Framtagningen, konserveringen och nymålningen utfördes 1988–90 av Anders Darwall. Över långhuset är taket målat i blått, vid sidorna moln i mörkare blått och brungrått. Treenighetsframställningen i koret är kompletterad med ett kors, i anslutning till överdelen av det ursprungliga korset, samt en spira och en blåmålad jordglob. Diedens takmålning i Bokenäs

kyrka (fig. 56) har härvid tagits som förebild. Taklisten är marmorerad i ljusgrått, rött och blått. Över Diedens signatur i södra takfallet är fästad en liten mässingsplatta med inskriften: Tack för restaureringen 1989 / släktföreningen Dieden / JHD.

1700-talsmålningens utseende får man en föreställning om av kontraktet med mästaren och äldre beskrivningar. Kontraktet med Johan Henric Dieden 1776 gäller för målningen av både tak och inredning. Beträffande takmålningen står det: "Hwalfwet inne uti kyrkan anstrykes, med perle-oljefärg, föreställandes himmelen, med behörige skyar, uti hwilka wisa sig någre änglar. Midt uppå Taket, eller hwalfwet målas någon tjenlig biblisk historia, och i hög-choret de sinnebilder, som utwisa Treenigheten." Holmberg beskriver målningen helt kort: "Plafonden, föreställande Kristi förklaring, är jemförelsevis väl målad." Inte heller inventeringsprotokollet 1830 ger någon detaljerad beskrivning: "Taket är hvälfdt med bräder, måladt ljusblått, samt prydt med bilder. Öfver Altaret föreställes ljuset med inskription: 'Fiat Lux.', längre ned Treenigheten, samt sedan åtskillige andra bilder." Man kan antaga att takmålningen anslöt både i formgivning och motivval till Bokenäsmålningen av samma målare (se nedan).

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altarbord och altarskiva av trä, släta ytor, rundade hörn, målning i vitt och grått. 1800-talet? Höjd 107 cm, längd 140 cm, djup 75 cm. Cirkelrund, slutna altarring, 1800-talet, med svarvade balusterdockor, målade i grå marmorering och guld 1989. Knäfallet och ringen klädda med melerat halvylle i ljust rött. Grågrönt målade bönpallar med liknande klädsel.

Altaruppsatsen, av målat trä, består av en brädiskärm med tre spegelfält, profilerade ramlister och räfflade pilastrar på ömse sidor av mellersta spegelfältet. Skärmen omges av två s.k. vingar, kontursågade och dekorerade med ornament i plattskärning. Överst trekantsgavel med tre snidade urnor (fig. 28).

Det mellersta och största spegelfältet bär en målad framställning av Nattvarden. I triangelfältet överst ses den uppståndne Kristus i halvfigur inom molnkrans. På pilastrarnas konsoler målade änglahuvuden. I spegelfälten över och under nattvardsbilden är målade inskrifter i

guld mot svart. I övre fältet står: SAA ELSKE GVD WERDEN HAN GAF SIN ENBARNE SON I DØDEN / SAA DET ALLE SOM TROER PAA HANNEM ICKE SKVLE FØRFARIS / MENS HAVE DET EVIGE LIF IOH. Nedre inskriften: HVO SOM AEDER MIT KIØD OC DRICKER MIT BLOD / HAN BLIEFVER I MIG OC IEG I HANNEM, OC IEG SKAL / OP VECKE HANNEM PAA DEN YDERSTE DAG.

Altaruppsatsen tillverkades av Christen Snedker 1626 och målades samma år av Johan målare. Den tillvaratogs när kyrkan revs 1754 och återinsattes i den nya kyrkan. Altaruppsatsen är ett exempel på retarderad, folklig norsk-bohuslänsk renässansstil. Denna typ av altarprydnader med nattvardsframställningar och relativt långa bibeltexter i norsk-danska återfinns i flera bohuslänska kyrkor. Hjærtums kyrkas samtida altartavla, målad av Johan Maller i Kungälv, liksom altartavlan i Öckerö, är snarlika den i Dragmark.⁴⁸ Ytterligare företrädare för ty-

Fig. 28. Altaruppsats från 1600-talet. Foto R. Hintze 1982.
Reredos, 17th century.

pen finns i Ljungs, Spekeröds, Stala och Brastads kyrkor.

Altarpåsens ursprungliga färger togs fram 1937 av konservator Sven Gustavsson. Uppåsens stomme är gråblå, sidostyckena olivgröna med svart och röd dekor. Listverk och pilastrar är målade i svart, rött och grönt. På konsolerna togs fram de målade änglahuvudena och i triangel-fältet Kristusfiguren inom molnkrans. Ovanpå den ursprungliga målningen fanns tre påmålningar, först en violett med blå sidostycken (1700-talet?) och däröver två skikt i vitt och guld. Altarpåsen konserverades 1986 av Anders Darwall.

Före kyrkans förlängning 1925 var över altarpåsen upphängd predikstolens nuvarande ljudtak, med en nygotisk balustrad som tillsats (fig. 27). Altaranordningen stod då en bra bit från östväggen och utrymmet bakom altaret

användes som sakristia och efter 1914 för genomgång till sakristian (jfr ovan).

Före 1937 var ett äldre, skulpterat krucifix (se nedan) uppsatt ovanför altarpåsen. Det var säkerligen inte ursprunglig placering men krucifixet fanns på denna plats redan 1830.⁴⁹ Krucifixet är nu upphängt på korets norra vägg. I uppsåsens trekantsgavel, ovanpå målningen av Kristus, fanns före 1937 fastsatt en madonnafigur inom mandorla av bladverk i alabaster, troligen från 1700-talet. Alabasterskulpturen hänger nu på väggen ovanför predikstolskorgen (se nedan).

Försvunna altarbilder

”Fram uti Kyrkan stå Martini Lutheri och Martini Espi-copi målade beläten, ett på hwarthera sidan om en liten

målad altartafla. Beläten äro större än någon menneskes statur, båda stå afmålade med bara hufvud, samt sida och swarta kläder.” Så skriver Rhodin och på liknande sätt även Oedman i sina berättelser om Dragsmarks kyrka. De två belätena var säkerligen de ”2 billeder” som Johan Maller målade 1627 (se ovan). Ordet ”billeder” och ”beläten” låter antyda skulpterade figurer, men sannolikt rör det sig om två mer än manshöga målningar. Kombinationen nattvarvsframställning och företrädare för den rena lutherska läran är en företeelse som var viktig för den tiden, efter reformationens genomförande, kanske särskilt viktigt i en landsända som länge hade påverkats av klosterlivet. Det är möjligt att altaruppsatsen ursprungligen bestod av tre parallella bildfält i likhet med altaruppsatserna i Hjärtum och Ljung och ett flertal norska kyrkor från samma tidsperiod. De två bilderna förekommer inte längre i handlingar från den nya kyrkan. De blev förmodligen bortauktionerade när 1600-talskyrkan utdömdes.

Predikstol

Predikstolen är av trä och målad. Den är uppställd intill södra väggen i anslutning till koret och består av korg från 1600-talet samt trappa och ljudtak från senare tid (fig. 29). På korgens fem sidor finns målade framställningar av Kristus och de fyra evangelisterna inom snidade bågställningar. Hörnen markeras av räfflade pilastrar. Nedtill och över bågfälten rektangulära spegelfält med texter och evangelisternas attribut. Profilerade och ornerade lister inramar spegelfälten. Överliggare med tandsnitt och bladstav. Nedtill avslutas korgen med ramlist profilerad med hålkäl och vulst.

Målningar och texter från öster räknat: 1. Knäböjande gestalt, försedd med mantel och bekrönt, i äldre handlingar betecknad som David. I nedre spegelfältet läses: SALWATOR.MUNDI (Världens frälsare). Överst: LOWER HERREN AL./ LE HEDNINGER OC./ SIVNGER HANS HAELLI./ GE NAVN. – 2. Matteus sittande i en portik med ängeln framför sig. Därunder texten S.MATTHEVS EVANGELIST och överst S.MATHEAS. – 3. Markus skrivande vid en pulpet, därunder texten S.MARSVS EVANGELIST. I övre fältet lejonet mot vit bakgrund. – 4. Lukas, klädd i 1500-talsdräkt, läsande vid ett bord. Därunder texten S.LVCAS EVANGELIST och överst målad framställning av oxen mot vit bakgrund. – 5. Johannes med en bok, däröver örnen mot vit botten. Ingen text. Den sidan av korgen är nästan dold intill väggen.

Predikstolens korg är ett tidigt 1600-talsarbete. Den hörde sannolikt till den predikstol som Christen Snedker tillverkade 1626 och Johan Maller målade samma år. Liknande arbeten finns i andra bohuslänska kyrkor, bl.a. i Bärfendal, Ljung, Håby, Solberga, Håltå, Romelanda och

Fig. 29. Predikstol från 1600-talet. Foto R. Hintze 1982. *The pulpit, 17th century.*

Kville kyrkor.⁵⁰ Korgen har uppenbarligen senare påmållats och ändrats. Två av bågarna skiljer sig i sin dekor från de andra, texterna har olika utföranden. 1776 renoverades predikstolen av Dieden som då sannolikt även ”bättrade på” korgens målningar. 1827 flyttades predikstolen från norra väggen till södra sidan. I samband med kyrkans förlängning 1925 förflyttades predikstolen åt öster. Predikstolen konserverades 1937 av Sven Gustafsson. De nuvarande färgerna olivgrönt, svart, cinnober, grått och gråblått samt texterna togs då fram under två påmållningar i vitt och guld, samt ännu en målning i lila och blått (1700-talet?). 1986 renoverades predikstolen av Anders Darwall. Trappan och underredet till korgen är tillverkade 1982. En äldre trappa med barriär från 1800-talet(?) var före 1925 ansluten till en prästbänk (fig. 27).

Predikstolens ursprungliga ljudtak är ej bevarat. Det omnämns dock i inv. 1767 som "Crona" över predikstolen. Det nuvarande taket, från 1800-talet?, är sexsidigt brutet, har konturerad hängrist och profilerad överluggare med spiralformigt utskuren list. Under taket triangel inom strålkran.

Ljudtakets målning i grönt med detaljer i guld är från 1987. Tidigare målning var i vitt och guld. Mellan 1914 och 1925 var ljudtakets upphängt över altaruppsatsen och den smala gången mellan altaret och ingången till sakristian (fig. 27). Ljudtakets var då dekorerat med genombruten nygotisk balustrad. Ett krucifix var uppsatt framför ljudtakets. Över predikstolen hängde vid den tiden dopfontens 1700-talsbaldakin.

Bänkar

Slutna bänkar, anordnade i två kvarter med mittgång. I norr och söder anslutna till väggen. Bänkarna är målade i blågrått, sidostycken och dörrarna är marmorade i ljus gråblå toner, dörspeglarna har marmorering i ljusrött till brunrött från 1925. Dörrarna är nummerade från 2 till 16. I koret, intill norra väggen, en sluten bänk, marmorerad 1989 lika med bänkkvarteren. Bänken är från 1925. Tidigare fanns i korets norra sida en smalare, sluten bänk, antagligen en klockarstol (fig. 27).

Bänkarna är från 1870-talet, då 23 nya bänkar byggdes. 1925 utökades dessa med de främre sex raderna. 1980 borttogs den första bänkraden. Den sista raden borttogs samtidigt för inbyggnaden under läktaren. Bänkdörrarna var före 1925 försedda med målade siffror inom vita ovaler samt hade mörkare färgsättning (fig. 27). Ett foto från början av 1900-talet visar bänkar i ljusa färgtoner och utan numrering.

Enligt bänklängden från 1771 fanns då 10 bänkrader på var sida om mittgången. De var fördelade mellan gårdarna förutom de två sista, som var avsedda för dragoner resp. torpare. Bänkarna målades 1776 av Henric Dieden med "sin wanliga marmorering". (Se Bilaga I.)

En sluten, liten prästbänk fanns före 1925 års ombyggnad på korets södra sida, i direkt anslutning till predikstolen. På södra sidan av koret fanns före 1925 också en smal och låg kistbänk (för textilier?) (fig. 27).

Krucifix

Krucifix, skulpterat i trä och målat. Kroppen ljus rosa, ländklädet målat i guld och mörkgrått, svartbrunt hår. Korset svart med korsgloria i guld och mörkt blått. Kristusfiguren är sannolikt från 1500-talet, korset är sekundärt. Figuren förete skador och äldre lagningar. Korsets höjd 91 cm, Kristusbildens höjd 66 cm. Omnämns i äldre handlingar först 1830, då det beskrivs som altarkrucifix

uppsatt över altaruppsatsen. Vid 1925 års ombyggnad togs krucifixet ner och hängdes upp på norra korväggen (fig. 24). Ursprunglig placering okänd.

Skulptur

Relief i alabaster, med spår av målning, visande Maria med barnet stående under en baldakin och omgiven av lövverk med tre putti. Över baldakinen en krona. Madonnan står på en triangel, symbolen för treenigheten. Relieffen är överst försedd med två hål för fastsättning. Höjd 21 cm, bredd 13 cm. Provinsiellt, sydeuropeiskt arbete, 1700-talet?.⁵² Förmodligen hemförd och skänkt till kyrkan av någon sjöman. Nu fastsatt på väggen ovanför predikstolen (fig. 29). Har från 1800-talets första årtionden och fram till 1937 varit uppsatt i altaruppsatsens överstycke (fig. 27). Beskrivs av Bexell som Maria, Adam och Eva, skulpterade i alabaster, överst på altartavlan. Av Holmberg beskrivs skulpturen "hvilken otvivelaktigt fordom prydt någon klostercell", som jungfru, omvärd av 4 änglar och en duva överst. Skulpturen var utställd på Göteborgs Jubileumsutställning 1923 (kat.nr 203).

Orgelläktare

I västra delen av långhuset är uppbyggd en läktare, buren av enkla, fyrsidiga stolpar. Uppgång till läktaren från kyrkan, via en smal trätappa intill nordvästra väggen.

Läktarbröstningen, med profilerade lister upptill och nertill, är indelad i 12 rektangulära spegelfält, försedda med målade figurframställningar av Kristus och apostlarna (fig. 30). Från söder till norr enligt inskrifterna: S. Jacobus Major. / S. Philippus. / S. Mathias. / S. Jacobus Minor. / S. Andreas. / S. Paulus. / Salvator Mundi. (Kristus som världens frälsare.) / S. Petrus. / S. Simon. / S. Thomas. / S. Bartolomæus. / S. Taddæus. Övrig målning: marmorering i grågröna toner, listerna marmorerade i blått och rött mot vit och ljusgrå botten.

Läktaren byggdes 1756 och stod omålad ännu 1776, då Johan Henric Dieden bland sina målaruppdrag i kyrkan även målade bröstningen enligt följande: "... Til list-wärket uppå läktaren brukas sådana färger, som äro emot det öfriga bäst swarande; men uppå fyllningarna, eller uti speglarne, komma de 12. Apostlar, med sina martyrteln at stå: detta alt måste ock ske med oljefärg ...". (Se Bilaga I.) På 1800-talet målades bröstningen i gråvitt, och övermålades upprepade gånger på 1900-talet, så att figurerna stod som silhuetter mot en ljus bakgrund. Den ursprungliga marmoreringen togs fram och påbättrades av Anders Darwall 1985. De målade rundbågarna över apostlarnas figurer markerar försvunna skulpterade rundbågar (fig. 30).

Fig. 30. Detalj av läktarbröstningen med målningar från 1600-talet och 1700-talet. Foto 1986. ATA.

Part of the gallery front with paintings from the 17th and 18th centuries.

Orgel

Kyrkan hade i början av 1800-talet ett psalmodikon som enda musikinstrument (inv. 1816). 1896 repareras en orgel, som ersätts 1901 av en ny, byggd av Thorsell & Eriksson i Göteborg, med 6 stämmor. Denna orgel tycks ha blivit ombyggd redan 1903 av Johannes Magnusson, Göteborg. Orgeln översågs och tillsattes med ytterligare 3 stämmor 1947 av N. Hammarberg,⁵³ då även en elektrisk fläkt installerades. Kyrkans nuvarande orgel, en mekanisk piporgel med 8 stämmor, 1 manual och pedal (4 stämmor övertagna från den gamla orgeln) byggdes 1971 av John Grönvalls orgelbyggeri i Lilla Edet. Orgelfasaden från 1901 har bibehållits. Fasaden, med kraftigt profilerad överliggare, är indelad i tre pipfält inom rundbågsställningar, omgivna av fyra pilastrar. Målad i ljusgrått och guld (fig. 25).

Nummertavlor

Svartmålad nummertavla av trä. Profilerad ram av trä, med bågformigt svängd överdel, målad i svart och guld. Hänger på norra väggen i koret (fig. 24). Från 1876. Siffror av mässing från 1866 och 1878. Höjd 132 cm. 1830 fanns en nummertavla i koret med målade initialer C.N.b C B.d. och året 1798, samt siffror av plåt. Ej bevarad. I inventarium 1748 uppräknas en gammal nummertavla och en "Siffer-tafla" med samma beteckning finns även i den nya kyrkan (inv. 1767).

Dopredskap

Dopfundt av ek, grovt uthuggen, bygdearbete. Formad som en kalk, tillplattad nod med kraftiga inskärningar, konisk cuppa samt fot med breda räfflor (fig. 31). Målad i brunt och rödbrunt, fördjupningar i svart. Grund skål med

plan botten, avpassad för bredbrättat fat. Höjd 75 cm, cuppans diameter 43 cm. Dopfunten är enligt inv. 1767 en gåva av Lars Nilsson från Skaftö i Morlanda socken. Dopfunten i Bokenäs kyrka, daterad 1756, är av liknande form (fig. 65) och skänkt till kyrkan av samme man, som förmodligen även tillverkat de båda funtarna.

Dopfuntar av trä, formade som kalkar eller timglas, återfinns här och var i bohusslänska kyrkor som efterträdare till de medeltida stenfuntarna. Träfuntar från 1600-talet med bildhuggararbete i barockstil, finns t.ex. i Kville, Lycke och Kungälv's kyrkor. Håby kyrka, i grannhäradet Tunge, har en enklare formad dopfundt från 1647. En enkel träfundt, liknande den i Dragsmark och Bokenäs, finns i Ljungs kyrka och är daterad 1733.⁵⁴

Dopfundtens ursprungliga målning togs fram 1937 av konservator Sven Gustafsson. Det fanns fyra övermålningar, den senaste i vitt och guld, två gula och en vit målning.

Över dopfunten hänger en baldakin av trä, med skulpterad dekor och målad (fig. 32). Den har sexsidigt bruten kupa med svängd profil och dekor av voluter och fruktgirlinger. Kupan kröns av en skulpterad Kristusgestalt med kors och glob. Under taket hänger en skulpterad duva. Målning i blått, blågrått, vitt och guld. På kupan året 1732.

Dopfundtens "crona" är en gåva av kvartermästaren Anders Roland i Örtorp 1732. Baldakinen fanns således redan i 1600-talskyrkan och hängde där över en fundt av trä (inv. 1748), den nuvarande eller en äldre, som bättre motsvarade baldakinens formgivning. Dopfundstak av liknande typ finns i Morlanda kyrka och som rikt utformat dopfundtslock från 1697 i Kungälv's kyrka. Baldakinen konserverades 1937, då den också rengjordes från en på-

Fig. 33. Dopskål av tenn, 1700-talet. Foto K. Aasma 1991.
Pewter baptismal bowl, 18th century.

målning i vitt och guld. Senaste konserveringen gjordes 1984 av Anders Darwall.

Under tiden 1914–25 var dopfunnstaket upphängt över predikstolen (fig. 27). Dopfunten stod då i slutet av mittgången mot öster. Före 1914 stod dopfunten med baldakin i norra delen av koret.

Dopskål av tenn (fig. 33). Rund, med räfflad utsida, utåtböjd mynningskant, två horisontala handtag i genombrutet arbete. Diameter 20 cm, höjd 8 cm. Stämplad under mynningskanten och i botten med s.k. rosenstämplar och bokstäverna S B B M. 1700-talets förra del. Fanns i kyrkan 1748 som skål på fatet i funten.

Dopfat av tenn, vägande 5 marker, omnämnt första gången 1692, är ej bevarat.

Nattvardskärl

Kalk av förgyllt silver (fig. 34), 1200-talets senare del. Bred och låg cuppa, tillplattad nod, utformad som stiliserad törnekrona, rund fot. Bladornamentik i form av palmetter och rankor. Drivet, ciselerat och graverat arbete. Höjd 17 cm, fotens diameter 16 cm.

Kalken är ett sällsynt och vackert guldsmedsarbete med anglo-norsk bakgrund, möjligen av norsk tillverkning. Kalkar av denna stiltyp antas ha sitt ursprung i England. Endast nio liknande kalkar är kända och bevarade. En kalk av Nicolas av Hereford från Dolgelly i Wales och

Fig. 31. Dopfund av trä från 1700-talet. Foto R. Hintze 1982.
Wooden baptismal font, 18th century.

Fig. 32. Dopfundstak, skulpterat och målat, 1700-talet. Foto R. Hintze 1982.

The wooden canopy of the font, carved and painted, 18th century.

Fig. 34. Kalk av förgyllt silver, 1200-talet. Norsk-engelskt ursprung. Foto 1923, ATA. Se även omslagets färgbild. *Silver-gilt chalice, 13th century. Norwegian-English origin. Cf. colour picture on cover.*

daterad till 1200-talets mitt är en av de rikast utformade i gruppen. Ytterligare kalkar återfinns i Norge (4) och på Island (3). Man antar att det i Norge funnits även en inhemsk tillverkning av denna kalktyp, som kan dateras till 1200-talets senare del. Dragsmarkskalken är troligen från 1250–70-talet. I sin form har den stora likheter med Dolgellykalken, medan noden är chevronnerad i likhet med Melstadurkalken på Island.⁵⁵

Patén av förgyllt silver, tillhörande ovanstående kalk (fig. 35). Drivet, ciselerat och graverat arbete. På ovasidan inom fyrpass graverad cirkel med välsignande Guds-hand, omgiven av sol och måne. 1200-talet. Diameter 19 cm.

Kalken och patenen har tillhört klosterkyrkan och anses ingå bland de storartade gåvor som Håkan Håkansson förärade klostret. Kärlen har sedan använts i sockenkyrkan, troligen oavbrutet, fram till 1972, då kyrkan fick en ny uppsättning av nattvardstyg. Vid biskopsvisitationen 1831 och även 1840 vid prostens Wingårds visitation konstateras att kalken är liten och bräcklig, dessutom till formen "otjenlig" och bör omarbetas "helt och hållet, så vida församlingarne icke öfwerenskommo att sammanbygga sine kyrkor" (vis.prot. 1831). Kalken och patenen konserverades 1987 vid Raå:s institution för konservering.

Kalk av hamrat silver. Ren, enkel formgivning, utan yttre dekor. Rund fot, som med lätt svängd profil övergår i uppåt avsmalnande skaft, kantig nod, invändigt förgyllt cuppa. På fotens rand ingraverat "Dragsmarks församlings kalk" i versaler och "A.D. 1972". Design och tillverkning av guldsmeden Sven Erik Högberg, Göteborg 1972. Höjd 23 cm, fotens diameter 14 cm.

Patén av silver, ovasidan förgylld. Stämplad som ovanstående kalk. Diameter 20 cm.

Vinkanna av nysilver i nygotisk stil. Konisk form med profilerat lock och fot. På corpus horisontala graverade mönsterbårder och lammet med korsfanan inom bladkrans. Rikt dekorerat handtag i genombrutet arbete. Locket kröns av ett kors. I mittbården ingraverat: "Detta är mitt blod, dess nya Testamentsens." Därunder inskriften "Dragsmarks kyrka 1898." Tillverkad av C. A. Kiernås, Göteborg 1898. Höjd med kors 40 cm, fotens diameter 19,5 cm. Nästan identiskt lik vinkannorna i Bokenäs nya kyrka (fig. 80).

Oblatask av silver, invändigt förgylld. Rund, med uppåt avsmalnande, svängd profil. Kupigt lock med liten rund knopp. Ciselerat, drivet och graverat arbete. Deko-

Fig. 35. Patén av förgyllt silver, 1200-talet. Foto 1923, ATA. *Silver-gilt paten, 13th century.*

ren imiterar den medeltida kalkens fotdekor. Under boten inskrifter: "Denna oblatask tillhör Dragsmarks kyrka och är skänkt år 1917 den 2dre Oktober till minne af kyrkoherden Erik Andersson" samt "Denna oblatask begagnades första gången vid nattvardsgången i Dragsmarks kyrka 19de sönd. af Heliga Trefaldighet 4de böndagen den 14de oktober 1917." Oblatasken är tillverkad av C.G. Hallbergs Guldsmeds AB, Stockholm 1917. Höjd 11 cm, fotens diameter 14 cm.

Oblatask av mässing. Enkel, oval form, kupigt lock, utan dekor. Invändigt förtenat. 1700-talet. Enligt inv. 1752 "... köipt 1752 af Bokenäs kyrka".⁵⁶

Ljusredskap

Ljuskronor av mässing. 1. Med sex ljusarmar i en krans. Även apterad för elektrisk belysning. Profilerat skaft, nedtill avslutat av ett klot med profilerad knopp. På klotet inskriften "SALIG ANDERS / SKOUGS OCH / HUSTURU. DOROTHEA / LARS DOTTERS / TESTAMENT / ANO 1701 16 Jan." Höjd 40 cm. Hänger i östra delen av långhuset. – 2. Med sex ljusarmar i en krans (fig. 36). Överst en tillagd krans för elljus. Droppskålar i form av snäckskal, profilerat skaft och något tillplattad ändkula med fruktformad knopp. Volutformade prydnadsarmar överst på skaftet, som upptill avslutas med stående krönfigur. Höjd 56 cm. Hänger i västra delen av långhuset, närmast läktaren. Enligt inv. 1706 är de båda ljuskronorna (nr 1 och 2) skänkta 1701 av Peder Bagge i Mahlmöe (= Malön?). – 3. Med 10 ljusarmar i en krans, samt ytterligare två kransar för elbelysning. Profilerat skaft krönt av dubbelörn och nedtill avslutat med klot. Inskrift: "SKÄNKT AF HERR OCH FRU DIBBELT, BOKENÄS / TILL MINNE AF DERAS BRÖLLOPSDAG / DEN 12/6 1922." Utformad i 1600-talsstil. Höjd 92 cm. Hänger som mellankrona i långhuset.

Ljuskrona av glas och mässing. Åtta ljusarmar för elektrisk belysning. Utformad i senbarock stil med pärlgirlinger, löv- och droppformade prismor, skaft med hölje av glas i balusterform, nedtill avslutat med kula av facetterat glas. 1900-talet. Gåva 1982 av Hilding Andersson, Käringsund.

Vägglampetter av mässing. 1: Ett par. Cirkelrund väggplatta, böjd ljusarm med sju ljushållare i två avsatser. Inskrift: "Skänkt af HERR OCH FRU DIBBELT, BOKENÄS / TILL MINNE AF DERAS BRÖLLOPSDAG / DEN 12/6 1922." Höjd 60 cm. Uppsatta på norra väggen i långhuset. – 2. Ett par. Med en ljusarm. Från 1898. Längd 14 cm. Har varit uppsatta vid nummertavlan, förvaras nu i sakristian.

Ljusstakar. 1. Två altargestakar av mässing. Rund, profilerad fot och droppskål, balusterformat skaft. Ljuspigg.

Försedda med var sin inskrift runt foten, dels "LORENS: VAN. (bomärke) MEVLENGRACHT./ 1626.", dels "LAVRIZ (bomärke) HAMMER/⁵⁷ 1626." Båda personnamnen förekom även på glasmålningarna i den gamla kyrkans korfönster (se ovan Byggnadshistoria). Höjd 37 cm, diameter 20 cm. Omnämnda i inv. 1692 som "1 par stora Mallmstakar till Vaxljuss". – 2. Ett par, av nysilver för 3 ljus. Rund fot. Från 1903. Höjd 47 cm, fotens diameter 16 cm. – 3. Av mässing för sju ljus. Åttasidigt brutten trapstegsformad fot, böjda ljusarmar. Reliefdekor på foten. Inskrift: "Från Björkåsens Syförening / Hildur Brügge / 19 20/5 26." Höjd 30 cm, fotens diameter 15 cm. – 4. Ett par, av mässing, i barockstil, för ett ljus. Rund ornerad fot, tallriksformad droppskål. Enligt stämpel under foten tillverkad av Ystad Metall. Skänkta 1954 av Augusta Örnberg. Höjd 21 cm, diameter 15 cm. – 5. Ett par, av mässing, för fem ljus. Rund fot, profilerat skaft, fyra böjda ljusarmar. Under ena ljusstakens fot inristat CHINA. 1900-talet. Höjd 26 cm. – 6. Ett par, av vitmetall, för ett ljus. Rund fot, spiralvridet skaft, rund droppskål. 1900-talet. Höjd 19 cm. – 7. Fyra st, av trä, brunmålade. Från 1962. Begravningsstakar. Höjd 70 cm. – 8. Av trä, för ett ljus. Balusterformat skaft på rund fot. Målning i brunrött och ljusbrunt. Används för dopljus. 1980. Höjd 75 cm. Tillverkad och skänkt till kyrkan av Sven Dahlbom, Hultås. – 9. Ett par, av malm. Barockstil, balusterformat skaft, bred droppskål, rund fot. Tillverkade av Erik Jonssons Gelbgjuteri, Skara. Höjd 27,3 cm, fotens diameter 14 cm. Skänkta 1988 av Carl Gustaf och Hedvig Lundquist, Oxevik.

Fig. 36. Ljuskrona av mässing, början av 1700-talet. Foto R. Hintze 1982.
Brass chandelier, early 18th century.

Timglas

Till predikstolen hör ett timglas för tre glas i blåmålade träställ med S-formade bladornament. Fastsatt med smidesjärnbygel på väggen ovanför predikstolen (fig. 29). Bredd 30 cm, höjd 19,5 cm. 1700-talet. Omnämns för första gången i inv. 1748.

Textilier

Antependier: 1. Av rött kläde, dekorerat med guldband och broderier i guldtråd. Nedtill frans i rött och guld. I mitten fyrpass och IHS, flankerade av två vertikala bårder med rank- och rosmönster (se fig. 27). Tillverkat 1900 av Elisabeth Bastholm,⁵⁸ Göteborg. Höjd 90 cm, bredd 131 cm. Till antependiet hör två sidostycken av samma material och utförande. Ej i användning. Höjd 90 cm, bredd 97 cm. – 2. Av ylle, vävt i ränder i vita och gråvita nyanser. Ingen dekor. Foder av oblekt linne. Tillverkat av Agda Österberg,⁵⁹ Varnhem 1960. Höjd 93 cm, bredd 132 cm. – 3. Av violett melerat ylle, utan dekor. Från Agda Österbergs ateljé, Varnhem 1961. Höjd 93 cm, bredd 132 cm. – 4. Av grönt ylle, utan dekor. Agda Österberg 1961. Måtten enligt ovan. – 5. Av ylle, vävt i svart, blått och violett. Dekorerat med silverkors i bandbroderi. Vävt och broderat av Christina Westman,⁶⁰ Göteborg 1968. Gåva av församlingsbor. Höjd 93 cm, bredd 140 cm.

Altarbrun: 1. Vävt i beige- och grönmelerat ylle och silke. Broderat med änglfigurer, Kristi monogram och Alfa och Omega i silke, ullgarn och guldtråd. Agda Österberg, Varnhem 1960. Längd 143 cm, höjd 34 cm. – 2. Altarbrun av vitt linne med knypplad spets. 1900-talet. Längd 140 cm.

Altardukar av vitt linne, kantade med spets: 1. Vadstenaspets av Emma Malmqvist⁶¹ 1943. – 2. Knypplad spets av Emma Malmqvist 1957. – 3. Virkad spets av Jenny Andersson, Munkeby 1967. – 4. Virkad spets, dekorerad med kalk, kors och Kristi monogram. Av H. Lundqvist, Oxevik 1978.

Mässhakar: 1. Av svart, mönstrat siden, mycket blekt. Enkel dekor av guldgaloner. Foder av ljusblått linne. Slieten, ej längre i bruk. Inköpt 1838. Längd 125 cm. – 2. Av röd sammet, broderat med guld- och silvertråd samt silke i olika färger. På ryggsycket Guds lamm med kors, på framstycket Kristi monogram, dessutom korsformer och dekorativ krage. Ljusbrunt atlasfoder. Tillverkad av Libraria 1920. – 3. Av vitt ylle, broderat med ullgarn och silke i flera färger, samt guldtråd. Enkla korsformer på ryggs- och framstycke. Foder av rödgult siden. Tillverkad av Kerstin Persson, Agda Österbergs ateljé, Varnhem 1959. – 4. Av grönt ylle, broderat med guldtråd, silke och ullgarn i olika färger. På ryggsidan en linjekomposition, på framsidan kors. Foder av gult taftsiden. Tillverkad av

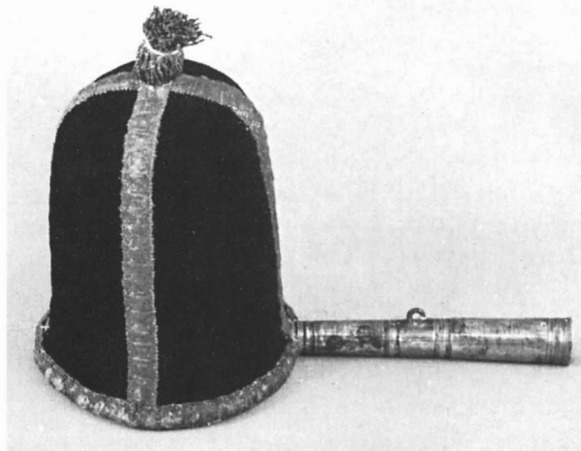

Fig. 37. Kollektåv från 1746. Foto Libraria 1987. Collection bag, 1746.

Kerstin Persson, Agda Österbergs ateljé, Varnhem 1961. – 5. Av svart, mörkblått och violett melerat ylle, broderat med silvertråd och violett ullgarn, på ryggsycket ett kors, på framsidan törnekran. Foder av svart taftsiden. Tillverkad av Christina Westman, Vävkammaren, Göteborg 1969.

Stolor: 1. Av violett melerat ylle med broderade kors. – 2. Av vitt ylle, lätt melerat, broderade kors. – 3. Av grönt melerat ylle med broderade kors. – 4. Av rött linne med guldbroderi. Tillverkad av Signe Hansson, Fiskebäckskil 1984.

Predikstolskläden: 1. Av röd vadmal med broderier i gult och violett silke samt guldgaloner. Foder av ljusröd bomullssatin. Broderat kors samt inskriften "Saliga / Äro De, Som Höra / Guds Ord / Och Gomma Det." Höjd 77 cm, bredd 56 cm. Gåva 1920 av Ernst Nilsson med hustru, Backa. – 2. Vitt ylle, kors samt IHS invävt i rött och gult. Foder av vitt linne. Höjd 34 cm, bredd 42 cm. – 3. Av violett ylle, invävt bokstäverna A och O samt kors i gult mot vit bakgrund. Foder med grått linne. Höjd 34 cm, bredd 42 cm. – 4. Av grönt ylle, röd trädform och IHS invävt i grönt, gult och vitt. Foder med grönt linne. Höjd 35 cm, bredd 43 cm. – 5. Av rött ylle, invävt och broderat en duva i blått och vitt. Foder av rött linne. Höjd 35 cm, bredd 42 cm. – Predikstolsklädena 2–5 är utförda 1964 av Ingrid Danielsson, Hjälmeryd. Skänkta av kyrkliga arbetskretsen samt Birgitta, Einar och Gertrud Nilsson. – 6. Av svart ylle med invävt mörkblått och violett ullgarn. Broderat med törnekrona i silvertråd och silverband. Höjd 49 cm, bredd 40 cm. Av Christina Westman, Göteborg 1968. Gåva av församlingsbor.

Dopfuntskläde av mönstervävt vitt linne med foder av

grovt oblekt linne. Dekorerat med broderade kors. Utfört i Libraria 1952. Diameter 74 cm.

Kormatta i röllakan, dekor av korsformer i orange, grönt och grått. Osignerad. Längd 254 cm, bredd 160 cm. Anskaffad 1960-talet.

Kollekthåv av svart sammet med nästan svartnade guldgaloner samt guldtofs (fig. 37). Fodrad med skinn. Holk av mässing. Diameter 14,5 cm. Fäst på trästav. Skänkt till kyrkan 1746 av "Hr. Bokhållaren Conrad Hammar".⁶² Håven var då försedd med liten metallklocka (inv. 1748). Håven renoverades 1987 av Libraria, då såväl sammeten som skinnfodret utbyttes.

Försvunna textilier

Om kyrkans skrud anføres under biskopsvisitationen 1831: "Skruden är gammal, men i hjälpligt och brukbart stånd, består af en brokig Mässhake med blommor och mässkjorta af Bomullslärf. Ett nytt ljusblått Altartäcke, gifvet förledet är af kyrkwarden Jöns Andersson i Klostergården och dess Hustru Christina Axelsdotter, är rätt wackert." Någon prästkappa fanns då inte, men hade anskaffats till visitationen 1840. Den gamla brokiga mässhaken hade då kasserats och en mässhake av svart ylle-brokad med guldgaloner anskaffats 1838.

1692 hade kyrkan en "Blommeradt Atlaskis Mässehagell", möjligen densamma som fanns 1831 och som 1752 beskrivs: "Mässehake af tiokt brunt silketyg, med gröna blommor uti korset therpå, en spann bredt, blått och hwitt, med inwäfne silfwerspånar och smala gullgalloner omkring, utan märke eller bokstafwer."

1700 förädrades av handelsmannen i Uddevalla, Christian Hammar⁶³ ett rött altarkläde "med en krets mitt på, sydd med hwitt och grönt silke" (inv. 1748).

I 1767 års inventarium uppräknas bl.a.: "Omhänga kring disken af rödt kärsing, med hwitd stoffering, förädradt år 1730 af Qwartermästaren Anders Roland i Öretorp. I Tunt Silkeskläde at lägga på kalken, I Mässeskjorta af hemma wäfwet lärf, köpt för kyrkans medel 1760 ...", två altardukar med spets omkring, ett handkläde med hålsöm och spets "för ändarne", samt ett gammalt svart bårkläde. I en sidoanmärkning står att det ovan nämnda altarringklädet är försålt. Det gamla bårklädet är möjligen detsamma som beskrivs i inventarium 1706: "I Suart Likkbårr kläde, förädradt kyrkian af Handelsmannen Jon Pofuelsson i Uddevalla, legas bort för huär gång smt: 12 öre."

I ett tillägg till inv. 1767 står det: "I Bårkläde swart af hemmagordt ylle-tyg, med hwit band-kantning omkring, och en krants midt på, uti hwilken finnes detta språk: Christus är mit lif, och döden etc., förädrat af skepparen Carl Norberg i Kärlingsund innewarande år 1767."

Fig. 38. Den korsfäste Kristus, målning från 1700-talet. Foto R. Hintze 1982.

The Crucified Christ, painting, 18th century.

Votivskepp

Ett votivskepp hänger i långhusets södra del. Tremastat, bestyckat fartyg (fregatt) i trä. Skrovet målat i gult och vitt med svarta ränder. 1700-talet, Längd 68 cm. Votivskeppet är tillverkat och skänkt till kyrkan 1762 av Torger Larsson i Kärlingsund (inv. 1767). Betecknas som trasigt skeppsskrov i snabbinventeringen 1919. Rekonstruerat 1982 av en modellbyggare, kapten Andersson, Uddevalla.

Begravningsminnen

Värja med parerplåt av järn och fäste av brons. På klingan latinsk inskrift på hexameter: "Omnia si perdas, famam servare memento / Fide sed ac vita anno 1669." (= Om du förlorar allt, kom ihåg att bevara ryktet genom trofasthet men även genom livet.) Längd 93 cm. Värjan omnämns i äldre handlingar för första gången 1830 då den beskrivs som en gammal värja med "söndrig slida och oläslig inscription finnes deröfver Ingen kunde uppgifva hvem denna fordom tillhört".

Fig. 39. "Vinter", målning från 1500–1600-talet. Foto R. Hintze 1982.

"Winter", painting, 16th or 17th century.

Begravningsplåtar, tre st, varav två ovala och en med tresidig form. De är i mycket rostigt skick, inskrifter helt utplånade.

Tavlor

1. Oljemålning på duk. Framställning av korsfästelsen med Maria och Johannes vid korset (fig. 38). Enkel, svartmålad träram. Provinsiellt arbete, förmodligen 1700-talet. Dokumenterad första gången i inv. 1830. Ramen är sekundär. Enligt rapport 1961 av konservator Thorbjörn Engblad har denna tidigare inramat en texttavla, möjligen av typ jubelfesttavla. Duken var före renoveringen 1961 fastsatt direkt på baksidan av ramlisten, samt mycket skör och skrynklig. Duken är nu limmad på lamellträ. Höjd 90 cm (med ram 104 cm), bredd 57 cm (75 cm). Målningen hänger på södra långhusväggen. – 2. Oljemålning på duk med framställning av äldre, pälsklädd man som värmer sig vid ett fyrfat (fig. 39). I bakgrunden skymtar en baldakinförsedd säng, en flaska och ett glas. Svartmålad träram. Enligt äldre beskrivningar betecknas målningen som en framställning av vintern (inv. 1830). 1600-talet el-

ler slutet av 1500-talet, av okänd proveniens, möjligen nederländskt arbete. Ramen är sekundär och har, liksom beträffande nr 1, omramat en texttavla. Vid renoveringen 1961 fanns bitar av papper kvar på baksidan av ramlisten. Målningen är nu uppklistrad på lamellträ. Höjd (med ram) 85 cm, bredd 65 cm. – 3. Jesu dop (fig. 40). Oljemålning på duk, från 1800. Landskapsbild med Jesus och Johannes Döparen samt den helige andes duva inom molnkrans. Nederdelen av duken är försedd med målad inskrift: "Ock Johannes vittnade, och Sade: Jag så / andan nedekoma i dufvoliknelse af him./melen; och blef på Honom. Joh:1:32 / Praesent af / Greg: Rson Hamar Anna Cna Hamar." På baksidan signerad: "Målad af J.H. Die-den 1800." Höjd 134 cm, bredd 60 cm. Greger Rutgersson Hammar, född 1749 och gift med sin kusin Anna Catarina Hammar, innehade en tid gården Kloster. Den profilerade, upptill bågformade ramen, till formen motsvarande nummertavlans ram, är liksom denna målad i svart och guld. Före 1937 var ramen vitmålad, troligen på 1870-talet. Målningen restaurerades 1937 av Sven Gustafsson och konserverades 1982 av Christer Wildenstam, Vänersborg. Tavlan är nu upphängd på korets södra vägg, i närheten av dopfunten.

I interiörbilder före 1925 års ombyggnad är doptavlan uppsatt som pendang till norra sidans nummertavla (fig. 27). Dopfunten och doptavlan har sannolikt ursprungligen varit placerade intill varandra, troligen i södra delen av koret. Tavlor med motivet Jesu dop förekommer i flera kyrkor i Bohuslän, vid funten eller som målat spegelfält i dopskranket, bl.a. i Solberga och Kareby kyrkor.

I Bohusläns museum, Uddevalla, förvaras sedan 1862 en målning som enligt uppgift kommer från Dragsmarks kyrka.⁶⁴ Det är en oljemålning på duk med framställning av livets åldrar (fig. 41). Inom en centralt placerad cirkel avbildas en ung och en gammal man. Den unge mannen leder en ung kvinna vid handen in i livets cirkel, medan den gamle leds av en gammal kvinna med timglas i handen, ut ur cirkeln. En kista skymtar längst till vänster. Under bilden målad inskrift: "Dass gute dass du dier vielleicht gebildet ein / wirdt nichts denn Kummerniss, und iamer sein./ Mein vater weil ihr seidt die welt durch wandert / wolte eij liber sagt mir was gut ich hoffen soll." (= Det goda som du inbillat dig skall kanske intet bliva än bekymmer och elände. / Min fader medan han under sin tid vandrade på jorden ville ej heller säga mig vilket gott jag skall hoppas.) Tyskt arbete, av klädedräkter att döma från slutet av 1600-talet eller omkring 1700. Skulpterad och förgylld, samtida träram. Höjd 85 cm, bredd 98 cm. Tavlan var utställd på Göteborgs Jubileumsutställning 1923 (kat.nr 452).

Fig. 40. Kristi dop, målning av J. H. Dieden 1800. Foto R. Hintze 1982.

"The Baptism of Christ", painting by J. H. Dieden, 1800.

Övriga inventarier

Ståndur med högsmalt, fysisidigt fodral med profilerade smala lister (fig. 23). Rektangulär lucka för siffertavlan. Romerska siffror på vit botten, dekor med bl.a. änglafigu- rer i brons. På horisontallisten nedanför luckan målade in- itialer i kursiv text: "N.L.S.J.K.L.D.B." och på fodralets dörr årtalet 1737. Fodralet målat i mörkt grönt med röda lister. Skänkt till kyrkan 1928 av Hilda Pettersson, Göte- borg. Uret renoverades 1984, då originalmålningen fram-

togs och bättrades. Ovanpå denna fanns sju övermålning- ar, den sista i vitt och guld.

Skåp av trä med profilerade lister. Järnbeslagen dörr, omramad av räfflade pilastrar. 1600-talet. Målad 1984 med marmorering i rödbrunt på grå grund. Höjd 75 cm, bredd 72 cm, djup 46 cm. Uppställt vid norra korväggen bredvid klockarbänken. Stod före 1925 i korets sydöstra hörn (fig. 27). Omnämns i inv. 1692 som "I lijtet träskåp med låss före att förwara kyrkians ornamenten uthi".

Skåp av trä, uppsatt på sakristians västra vägg. Dörr med skulpterad bägställning från 1600-talet, enligt upp- gift från 1600-talskyrkans bänkinredning. Bågfältets höjd 35 cm. Skåpet är tillverkat av kyrkvärden Bengt Magnus- son på 1980-talet.

Katafalk av trä, svartmålad. Svarvade ben. 1800-talet? Längd 188 cm. På tornvinden. – En likbår skänktes till kyrkan 1763 av Börge Henrikssons i Fossen arvingar. Ej bevarad.

Dekorativt snickararbete, bestående av liggande rek- tangulärt ramverk av trä med spegelfält (för inskrift?), räfflade sidopilastrar samt överliggare med gavel av två mot varandra ställda voluter omgivna av två svarvade ur- nor. Monterat på två ben av bräder. Marmorerat i ljusgrå färgtoner. Längd 125 cm. På tornvinden. Av okänd funk- tion och härkomst, kan dateras till 1700-talet. Har nämnts som överstycke till altaruppsats (snabbinv. 1919). Möjli- gen överstycke till en försvunnen dörr från 1700-talet till predikstolen.

Prestaver, ett par. Svartmålad trästav med knopp av silverfärgat trä. Från knoppen nedhängande svart frans.

Fig. 41. "Livets åldrar", målning från Dragsmarks kyrka, omkr. 1700. Nu i Bohusläns museum. Foto B. Andersson, Bohusläns museum 1991.

"The Ages of Life", painting from Dragsmark Church, c. 1700.

Staven omvirad med svart tyg. Längd 218 cm. Anskaffade 1934.

Del av solur. Täljsten, fyrsidig form, med inristade tecken. Försett med genomgående runt hål. Ytan är ca 10×10 cm, tjocklek 5 cm. Medeltid? Hålet har antagligen tillkommit för sekundär användning som lod. Förvaras i vapenhuset jämte ett antal stenfragment från klosterkyrkan.

Vid en besiktning av markytan under långhusets golv 1987 tillvaratogs några fragmentariska fynd, som nu förvaras i Bohusläns museum, bl.a. ett bokblad till psalmbok (15,5×9,5 cm), 1700-talet, läderpärm till bok i kvartoformat, ytterligare två pärmdelar av läder, bokfragment, ett kisthandtag, del av en kritpipa, två mynt, en tegelsten av medeltida format (15,5×12×8 cm) och fragment av föns-terglas.

Offerbord av grågrönmålat trä. Rund skiva på fyra ben. I skivan fördjupning klädd med grön sammet, för kollekt. Höjd 93 cm. Tillverkat och skänkt av komminister Harry Åström, Svenseröd, Bokenäs 1987.

Bibel i två band, tryckt i Lund 1843 som ny upplaga av Karl XII:s bibel. Svart skinnband med reliefdekor. Har tillhört kyrkoherde Erik Andersson, skänkt av hans änka, Laura Andersson.

Klockor

I tornet hänger en klocka av malm, från 1600-talet. På kroppen Karl XII:s namnchiffer, kring nederdelen inskriften: "DRAGSSMARKS KLÅKA BEFORDRAT AF PASTOREN HER ANDERS JOHNSON GIUTEN VTI GIÖTEBORG AF PETER BÖÖK ANNO 1698"⁶⁵ samt ett änglahuvud. Runt halsen: "SOLI DEO GLORIA" (= Åt Gud allena äran). Höjd 59 cm, diameter 64 cm.

I inv. 1692 antecknas en liten och oduglig klocka, och 1706 "1 klocka på ett skeppund giuten i Giötheborgh", dvs. den nuvarande. 1752 fanns i kyrkan en primklocka "som intet brukas, väger 9.marker." och 1767 upptecknas primklockan som "försåld".

BOKENÄS GAMLA KYRKA

Kyrkogården

Bokenäs gamla kyrka är uppförd på en smal bergavsats och har ett dominerande läge i det öppna kulturlandskapet. Strax söder om kyrkan reser sig en mäktig klippa med ett bronsåldersröse på krönet. Norr om och nedanför kyrkan går landsvägen mellan Uddevalla och Fiskebäckskil.

Kyrkogården (fig. 43) omges av en låg gråstensmur i kallmur med två ingångar, i söder resp. norr. Huvudingången är i söder och består av två granitstolpar med järngrind. En mindre ingång i norr är försedd med trägrind inom stenstolpar. På var sida om södra ingången växer två stora askar. Ytterligare lövträd, mest ask, växer i sydöstra delen av kyrkogården.⁶⁶

I sydvästra delen av kyrkogården går berget i dagen. Gravarna finns söder och väster om kyrkan. Norr om kyrkan, liksom i nordost, med dess starkt sluttande mark, finns inga gravar.

Söder om kyrkan finns de äldsta gravarna. En liggande gravsten av gotländsk kalksten från 1827 är den äldsta daterade. Den bär inhuggen inskrift: HÅR UNDER HVILAR/ I HERRINOM INSOMNADE/ BOKHALLAREN/ HENRIC PEHRSSON/ I STOR KÄRR/ FÖDD DEN 19 DE NOVEMBER 1757/ PÅ STORA SKÄRR/ DÖDD DEN 15 DE MARTI 1827/ HUSTRUN JOHANNA IVARSDOTER/ FÖDD DEN 26 JUNI 1757/ DÖD DEN 26 IULI 1827/ SONER/ OCH/ DOTRAR/ JOHANNES/ EMANUEL/ PEHR/ GUSTAF/ HELENA/ MAGDALENA/ BRITASTINA. Omnämns i inv. 1830 som den enda gravstenen av intresse.

I sydvästra hörnet av kyrkogården står uppställda mot muren ett antal gravstenar från 1800- och 1900-talen samt ett järnkors från 1877 över Alexander Olsson, Torseröd.

Söder om kyrkogården finns redskapsbod och toalett, byggda på 1970-talet. En bevattningsdamm är placerad väster om kyrkogården.

Inom området påträffades 1938 rester efter ett förhistoriskt bronsgjuteri med smältdeglar och gjutformar. Strax utanför bogårdsmuren i nordost finns spår av skålgropar.

1728 uppfördes portar (stigluckor?) med lås för ”luckorne” i kyrkogårdsinhäggnaden (vis.prot.). 1761 fick kyrkogården tre nya portar av trä, som målades med rödfärg

året därpå. Utöver de två ovannämnda ingångarna hade kyrkogården då en ingång även i öster. På en karta från 1700-talet (utan årtal) är markerat två ingångar till kyrkogården, i söder resp. i öster. Grindar och stolpar omnämns 1857, då den norra ingången fick ny grind och nya stolpar, medan de andra ingångarnas träspjälor reparerades och målades med svart oljefärg.

Större arbeten på kyrkogården förekom 1852, då området indelades i ”qvarter” och delar av kyrkogården mot sydost påfylldes med grus, som efter utjämningen besåddes med gräs (st. prot.). En utvidgning åt sydväst diskuterades 1863 (st. prot.) utan att man kom till beslut. Istället fick vaktmästaren i uppdrag att hitta lämpliga platser för nya gravar ”så att ej lik uppgrävas förrän de någorlunda multnat” (st. prot.).

1906 omlades kyrkogårdsmuren och porten i söder flyttades troligen till sin nuvarande plats mellan två askar (st. prot.). 1910 verkställdes en ny omläggning av södra kyrkogårdsmuren. Västra muren och västra delen av norra muren är omlagda vid ett senare tillfälle, antagligen 1930, då en mindre utvidgning av kyrkogården genomfördes, varvid även det trubbvinkligna nordvästra hörnet rätades ut något. Nytt förslag för utvidgning av kyrkogården utarbetades av arkitekt Ebbe Borg 1933, men arbetet blev ej utfört.

Benhusbygge på kyrkogården har diskuterats 1766 och 1771 (st. prot.), men inget tyder på att det någonsin verkställdes. Ett stall för prästens och klockarens hästar omnämns 1756. Söder om kyrkogården byggs ett stall 1763, troligen som ersättning för det ovannämnda stallet, omnämnt 1758 som förfallet. Reparationer av stallet förekommer 1778 och 1803 byggs ett nytt stall. I st. prot. 1903 konstateras att något stall inte längre finns.

Ett solur har funnits på kyrkogården. Enligt inv. 1830 bar det inskriften: ”Då Konung Carl XIII var Konung i Sverige och Mag I Danielsson Pastor vid Bokenäs Pastorat 1809 ritades denna sten af R E Gunnarsen (otydligt namn).”

Klockstapel har funnits, men dess läge är obekant. 1626 täcktes kyrkans ”klockhus” med spån (kirke-regnsk.) och 2 ”windsker” uppsattes på klockhuset. Att

Fig. 42. Bokenäs gamla kyrka och kyrkogård. Foto R. Hintze 1982.
Bokenäs Old Church and churchyard.

det inte var fråga om ett klocktorn över vapenhuset, framgår av att vapenhuset då var täckt med sadeltak (jfr nedan). Klockstapeln revs i mitten av 1600-talet i samband med byggandet av nuvarande tornet, varvid troligen

klockstapelns virke kom till återanvändning.⁶⁷ En annan klockstapel byggdes 1886 ”å kyrkovallen”, nu som en tillfällig stapel, medan reparationer av tornet pågick (räk. och besikt.prot. 1895).

Kyrkobyggnaden

Plan och material

Den medeltida kyrkobyggnaden består av ett enskeppigt långhus samt lägre och smalare kor med absid (fig. 42). Till byggnaden ansluter sig i väster ett vapenhus från 1600-talet och ett ovanpå detta byggt klocktorn av trä från

1703.⁶⁷ Sakristibyggnad saknas. Långhuset med koret och absiden utgör en enhetlig byggnadskropp och kyrkan är en av de äldsta och bäst bevarade medeltidskyrkorna i Bohuslän. Kyrkan är dessutom en av de åtta kända absidkyrkorna i länet.

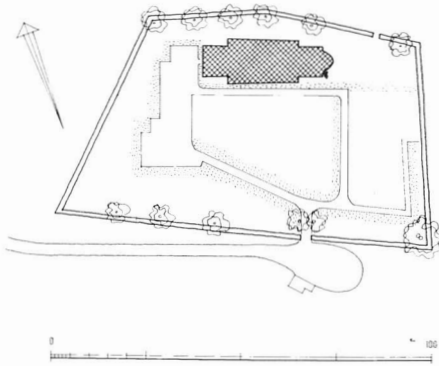

Fig. 43. Situationsplan, skala 1:2 000. Uppm. G. Redelius 1991.
Site plan, scale 1:2 000.

Kyrkan är murad av vald och kluven marksten i skalmursteknik. I hörnen och här och var i murverket förekommer huggen eller hamrad täljsten.^{67a} Murarnas tjocklek varierar mellan 1,5 och 1,75 m. Kor, absid och långhusets östra gavelvägg ligger i förband medan det sekundära vapenhusets murverk anslutits till långhusets västra mur. Murningen av västfasaden kan iaktas i vapenhuset (fig. 50) och i tornet. Västmuren har en tämligen jämn yta av avlånga stenar lagda i relativt jämna skift och med skolning av småstenar. Östra delen av norra långhusmuren företer avvikelser. Här är murningen mer regelbunden med en tämligen slät yta och i nordöstra hörnet förekommer att antal stående stenar. Förtagningar har iakttagits i södra och norra långhusmurarna, ett stycke in från västra resp. östra hörnen. Sprickor och skador i murverket har påtalats gång efter annan. Vid undersökningen 1909

konstaterades svagheter och sprickor i muren, särskilt på norra sidan, där marken sluttar kraftigt. Norra långhusmuren ommurades delvis 1936 efter skador förorsakade av vägbygget nedanför kyrkan. Vid en noggrann byggnadsundersökning 1964 påtalades skalmurarnas svagheter vid väta och frost, samt grundmurens otillräckliga djup i marken, särskilt på norra sidan.

En sula av gråsten löper längs med alla fasadmurarna (fig. 45 a). Höjden på denna varierar beroende på markens kraftiga sluttning nordost om kyrkan (fig. 45 c). På norra sidan är sulan synlig till 47–50 cm:s höjd, bredden i korets östra del är ca 28 cm. Vid nordöstra hörnet får sulan en sockelliknande fortsättning utmed norra sidan av absiden. Kyrkans alla yttermurar är putsade och kalkade, senast 1993. Kyrkan har varit vitkalkad åtminstone från 1700-talet. Inköp av åtta läster kalk omtalas 1729, då murmästaren Anders Pihl⁶⁸ är i färd med kyrkans reparationer. 1761 omnämns kyrkans "kalkslående". Skarprappning förekommer 1836 och 1858.

Ingångar

Kyrkan har två ingångar, båda medeltida, en i väster från vapenhuset, den andra i korets sydmur. Den västra har rundbågig portal med omfattning av kanthuggen täljsten, i flykt med yttermuren, och rak smyg (fig. 50). Formen ansluter till romanska västportaler i norska sockenkyrkor.^{68a} Dörren (från 1823?) består av rödmålade, stående bräder och är järnbeslagen. På insidan av dörren finns en regel av ålderdomlig typ, bestående av en ca 65 cm lång träbom som skjuts in i ett bomhål med ca 25 cm diameter i portalens södra smyg.

Fig. 44. Kyrkan från söder. Foto H. Egertz 1919, ATA.
The church from the south in 1919.

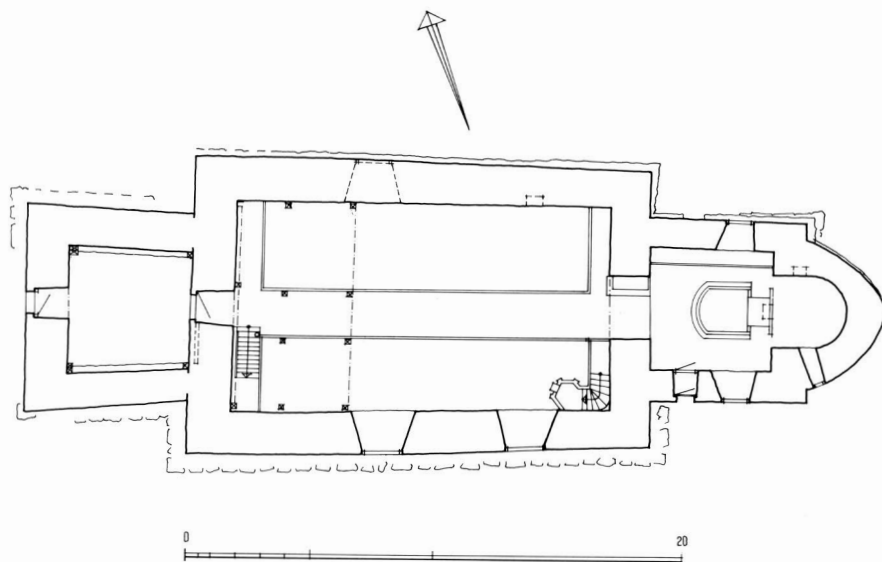
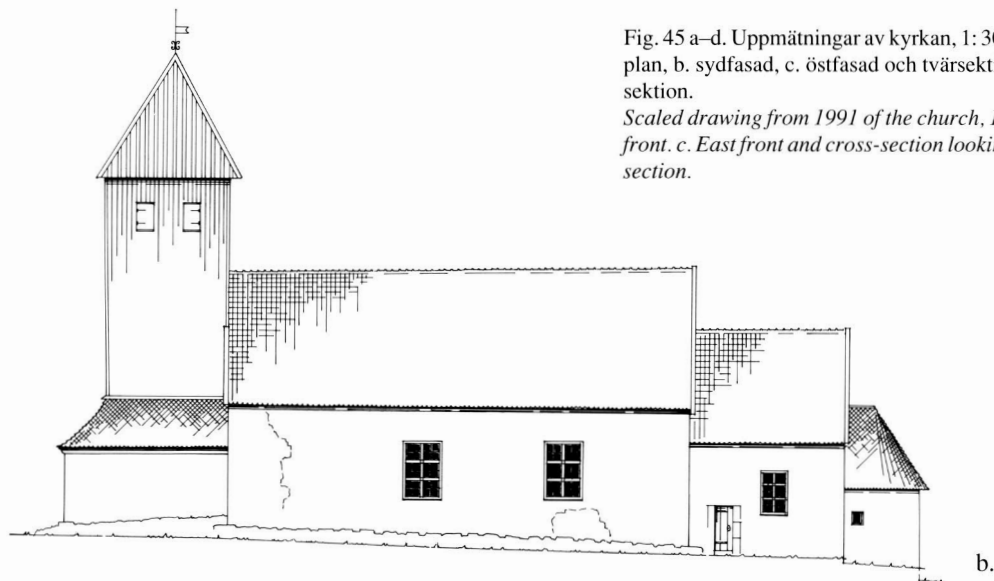

Fig. 45 a–d. Uppmätningar av kyrkan, 1: 300, G. Redelius 1991. a. plan, b. sydfasad, c. östfasad och tvärsektion mot öster, d. längdsektion.

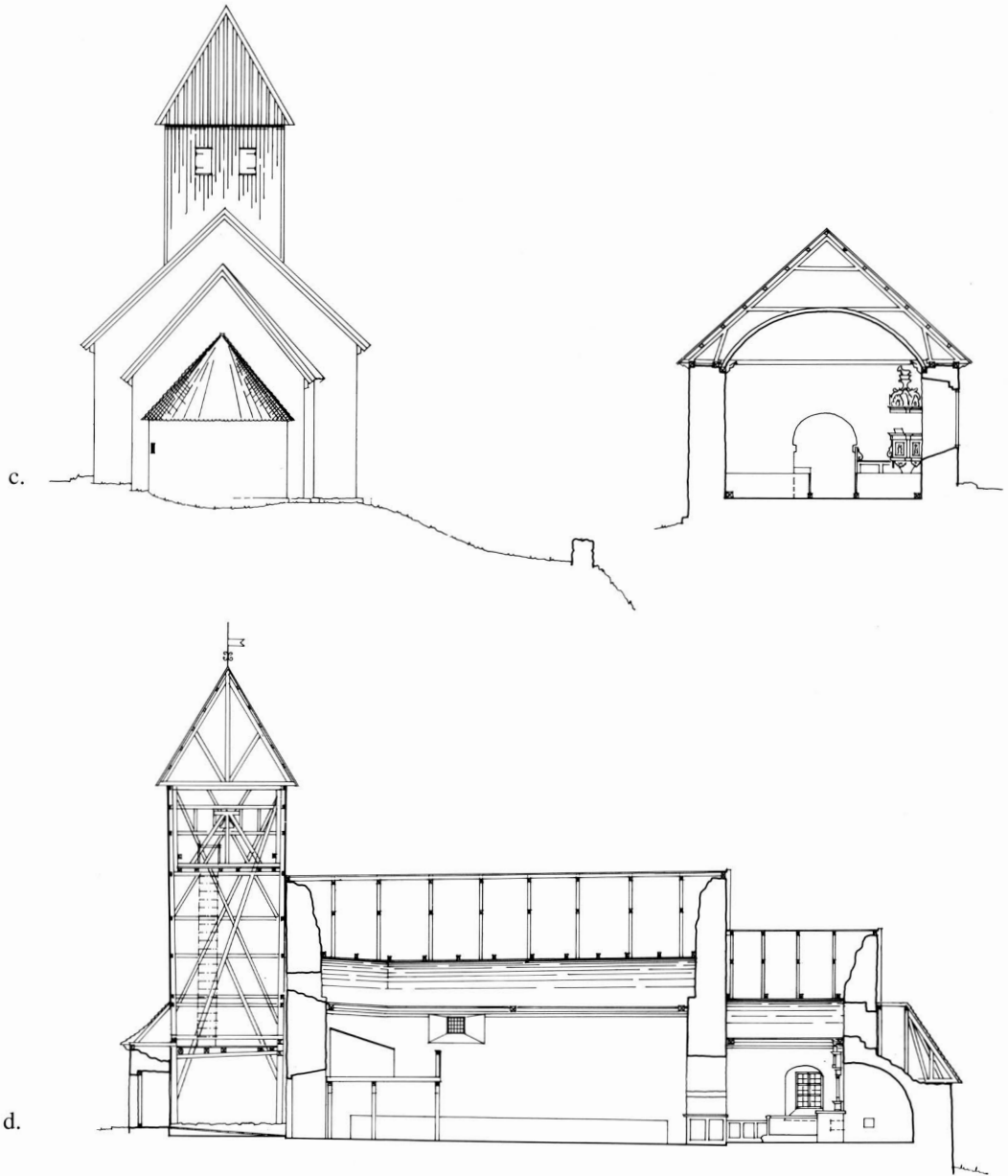
Scaled drawing from 1991 of the church, 1: 300. a. Plan. b. South front. c. East front and cross-section looking east. d. Longitudinal section.

Korportalen är synnerligen ovanlig och märklig bland bohuslänska kyrkor. Portalen är raksluten och har omfattning av finhuggna täljstensblock (fig. 48–49). Smygen är rak liksom i västportalen. I likhet med denna är även korportalens rakslutna form en norsk företeelse under den romanska byggnadsperioden, en form som inte förekommer i svensk romansk byggnadstradition (jfr not 68 a). Sju av omfattningsstenarna är på två sidor dekorerade med stjärnformiga s.k. karvsnittornament av mycket ålderdomlig typ. Stenarna är av olika format och dekoren

förekommer i två varianter. De dekorerade stenblocken är osymmetriskt placerade och överliggaren och den översta, västra stenen är helt odekorerade. Orsaken till detta går ej att avgöra. Möjligen kan de dekorerade stenarna ha haft annan användning tidigare.

Liknande karvsnittornament förekommer närmast på Orust, i Tegneby kyrka, på en sten från den medeltida kyrkan, som nu är inmurad i nuvarande kyrkas tornfasad.⁶⁹ Karvsnittornament förekommer även på ena sidan av en fyrsidig romansk dopfunt i Resteröds kyrka, Bohuslän.

Även en dopfunt i Fänneslunda kyrka, Västergötland, är dekorerad med karvsnittsornament. Denna typ av ornament förekommer också i Norge, bl.a. i en byggnadsdetalj från den romanska delen av domen i Trondheim. Förekomsten i Norden tyder på västligt, närmast engelskt inflytande. Den nordiska karvsnittsdekoren av detta slag dateras i allmänhet till 1100–1150.⁷⁰

Koringången är försedd med en inre och en yttre dörr. Den yttre består av tre stående bräder, rödmålade och järnbeslagna. Dörrlåset är numera borttaget, endast en

nyckelskylt av 1600-talstyp markerar låsets plats. Dörren renoverades 1976 i samband med kyrkans restaurering. Den inre kordörren består av stående bräder och är gråmålad.

Uppgifter om kyrkdörrar förekommer sparsamt i räkenskaperna. En ny kyrkport tillverkas 1671, nya klinikor av järn anskaffas 1695. 1699 förfärdigas kyrkportar med hänglås (kyrkogårdsportar?). Rödmålning av portarna omtalas 1762 och 1823 inköptes bräder och järn till en ny kyrkdörr, troligen till västra ingången.

Fig. 46. Kyrkan från norr. Foto G. Hallström 1913, ATA.
The church from the north in 1913.

Fönster

Kyrkan har fyra fönsteröppningar åt söder och två åt norr (fig. 45 a). Långhusets två söderfönster har på utsidan rektangulär form (fig. 42), på insidan rundbågiga, skrånande smyg. Korets södra fönster är rakslutet på utsidan och har rundbågig, djupt skrånande smyg på insidan, norra fönsteröppningen är raksluten utåt och har stickbågig inre smyg. I absidens södra sida finns en nästan kvadratisk fönsteröppning med inåt vidgande djup smyg. Fönstret har korsformigt galler av smidesjärn. I långhusets norra mur är en högt belägen fönsterglugg som ger ljus åt läktaren.

Ingen av de nuvarande fönsteröppningarna är medeltida. Absidfönstret är i sin nuvarande form sekundärt och har en mycket grovt och ojämnt upphuggen smyg. En

Fig. 47. Detalj av sydfasaden. Foto K. Dejmo, Uddevalla 1969.
Part of the south front of the church.

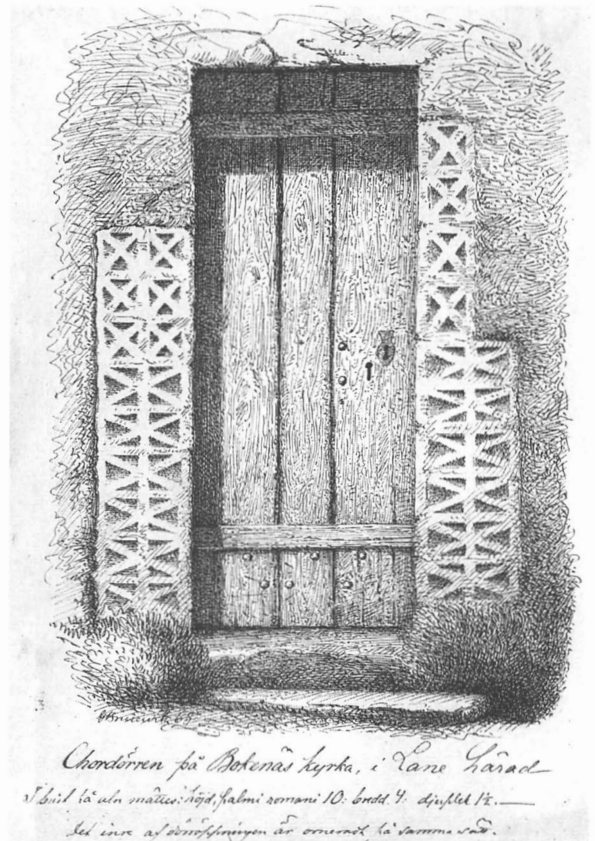

Fig. 48. Teckning av korportalen av G. Brusewitz 1868, ATA.
The doorway of the chancel. Drawing by G. Brusewitz, 1868.

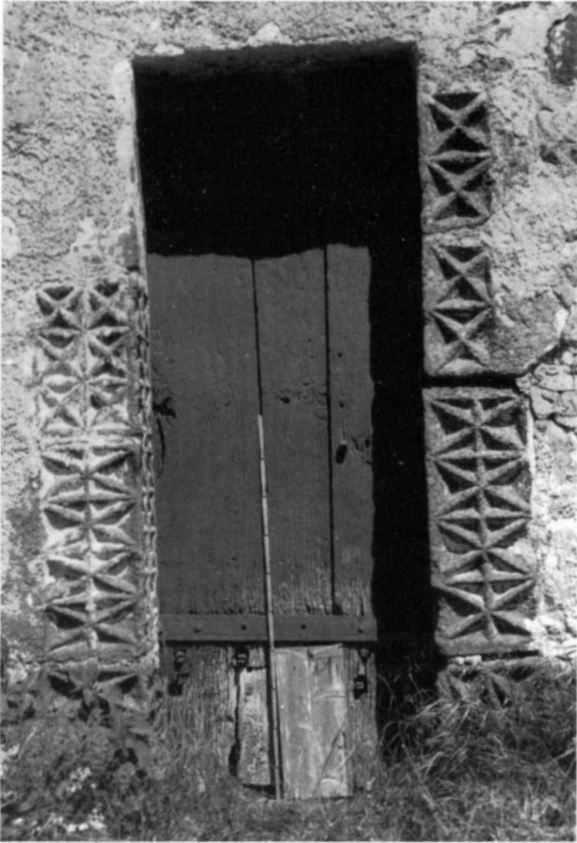

Fig. 49. Korportalen. Foto K. Dejmo 1969.
The doorway of the chancel.

smal glugg, kanske ett hagioskop, kan dock ursprungligen ha funnits på samma plats. Fönsteröppningar i absidens södermur är inte ovanliga under medeltiden.⁷¹ Traditionenligt hade dock absiden ett fönster i öster. Några kanthuggna stenar i absidens östra mur skulle kunna avläsas som högra delen av smygen i en eventuell medeltida fönsteröppning (se not 67 a). 1815 och 1825 omnämns insättningar av nya fönster i sakristian, dvs. i absiden, i båda fallen troligen insättning av nya glas.

I långhusets södra yttermur har något öster om den nuvarande sydöstra fönsteröppningen iakttagits några stenar i rät linje ovanför varandra (se not 67 a), vilka kan tydas som spår efter ett igensatt, medeltida sydfönster. Det nuvarande, sydöstra fönstret upptogs 1694 för att ge ljus åt predikstolen. Året dessförinnan hade de andra fönstren fått nya karmar och bågar, detta sannolikt i samband med utvidgning av fönsteröppningarna i långhusets och korets syd- och östmur. Murmästaren Petter Mellenberg reparerade då nämligen tre andra fönster, så att de blev "lika med de nija" (räk.), och glasmästaren satte in sex nya glas i det

nya fönstret, dvs. det sydöstra långhusfönstret. Vilka de "tre andra fönstren" var, är dock oklart. Den nuvarande fönsteröppningen i korets norrvägg högs upp först 1836. Samtidigt sänktes de södra fönsteröppningarna med 3/4 aln (st.prot.).

Den rakslutna gluggen i norra långhusmuren högs upp 1836, för att främst belysa den nya norrläktaren, eftersom öppningen finns något öster om västläktaren (jfr nedan). Enligt planerna för fönsterutvidgningar 1836 skulle kyrkan få fönster även i norra långhusmuren, lika stora som i söder. Förmodligen förslog kyrkans medel endast för de ovannämnda, nödvändigaste lösningarna.

Fönsteröppningarnas rakslutna yttre form är säkerligen från samma tid, 1836.

Yttertak

Yttertaket över långhuset och koret är täckt med enkupigt tegel, senast omlagt 1993. Taklister, takås och vindskidor av tjärade bräder. Absidens tak är täckt med ekspån. Även vapenhusets tak är spåntäckt. Takstolen från 1600-talet, ombyggd på 1700-talet, är konstruerad med hanband (fig. 45 c). Absidens takstol (fig. 45 d) är sannolikt åtminstone delvis medeltida. Remstycket av ek har ålderdomlig prägel med naturvuxen böjning (se nedan innertak).

Hela kyrkan hade tidigare spåntak. Större takreparationer genomfördes 1626–27. Ny takstol tillverkades av bl.a. "firsårne deler", dvs. kanthuggna bjälkar, 1600 spån anskaffades, som "tilförne laa paa Skretswig (Skredsvik) kirche" (kirkeregnsk.). Takreparationer med nya spån förekommer tid efter annan, bl.a. 1691, 1725–27 då större reparationer skedde och ännu 1730 täcks taket med nya spån. 1748 klagar socknemännen över takets riskabla svaghet, som på grund av det nya tunnvalvet hade fått en annan konstruktion (se nedan). Redan året därpå tillkallas byggmästaren Johan Feigel från Göteborg för tegeltäckning av kyrkans tak. Samtidigt byggdes även ny takstol och nya vindskidor och en gesims sattes upp. Reparationer av tegeltaket förekommer ofta i räkenskaperna. 1803 befanns taket vara alldeles förfallet (st.prot.) och man beslutar anskaffa 120 kampannor och 100 takpannor samt kalk. 1836 genomfördes återigen större reparationer, då man även såg över själva takstolen. Absidens tak hade alltså spånläggning – 1836 fick "lilla choret" ny spånbetäckning som sedan beströks med tjära och rödfärgades. 1857 inköptes 8 tunnor kalk till lagning av kyrkans tegeltak.

Vapenhus och torn

Vapenhuset är murat av natursten i skalmursteknik. Fyllnaden, synlig från murkrönet i tornets bottenvåning, utgörs av osorterad natursten.⁷² På tre sidor avvalmat spån-

Fig. 50. Vapenhuset, interiör mot öster. Foto K. Dejmo 1969.
The interior of the porch, looking east.

tak med svängd profil (från 1910-talet). Profilerad, svartmålad taklist av trä.

Ingång i väster, raksluten, med omfattning av huggen sten. Dörr av rödmålade, stående bräder, på insidan omålade och reparerade med bräder och lister. Vapenhuset har inga fönsteröppningar. Golvet i vapenhuset ligger något lägre än markytan, och är stenlagt huvudsakligen med mindre, sorterad, marksten; vid ingångar i väster och i öster ligger större stenhällar (fig. 50–51).⁷³ Ytterväggarna är vitputsade, innerväggarna är slammade med tunn kalkputs. I öster mot långhusets västra fasad, är murverket väl synligt (fig. 50).

Ett vapenhus fanns redan 1628, då timmer till vapenhuset inköptes (kirkeregnsk.). Det var då antingen en timmerbyggnad eller murat med gavelröste av trä. En uppgift från 1653 omnämner ett nybyggt, ”opmurett” vapenhus utan täckning, som snarast borde spåntäckas. Vapenhuset hade troligen sadeltak. 1671 lades en ”Nij kamb”, dvs. takås av bräder på taket. Även detta nya vapenhus torde haft gavelröste av trä, eftersom vid tornbygget 1705 ingen nedrivning av något murat parti är omnämnd.

Från murade avsatser vid vapenhusets norra och södra inre väggar (fig. 50) reser sig tornets träkonstruktion, som består av höga kanthuggna hörnstolpar av gran med mellanliggande fackverkssträvor (fig. 45 d). Tornet är indelat i två våningar med brädlagda golv. Konstruktionen bär spår av diverse reparationer och förstärkningar med stötor och slåar.⁷⁴ En trätrappa från vapenhusets sydvästra hörn leder upp till första våningen. Upp till klockvåningen leder en hög stega.

Tornets fyra sidor är täckta med rödmålad lockpanel. Ljudguggarna, två i varje väderstreck, är försedda med tjärade träluckor (fig. 42). En liten fönsteröppning åt väster ger ljus åt tornets första våning. Den pyramidformade tornhuvud har brädtäckning men var tidigare spåntäckt. I räkenskaperna omtalas spåntäckning 1704 och igen 1748. Huvud kröns av en vindflöjel i järnsmide med bokstäverna IPR och årtalet 1755. Det sistnämnda årtalet står för en mera omfattande reparation av tornet, som då betecknades som så förfallet att byggmästaren Johan Feijgel tillkallades igen (se ovan). Enligt kontraktet skulle han bekläda och ”sammandrifwa bindningswärket”, bekläda

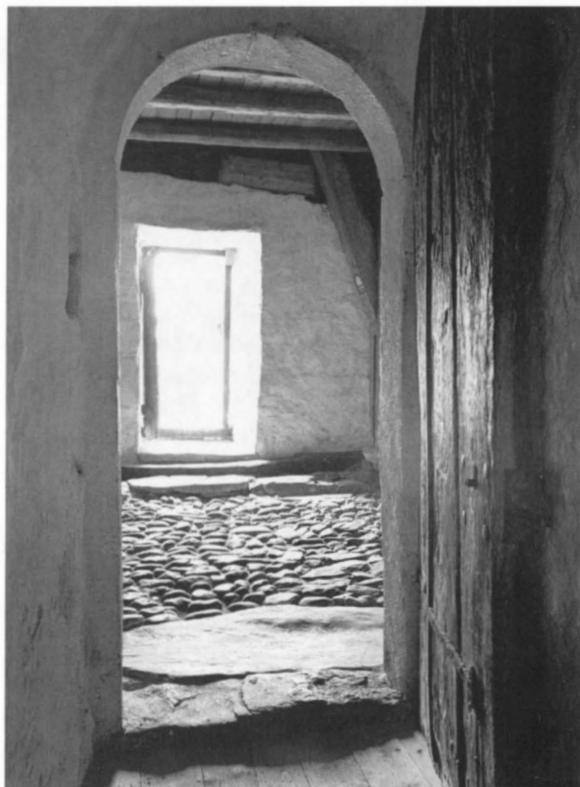

Fig. 51. Kyrkans västingång sedd från långhuset. Foto R. Hintze 1982.
The west doorway of the church seen from the nave.

tornväggarna med bräder och lägga på nytt spån för 130 dlr silvermynt. Året därpå rödfärgades tornet. En större reparation av tornet genomfördes också 1827–28. Tornhuvuven fick nu brädbetäckning i likhet med tornet på Dragsmarks kyrka och en ny ”spets”, dvs. en topphuv av bly. Även tegeltäckning diskuterades vid samma tillfälle (st.prot.).

Rödfärgning av tornet återkommer flera gånger under 1800-talet. Nästa större reparation skedde 1886, då en provisorisk klockstapel uppfördes på kyrkvallen (jfr ovan). Senast reparerades tornet 1976 och 1993. En del rötskadat virke har utbytts. För övrigt har underhållsarbeten främst gällt underhåll av tornväggarnas brädpanel. I samband med diskussioner kring kyrkans vara eller icke vara kring sekelskiftet (se nedan) och senare vid olika restaureringsförslag har rivning av vapenhuset och tornet såsom varande sekundära byggnader varit på tal (rivning av tornet senast i förslag till restaurering 1968).

Interiör

Bokenäs kyrkas interiör är en av de få bevarade i Bohuslän med en ålderdomlig helhetsprägel (fig. 52–53).⁷⁵ Den medeltida rumsindelningen med smal triumfbågsöppning och kor med absid är bevarad. Ljustförhållandena har dock förändrats genom att fönsteröppningarna förstörats. Ett sekundärt inslag är också förhöjningen av rumshöjden genom tunnvalvens tillkomst (se nedan). Mot de vitputsade väggarna kontrasterar träinredningens senbarocka färgrikedom. Den djupa triumfbågsöppningen har omfattning av huggen sten med anfangslistor placerade något över manshöjd från golvet (fig. 58). Tribunbågen mot absiden, med släthuggna omfattningsstenar, är lätt spetsbågig.

Kyrkorummet har ej elektrisk belysning och saknar även värmeinstallation.

Innertak

Taken över långhuset och koret utgörs av sekundära tunnvalv av bräder, vilkas konstruktion framgår av fig. 45 c–d. I höjd med murkrönen över långhus och kor ligger synliga firsidigt huggna bindbjälkar, två intill östra resp. västra muren och en i mitten av långhuset samt två intill korets östra resp. västra mur. Längst i väster i långhuset stöttas valvet av en rund stolpe, som vilar på en utkravning av muren, ovanför bindbjälken. Längs med väggarna löper kraftigt utskjutande, profilerade taklistor. En liten lucka till vinden finns i takvalvets norra del över läktaren (fig. 53) och i koret i den södra delen. Absiden täcks av ett murat, medeltida hjälmvalv.

Tunnvalvet är från 1700-talet, troligen byggt 1726–28, då bräder, ekträ, sparrar och annat material anskaffades.

För detta talar även anmärkningar på takkonstruktionens svaghet 1748, som enligt sockenmännens vittnesbörd berodde på att man i samband med tunnvalvets byggande under Wolfdauers tid, dvs. 1728, hade kapat takstolens bindbjälkar⁷⁶ (jfr ovan o. fig. 45 d). Före det sistnämnda året var långhus och kor försedda med platt trätak.

1622–23 byggdes ”kirkeloftet” med 6 ”tylt” (dussin) bräder, som tyder på en större reparation. Över koret lades ett nytt ”lofft” 1699. Tillgång till takstolen/vinden över loftet i långhuset fanns då via en öppning i västra muren från vapenhuset (se fig. 45 d o. 53). I korets östvägg, över tribunbågen, finns en annan öppning (fig. 58), som fungerar som förbindelseänk mellan korvinden och absidens takstol. Denna nåddes ursprungligen rimligtvis via en taklucka från koret. Båda öppningarna är nu igensatta med bräder.

Golv

Kyrkans golv består av längsgående ekbräder (fig. 52, 53). Golvet i koret och absiden ligger 15 cm högre p.g.a. markens sluttning från väster till öster. Senaste om- och nyläggning, delvis med nya bräder, skedde 1976, då det nuvarande golvet togs fram under ett nyare brädgolv, som i mittgången bestod av granbräder.

I samband med restaureringen undersöktes det under de båda brädgolven liggande stengolvet.⁷⁷ Det består i långhuset av flata hällar av varierande form och storlek, mellan dessa utfyllnad av mindre, flata stenar. Materialet är granit och kalksten.

Korgolvet är belagt med ett fåtal större slipade hällar av kalksten, mot sidorna utfyllt med mindre stenar. En av de större hällarna, intill korets norra mur, är i mitten försedd med ett genomgående hål, nästan kvadratisk, med måtten 10 cm på ovansidan och nedåt avsmalnande till 4 cm bredd. Hällen är 1,2 m lång och bredden är 1,05 m. Hällen har sannolikt utgjort altarskiva till kyrkans huvudaltare (se nedan).

I fyllningen mellan det undre brädgolvet och stenhällarna i långhuset gjordes några fynd. Innanför västra ingången låg bl.a. stenfragment från en medeltida dopfont (se nedan). I långhusets mittgång upptäcktes 12 kistor för barn, med längder varierande mellan 0,55 och 1,05 m. Tre av dessa kistor var prydda med en krans av olikfärgade metalltrådar och garnstycken. Kistorna uppmättes men fick ligga kvar på sina platser. Kistorna, varav flera tämligen lika varandra, torde vara från tidsmässigt närliggande begravningsstillfällen på 1800-talet.

Det undersökta stengolvet är säkerligen till vissa delar det ursprungliga, åtminstone i långhuset, då grunden till norra sidoaltaret (se nedan) ligger på stengolvet. Korets stengolv är förmodligen senare. Den förmodade altarski-

Fig. 52. Interiör mot öster. Foto R. Hintze 1982.
The interior of the church looking east.

van kan inte ha lagts som golvhäll förrän efter reformationen. Altarets placering framför absiden tyder också på att det flyttats. I fyllningen ovanpå stengolvet påträffades ett danskt silvermynt från 1621 samt tre kopparmynt från 1700-talets första hälft. De ger dock inget annat stöd för dateringen, än att stengolvet är äldre än 1621.

Under trägolvet fanns, förutom de nämnda 1800-talskistorna, rester av flera gravsättningar. Ben- och kist-rester fanns både i koret och i långhuset. Den äldsta kända gravsättningen i kyrkan är från 1647 (se nedan Gravminnen).

Golvarbeten förekommer ofta under 1700-talet, bl.a. 1728 då hela golvet lades "af nijo" med 15 dussin goda

vrakbräder och 1759–61 då återigen nytt golv lades och bänkar reparerades.

Nischer

I långhusets norra mur, ca 2,5 m från östra muren och 0,70 m ovanför brädgolvet, finns en förvaringsnisch (fig. 45 a), nu stängd av en lucka av trä. I nischen är en låda av trä placerad (fig. 60). Denna har genom dendrokronologisk undersökning daterats till 1246⁷⁸ (se vidare nedan Sidoaltare).

I absidens norra mur finns ytterligare en förvaringsnisch. Den oregelbundet rektangulära nischen har måtten: höjd 39–43 cm, bredd 52 cm och djup 42 cm (fig. 45 a, d).

Fig. 53. Interiör mot väster. Foto R. Hintze 1982.
The interior of the church looking west.

Byggnadshistoria

Medeltiden

Bokenäs romanska kyrkobyggnad är fransett de sekundära tillbyggnaderna, dvs. vapenhuset och tornet samt förändrade och förstörade fönsteröppningar, oförändrad sedan byggnadstiden. Bohuslän hade under medeltiden omkring 70 socknar med egna kyrkor. En medeltida byggnadskropp med långhus, smalare kor och triumfbåge återstår nu i endast åtta kyrkor. Förutom Bokenäs är endast två, Bärfendal och Skee, absidkyrkor. Ytterligare fem absidkyrkor tycks ha funnits.⁷⁹ Bokenäs kyrka är ansenlig i storlek jämfört med de övriga hittills undersökta bohuskyrkorna⁸⁰ och kan närmast jämföras med klosterkyrkan i Marstrand.

Inget tyder på några ändringar av själva planen, inte

heller på förekomsten av en tidigare kyrka på samma plats. Vid provgrävningar har inget påträffats som skulle kunna antyda någon föregångare eller någon utvidgning av kyrkan, vilket givetvis inte utesluter möjligheten av en äldre träkyrka s.a.s. innanför murarna. Utmärkande för planen är det kvadratiske koret och den mycket djupa absiden. Korets och absidens längd tillsammans utgör en tredjedel av hela kyrkans längd. Koret och absiden är tänkt som en enhet, längden och bredden, utdragen från koret, bildar en rektangel, räknat med inre mått, som motsvaras av långhusets rektangel med måttförhållanden ca 4:6. Dessa måttförhållanden är dock inte exakta, utan företer mindre avvikelser.

Det medeltida yttertaket över långhuset torde ha varit

Fig. 54. Kyrkan från söder. Foto 1914. O. Juels samlingar, ATA.
The south front of the church in 1914.

Fig. 55. Kyrkan från sydöst. Foto från 1950-talet(?), ATA.
The church from the south-east.

något högre, dvs. med brantare takfall, än det nuvarande. Korets och långhusets östra gavlar bör ha parallella ytterkonturer. Så är inte fallet i Bokenäs, där långhusets östra gavel har en i förhållande till korgaveln divergerande linje (fig. 55). Troligen sänktes taket i samband med den nya takstolens byggande 1626–27 (se ovan).

Bokenäs kyrka kan stilistiskt dateras till 1100-talet, dvs. den högromanska byggnadsperioden. Absidkyrkorna, som hade en relativt kort blomstringsperiod, huvudsakligen omfattande 1100-talet, har varit färre till antalet än kyrkorna med rakslutet kor.⁸¹ I Norden förekommer de vanligen i rikare kulturbygder. I Norge och i det forna norska Bohuslän är absidkyrkor sparsammare företrädna än t.ex. i Danmark eller Västergötland. De är samtliga förlagda nära vattenleder, dvs. samfärdsleder, som, åtminstone i det bohuslänska fjordlandskapet, är lättare framkomliga än landsvägarna. I Bokenäs nära grannskap vid kusten grundades ju även Bohusläns andra kloster. Korportalens ålderdomliga karvsnittsornament talar som nämnts för en tidig datering av kyrkan, och 1050–1150-talen har anförts som kyrkans byggnadstid.⁸² I så fall skulle Bokenäs kyrka höra till de äldsta i Norge. Förekomsten av denna ornamentik utgör dock inte en säker dateringsgrund. De ornerade stenarna kan t.ex. ha hämtats från en annan byggnad. Det är dock troligare att det här rör sig om en retarderad ornamentform. En noggrann undersökning av den närbelägna Tegneby kyrka, där en snarlik sten med karvsnitt har hittats, skulle kunna ge säkrare dateringspunkter (jfr ovan Ingångar).

Oedmans uppgift om att kanikerna från Dragsmarks kloster byggde Bokenäs kyrka och där lät uppföra S:t Botulfs altare för egen altartjänst (se ovan), skulle placera tillkomsten av Bokenäs kyrka till tidigast 1240-talet. Här har 1700-talshistorikern tydligt misstolkat uppgiften om altarets invigning i någon äldre, nu försvunnen handling.

Bokenäs medeltida kyrka hade, utom i den välvda absiden, öppen takstol eller platt trätak. Kyrkans båda ingångar är med all sannolikhet ursprungliga. Inget i mureverket tyder på ytterligare, senare igensatta ingångar. Sidoringång i södra långhusmuren är annars tämligen vanligt förekommande i romanska sockenkyrkor. Den rakslutna korportalen har, som sig bör, motsvarigheter i norska kyrkor. Även den från korportalen i formen skiljaktiga, rundbågiga "finare" västportalen följer den norska romanska traditionen, där man markerar huvudingången gentemot prästportalen med olika utformning (se not 68 a). Medeltidskyrkan saknade norrfönster, också det ett utmärkande drag för norska romanska sockenkyrkor. Långhuset hade möjligen två fönsteröppningar i söder. Öster om den nuvarande sydöstra fönsteröppningen har

iakttagits, som ovan nämnts, en rad stenar som eventuellt markerar en igensatt öppning. Ett fönster bör ha funnits även i korets sydmur. De nuvarande fönstren i kyrkan är från 1836 (se vidare nedan).

Absidens tämligen grovt upphuggna, kvadratiska öppning mot syd, med inåt något skrånande smyg, är i sin nuvarande form sekundär och sannolikt tillkommen i samband med absidens senare funktion som sakristia. Den låga placeringen i muren tyder på att här ursprungligen kan ha funnits ett s.k. hagioskop med en mindre öppning (jfr ovan).

Kyrkan hade under medeltiden minst två altaren (se nedan). Det medeltida högaltaret bör ha varit placerat i absiden. Den ursprungliga altarskivan, med fyrsidig öppning i mitten för relikgömma, utgör nu en av golvhällarna intill norra korväggen, under det nuvarande brädgolvet.

Grunden till ett sidoaltare vid östra långhusväggen, norr om triumfbågsöppningen, påträffades vid undersökningen 1976. Altarfundamentets längd är 100 cm. Fundamentet vilar på det sannolikt ursprungliga stengolvet i långhuset.⁸³ Här är traditionsenligt platsen för Mariaaltaret. Ett motsvarande sidoaltare i söder bör även ha funnits, dock har inga spår efter detsamma påträffats. Oedmans uppgift (jfr nedan) om S:t Botulfs altare, som stod ”ned i kyrkan” och där en präst, avlönad av Dragsmarks kloster tjänstgjorde, har säkerligen verklighetsgrund. Kyrkan har dessutom i äldre handlingar kallats S:t Botulfs kyrka.⁸⁴ Ett av kyrkans altaren bör även ha varit invigt åt kyrkans skyddshelgon, som enligt biskop Eysteins jordebog (Den røde Bog) var S:t Nikolaus, sjöfarnas helgon.⁸⁵ Det är värt att notera att det kan finnas ett samband mellan biskop Eysteins visitationsresor till Bokenäs 1388 och 1399, det norra sidoaltaret och den i närheten befintliga nischen med en eklåda, insatt i nischen i slutet av 1300-talet (se nedan Sidoaltare).

Förändringar och reparationer under 1600- och 1700-talen

Vapenhuset och tornet är som nämnts de enda tillbyggnaderna till medeltidskyrkan. Vapenhuset är troligen byggt på 1600-talet, först som timmerbyggnad, och från omkring 1600-talets mitt murat av sten och med spåntäckt sadeltak. 1671 får vapenhuset en ”Ny komb”, dvs. takås. 1703–04 byggdes tornet av byggmästaren Niclas Möller, som samtidigt gjorde nya gesimser runt kyrktaket och lade en ny takås. Tornet ersatte därmed klockstapeln, vars ålder och utseende, utom att den var spåntäckt, är okänd. Öppningen i långhusets västra gavel höggs upp troligen samtidigt eller snart efter vapenhusbygget, för att från vapenhuset ha tillgång till långhusets vind. Efter tunnvalvets tillkomst blev denna öppning utan funktion och

sattes igen med bräder. Möjligen är även öppningen från korets gavelmur in till takstolen över absiden upphuggen i samband med ett nytt ”lofft” över koret. Denna öppning är dock mer omsorgsfullt murad än öppningen i väster och talar således för medeltid. 1626–27 byggdes ny takstol, varvid yttertaket fick nuvarande lägre profil.

En ny fönsteröppning togs upp av murmästaren Petter Mellenberg 1694 i östra delen av södra långhusmuren. Den öppningen var dock betydligt mindre än den nuvarande (från 1836). Samtidigt utvidgades troligen kyrkans medeltida fönster, då räkenskaperna från 1693–94 tar upp utgifter för nya karmar och bågar, samt fönsterglas för kyrkans fönster.

Från 1600-talet är sannolikt även den tämligen klumpigt upphuggna öppningen i absidens södra sida (jfr ovan).

Efter reformationen och framförallt på 1600-talet skedde en allmän upprustning i bohuslänska kyrkor för den lutherska gudstjänsten med fast bänkinredning, ibland även läktare, predikstol och altartavla anpassad till den lutherska läran. I Bokenäs saknas arkivaliska uppgifter om de olika inredningsdelarnas tillkomst annat än som uppgifter om reparationer, målning o. dyl. Enligt en knappt skönjbar målad inskrift på läktarbröstningen målades densamma år 1668. Större reparationer av yttertaket skedde 1691–92, då man reparerade takstolen och lade nytt spån på långhuset och koret, samt gjorde en ny vindskiva till kortaket. 1699 lät man lägga ”nytt lofft” över koret, dvs. nytt platt innertak. Bänkinredningen reparerades av en snickare 1694.

1700-talet inleddes med ett större byggnadsföretag, nämligen resningen 1703–05 av trätornet, som kläddes med tjärad brädpanel och spåntäcktes. Större och mindre tomreparationer företogs 1731 och 1755.

Takreparationer förekommer tätt under 1700-talet. Kyrkan har ett utsatt läge i ett vindpiskat kustområde och spåntaket tog lätt skada av höststormarna. 1726–27 reparerades taket och 1730 noteras i räkenskapsboken: ”Spån-huggaren Anders Engebekson med dess cammerater som lagt spån på taket efter accord.” 1749 blev kyrkan tegeltäckt. 1776 anskaffas 100 nya tegelpannor, troligen för en reparation av tegeltaket.

Större invändiga reparationer och ändringar föranstaltades 1728–30, för vilka murmästaren Anders Pihl från Göteborg kontrakterades. För sitt arbete fick han den relativt stora summan av 130 daler silvermynt. I kyrkan lades nytt brädgolv, bänkinredningen förnyades och en större reparation företogs även med ”manfållkeläktaren”, som bl.a. fick nya stödpelare. Det sistnämnda gällde antagligen en utvidgning av läktaren inåt mot kyrkorummets, varvid den äldre bröstningen med målade apostlar från

1668 bibehölls. Samtidigt pågick arbetet med det nya inbertaket och ”4 tolfte virke” åtgick till ställningar för tunnvalvet. Kyrkan vitkalkades, vartill anskaffades 8 läster kalk. Nya golv- och bänkreparationer skedde igen 1759 resp. 1761.

Nya, stora omkostnader för kyrkan innebar nyinredningen under tidsperioden 1765–75 med predikstol, altarpupsats m.m. av bildhuggaren Johan Joakim Beckman, samt ”himlingen” som målades av Henric Dieden samtidigt med den nya träinredningen, kyrkbänkarna och läktaren.

1800-talet

Av större reparationer och ändringar inne i kyrkan är norra läktaren den mer betydande (fig. 62). Den byggdes 1824 för att ge plats åt den växande församlingen. Större arbeten som ändrade kyrkans utseende skedde 1836, då man bl.a. drastiskt utvidgade kyrkans fönster och bröt upp nya fönsteröppningar i norra muren, där det tidigare inte hade funnits några fönster. Enligt förslag i sockenstämman skulle ”fönsterlufterna vid kyrkans södra sida sänkas 3/4 aln, och vid norra sidan, der inga fönster tillförne varit, uthuggas lika många till högd och bredd, som vid södra – 2 i kyrkan och 1 i choret”. Av dessa föreslagna nordfönster genomfördes endast korfönstret, medan långhuset i stället fick en mindre fönsteröppning högt upp under taket för ljusinsläpp till läktaren. Vidare reparerades kyrkans yttertak med nya bräder och nytt tegel, takstolen och brädvalvet blev omsedda och reparerade ”hvar det behöfdes”. Taket fick även nya vindskidor och ny gesims, korbaket omlades med nytt spån och beströks med tjära.⁸⁶

1857 upprättades besiktningsinstrument med kostnadsförslag till diverse nödvändiga arbeten. Trossgolvet i tornet behövde omläggas, ”fyllnadsbräder anses blifva tillgängliga af material efter byggnads-ställning för rappningen å kyrkan”. 15 tunnor kalk ansågs gå åt för rappningen och ytterligare 8 tunnor för tegeltaket, bl.a. skulle ”Tegelpannor å Chor-taket omläggas i kalk”. Sakristian, dvs. absidens tak föreslås täckas med takpapp för att hålla nere kostnaderna. 1858 var rappningen genomförd och tornet hade fått ny brädpanel och målning.

Tornreparationer förekommer även under 1800-talet i större eller mindre omfattning. Enligt ett sockenstämmobeslut 1826 fick tornhuvu täckning av bräder i likhet med Dragsmarks kyrkas torn i stället för tidigare spåntäckning. Vapenhustaket skulle enligt samma protokoll förses med läkt och tegel, vilket dock inte blev genomfört. Entreprenören åtog sig att vid vite av 50 riksdaler banco vara färdig med arbetet inklusive målningen med rödfärg senast den 14 juli 1828.

1886 byggdes en provisorisk klockstapel på ”kyrkval-

len” inför större reparationer av tornet. Vid en besiktning av kyrkan 1895 för att kunna ansöka om kollekt- och stamboksmedel för en ny kyrka konstaterades att hela kyrkobyggnaden var mycket förfallen, särskilt tydligen tornet, då ”klockstapel af trä uppförts å kyrkovalLEN”. Diskussioner om en ny kyrka hade förekommit redan tidigt på 1800-talet. Insamling hade startats omkring 1840, och efter beslut vid biskopsvisitationen 1858 ålades församlingens medlemmar uppbörd för en ny kyrka.

1900-talet

Slutet av 1800-talet och första delen av 1900-talet präglas i kyrkans byggnadshistoria av långa och invecklade turer kring frågan om kyrkans rivning eller restaurering. Den nya kyrkan stod klar 1901 och samma år lämnades gamla kyrkan öde (fig. 46, 54). Från församlingen ingavs till Domkapitlet en anhållan om att få riva kyrkan. Vitterhetsakademien förordade bevarandet av kyrkan som ruin, men församlingen borde väl tillvarataga kyrkans inventarier, dock med rätt att bortföra trävirket. Enligt kungligt brev 22 jan. 1898 till Vitterhetsakademien ”har Kungl. Maj:t med afslag, ifrågavarande af Bokenäs församling gjorda ansökning, funnit godt, i öfverensstämmelse med hvad I hemställt, föreskrifva, att den gamla kyrkan skall, under iakttagande af de utaf Eder föreslagna bestämmelser, såsom ruin kvarstå”.

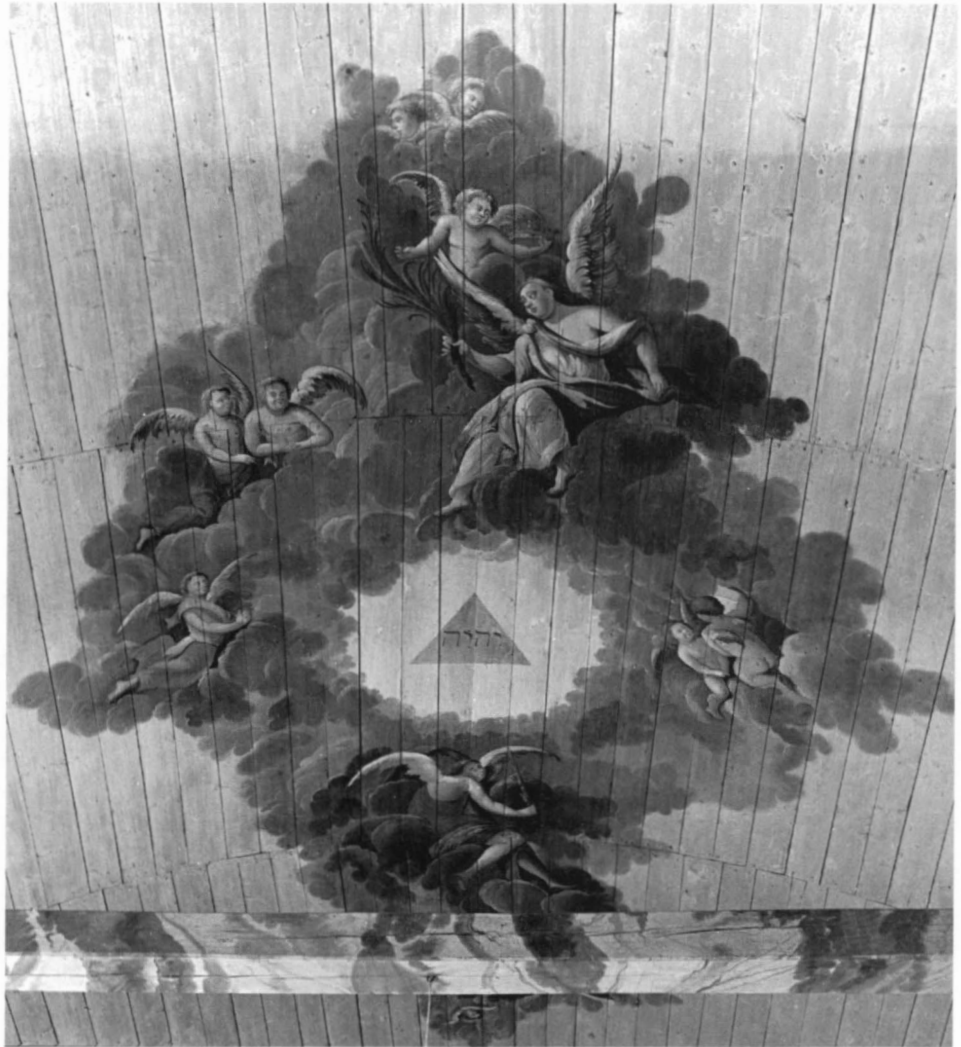
Beträffande överflyttning av inventarier till den nya kyrkan ansågs att nya inventarier skulle bli billigare än renovering av de gamla (st.prot. 1900). Göteborgs och Bohus läns Fornminnesförening föreslår att den tar hand om kyrkan. Föreningen protesterar mot att kyrkans trävirke får bortföras, eftersom det då finns risk för att även taket avlägsnas. Kyrkan föreslås vidare att omvandlas till bygdemuseum, något som både församlingen och prästerskapet protesterar mot. Kyrkan skall ej användas till annat än den var helgad till. Diskussionen föranleder flitig brevväxling mellan olika instanser och långa skrivelser i tidningar. Församlingen delas i två läger – de som vill bevara och restaurera och de som vill lämna kyrkan att förfalla till ruin. Många församlingsröster höjdes mot Fornminnesföreningens erbjudande om en summa för anskaffande av annat trävirke än från kyrkan, vilket feltolkades som ”köp” av helgedomen.

Först 10 år senare är församlingen villig att överlåta kyrkan i Fornminnesföreningens vård. Men föreningen har inte råd med ens en nödvändig restaurering. Man vänder sig till Axel Romdahl, som tillsammans med arkitekt Allan Berglund, ger ett utlåtande om kyrkans tillstånd samt startar en insamling för kyrkan.

Efter ytterligare turer åtar sig 1916 församlingen själv vården av kyrkan och man upptar kollekt för nödvändiga

Fig. 56. Takmålning i långhuset, utförd 1770 av Johan Henric Dieden. Foto R. Hintze 1982.

The ceiling paintings of the nave, by J. H. Dieden, 1770.

reparationer. Under kontroll av Axel Romdahl och Allan Berglund genomförs 1916 reparationer av taket och norra långhusmuren, som hade stora sprickor (fig. 46), tornet målades och spåntaken tjärades.

Trots detta fortsätter kyrkans förfall, belyst av inte minst otaliga tidningsartiklar. Av arkitekt Axel Forssén utarbetades 1930 ett förslag till omfattande restaurering av kyrkan. Här föreslås att kyrkan åter tas i bruk som gudstjänstlokal. Utöver reparationsarbeten av byggnaden innehåller förslaget nytt stengolv, elinstallation och skiffertak. Dessa mera radikala ingrepp avslås av Riksantikvarien. 1932 föreligger ett reviderat och bantat förslag omfattande underhållsarbeten, däribland grundförstärkning och takreparationer. För en större restaurering saknades fortfarande medel, även om en insamling startades redan 1930. Vissa reparationsarbeten genomförs först

1936, då man framförallt gör grundförstärkningar av norra muren, ommurar västra delen av samma mur samt byter ut skadade delar av remstyckena. Nytt renoveringsförslag av Axel Forssén föreligger 1939 och 1942 är ombyggnadsritningarna klara. De bygger på det äldre förslaget med bl.a. nytt tegel på taket, nya ytterdörrar, stengolv i kyrkorummet och rekonstruktion av sidoaltaret. Förslaget var delvis föranlett av rasrisken för västra gavelmuren och vissa murningsarbeten genomförs redan i första omgången. Dessutom borttogs 1800-talets spritputs och murarna slätputsades på 1600-talsvis. Nya murförstärkningar utfördes 1941–42. Skador i murarna, särskilt i norr och väster, hade förvärrats vid sprängningar till vägbygget norr om kyrkan på 1930-talet.

1952–53 förs förnyade diskussioner om kyrkans istandsättande. Men nu gäller frågan rivning av nya kyr-

Fig. 57. Kortaketets utsmyckning, utförd 1770 av Johan Henric Dieden. Foto R. Hintze 1982.

The ceiling paintings of the chancel, by J. H. Dieden, 1770.

kan, som visat omfattande fuktskador, och återgång till gamla kyrkan. Domkapitlet förordar den gamla kyrkan som församlingskyrka och grundar sig på arkitekt Forséns beräkningar, medan församlingen vill reparera "katedralen". Raä och Byggnadsstyrelsen betonar vikten av den gamla kyrkans underhåll på grund av dess antikvariska värde, även om den inte på nytt tas i bruk. En yttre renovering sker 1957, och kyrkan öppnas för turistbesök och för gudstjänst en gång om året, i augusti. Dessa åtgärder var dock inte nog. I pressen klagas det återigen om Bokenäs ödekyrkas förfall.

En större besiktning av först och främst det skadade murverket genomförs 1964 och nya förslag för renove-

ring samt anhållan om lotterimedel framförs åren därpå. Först 1974 enas församlingen och Raä om att tillsammans bekosta renoveringen av kyrkan. En kommitté för gamla kyrkan började insamlingen. Renoveringen av kyrkobyggnaden och restaureringen av interiörens träinredning genomfördes sedan etappvis 1974–76. Byggarbeten utfördes av Byggator, Hunnebostrand (byggmästare Lennart Karlsson, kontrollant ingenjör Arne Lundgren, restaureringsförslag arkitekt Arne Nygård, Göteborg). De invändiga renoverings- och konserveringsarbetena utfördes under ledning av konservator Uno Kullander, Skara. Kyrkan återinvigdes den 15 juni 1977. Sommaren 1993 har en förnyad fasadrenovering ägt rum.

Takmålningar

Kyrkans tunnvalvda bräddtak är försett med målningar från 1770-talet (fig. 53, 56, 57). Taket är målat i ljusblått och mot detta som fond svävar grupper av molnformationer med figurscener sparsamt fördelade över valvytan. I långhusets mittparti ses en triangel med Jehova i hebreiska bokstäver, omgiven av moln och änglar med palmkvist, krona och spira (fig. 56). Ytterligare molnformationer och svävande änglar återkommer som hörndekorationer (fig. 53). Dessa änglar håller var sitt språkband med inskrifter. I nordväst lyder texten: "Bewara din fot. När du går til Guds hus, och kom til at höra. Eccl:4:17"; i nordöst: "Åra ware Gud i högdene"; i sydöst: "och Frid på jorden"; i sydväst: "och Människomen en god Wilja. Sac:2:14".

I koret framställs treenigheten (fig. 57): Kristus med korset och Gud Fader sittande på jordgloben och däröver Den helige andes duva.

Figurscenerna är utförda i ett folkligt, lite valhänt manner och i en rokokomässigt frisk färgskala. Taklisten och bjälkarna marmorerade i blått, brunt och vitt.

Målningarna är utförda av Johan Henric Dieden från Uddevalla. Enligt ett bevarat kontrakt (se Bilaga II) målades kortaket och långhusets mittgrupp 1770, medan de fyra änglfigurerna i hörnen kom till 1775 (st.prot. 1779). Dieden, som har utfört det dekorativa måleriet i praktiskt taget hela kyrkan, hör till den sista generationen av västsvenska kyrkomålare före den nyklassicistiska stilepokens genombrott.

Vid takreparationer 1836 har man tydligen bytt ut någon del av valvets bräder, enligt en notering om att en målare Eliasson målade "det nya af himlingen".

Målningarna har rengjorts och konserverats av Uno Kullander 1976.

Inredning och inventarier

Altare

Altaret, som är placerat framför absiden, är murat av sten, slätputsat och vitkalkat samt täckt av en gråmålad altarskiva av bräder med kontursågad kantlist. Altarets höjd är 118 cm, bredd 119 cm och djup 97 cm. I altarets baksida finns en nisch, klädd med bräder och försedd med trädörr. Nischens mått: djup 40 cm, öppningen 71×52 cm. Skåpet i nischen är avsett som förvaringsskåp, främst för altarkärlen. Det medeltida altaret bör ha haft sin plats i absiden.

Vid undersökningen av kyrkgolvet 1975–76 framkom vid korets norra vägg en stenhäll med måtten 120×105 cm och med ett fyrsidigt genomgående hål i mitten. Hålet bredd på ovansidan är 10 cm, avsmalnande neråt till 4 cm. Stenhällen bör ha utgjort huvudaltarets täckhäll, med mitthålet som relikgömma (jfr ovan).

Altarringen, från 1700-talet, är liten, fyrsidig, mot kyrkan något utåtsvängd (fig. 58) och har grindar åt norr och söder. Balusterdockorna är målade i grått. Under målningen skimtar spår av 1700-talsmålningen i blå och röd marmorering. Altarringen och knäfallet är klädda med ljusbrun, randig plysch från 1977. Tidigare klädsel var vaxduk över stoppning med tång (1900-talets början?). I inventarieförteckningen 1767 beskrivs klädseln: "Beklädnig kring altare-disken af blått yllet Tyg, med kantning af röda band, å ömse sidor, fastslagen med mässings

Tänlicker, och förärd 1765 af Enke-Pastorskan Rhodin. – Omhänge kring disken af Flanell, förärdt samma år af Bonden Per Börgesson i Stora Skår. NB försålt."

1767 tillverkades 6 svarvade "Pelare till Altaredisken", betecknande troligen en renovering. 1836 målades altarringen och "altarfoten" av målaren Eliasson. I det upphöjda golvet, mitt för altaret, är ett fyrsidigt uttaget hål, ca 6×6 cm ner till ca 120 cm djup, av okänd funktion.

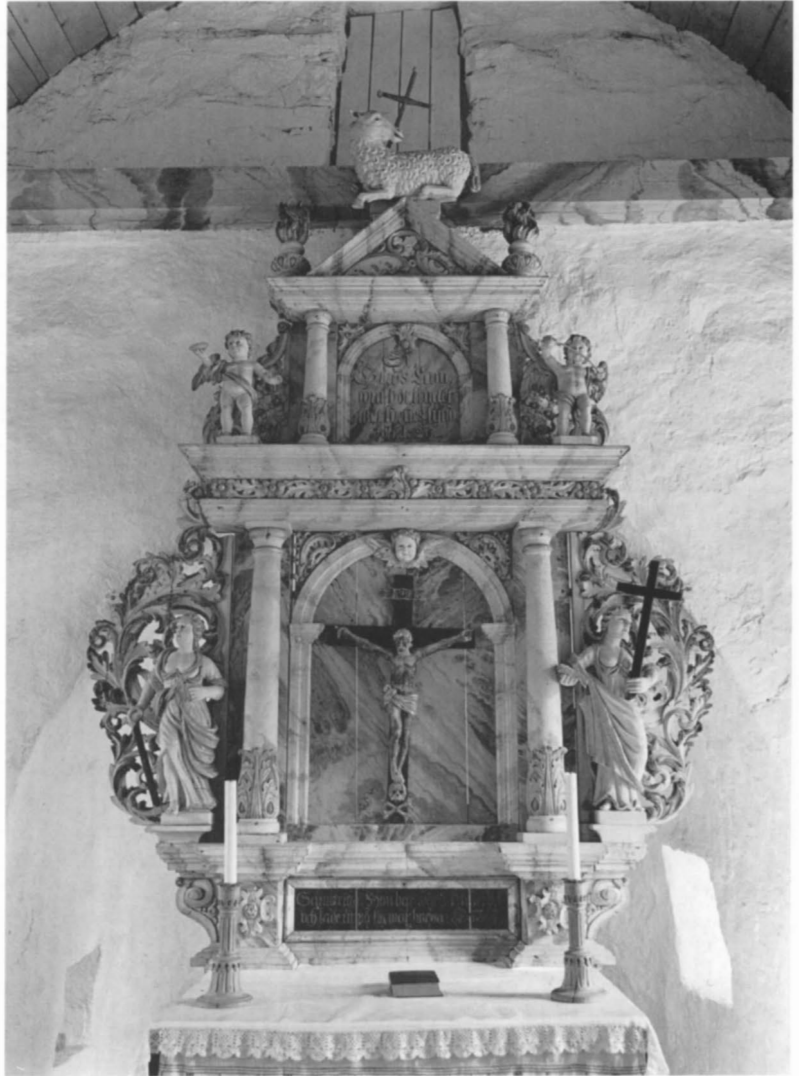
Altaruppsats

Altaruppsatsen av trä, målad och förgylld, är från 1772–75, i senbarock (fig. 58, 59). Den är uppbyggd med ramverk i två våningar och har rundbågsfält, omgivna av kolonner som bär arkitravlistor. På sidorna s.k. vingar av skulpterade akantusornament som bildar bakgrund till profilörerna, två på plintar stående figurskulpturer. De nedersta utgörs av två kvinnliga figurer: Tron med ett kors och Hoppet med ett ankare. Överst två putti med vinkanna och kalk resp. paten. Uppsatsen kröns av en trekantsgavel, flankerad av skulpterade eldurnor och överst Lammet med korset, vilande på en plint. Uppsatsens huvudmotiv utgörs av ett krucifix av trä. Nedanför Kristusfiguren skulpterad döds-kalle med korsade benknor, överst på korset en banderoll med inskriften INRI. På rundbågen ovanför krucifixet ett skulpterat änglahuvud. I övre bågfältet inskrift med guldfärg: "Si, Guds Lam,/"

Fig. 59. Altaruppsats av Johan Joakim Beckman 1772, målad 1775 av Johan Henric Dieden. Krucifixet äldre, 1600-talet(?). Foto R. Hintze 1982. Jfr fig. 61.

The altar, designed and built by Johan Joakim Beckman in 1772, painted in 1775 by J. H. Dieden. The crucifix is older, probably from the 17th century. Cf. Fig. 61.

som borttager/ Werldens synd./ Joh:1:29." I predellans avlånga fält står i vitt mot svart grund: "Sannerliga, Han bar våra kranckhet,/ och lade up på sig vår sweda. ES: 53:4." På ena kolonnens postament står: "Stafferat 1775/ af/ J.H.D:d."

Altaruppsatsen är marmorerad i huvudsakligen blå och röda färgtoner mot benvit botten, bågfälten har grå marmorering, figurerna är målade i vitt och guld. Krucifixet är grått till gråsvart, Kristusgestaltens hår, skägg och ländkläde är förgyllda. Altaruppsatsen är tillverkad 1772 av Johan Joakim Beckman från Göteborg.⁸⁷ För arbetet

betalades 180 daler silvermynt. Altartavlan fraktades med båt från Göteborg till Fiskebäckskil. Vid visitationen 1767 påtalades behovet av ny altartavla "hwilken så bör göras, at han kan swara mot Predikstolen" (jfr nedan). Som framgår av inskriften målades uppsatsen 1775 av Johan Henric Dieden från Uddevalla.

Krucifixet – korsets höjd 90 cm – är betydligt äldre än altaruppsatsen, sannolikt från 1600-talet (fig. 59). I inventarieförteckningen för 1742 beskrivs en altartavla, som är "til målning mehrendeles förfallen". Denna altartavla fanns ännu omkring 1835 vara uppsatt på norra väggen i koret. Om dess utseende lämnar Bexell (s. 270) en uppgift: "på norra muren hänger en gammal altartavla, arbetad i Catholsk stil, som föreställer Nattwardens stiftelse." Detta tyder på ett medeltida altarskåp, men fram-

Fig. 58. Interiör av koret mot öster. Foto R. Hintze 1982.
The interior of the chancel.

ställningar med nattvardsmotivet är typiska för just äldre lutherska altarpopsatser. På en 1600-talsaltarpopsats med nattvardsframställningen på predellan och korsfästelsen som huvudmotiv skulle krucifixet kunna inplaceras. En tresidig träskiva med profilerade lister och lövsågad kantlist samt spår av målning, en duva inom moln, i gråvitt, uppsatt ovanför bänkarna på södra väggen under läktaren, kan ha utgjort krönet till en sådan altarpriydnad. Skivan mäter 93×199 cm (jfr altarpopsatsens krön i Dragsmarks kyrka, fig. 28).

Sidoaltare

Vid den nämnda undersökningen 1975–76 blottlades grunden till ett sidoaltare intill långhusets östra vägg, ca 0,7 m norr om triumfbågsöppningen med mätten 100×100 cm. Altargrunden är nu åter täckt av kyrkans trägolv.

Av visst intresse är Oedmans uppgifter om kyrkans sidoaltare: "At Drags-Marcks Pastorat har varit urgammalt, slutet och ther af, at Canickerne wid Drags-Marck hafwa låtid sedan upbygga Bogenäs kyrcka och ther i stiftat 2:ne Altare, thet ena stod ned i kyrckan och kallades S. Bodolphi Altare, hwaräst then Mässe-Prästen, som thet betiente, hade sitt uppehälle af Drags-Marcks Closters Inkomster." Holmberg upprepar uppgiften om de två altarna, varav det ena vigt åt S:t Botulf.⁸⁸ Traditionsenligt är platsen för det norra sidoaltaret förbehållen Mariakulten, vilket inte utesluter avvikelser från denna tradition. Ett medeltida bruk är också förekomsten av två sidoaltaren på var sin sida av triumfbågs-muren. Inga spår har dock påträffats efter ett altare i söder (jfr ovan Byggnadshistoria).

Av speciellt intresse i samband med det norra sidoaltaret är den förvaringslåda (fig. 60), som påträffats i en nisch i långhusmuren (jfr ovan Nischer). Lådan togs ut i samband med en dendrokronologisk undersökning och beskrevs då av Alf Bråthen (se not 78 a.a.): "I långhusets norra vägg, nära ett medeltida sidoaltare, finnes en förvaringslåda av ek (68×39×26 cm) inmurad. Framsidan är 68×26 cm och försedd med en 25×16 cm öppning, som utfasats trappstegsformigt såsom för att hålla en lucka. Framsidans nedre del och översidans främre del är försedd med en 25 cm bred profil bestående av tre parallella hålkäl. Det väl skyddade och väl bevarade savvedslagret motsäger att lådan skulle ha tillverkats av återanvänt virke. Datering av lådans fyra långsidor visar att virket tagits från samma mäktiga ek, som fällts 1246. På lådans ovasida ligger ett ekspån (ca 50 årsringar) med yttersta mätbara årsringen daterad till 1384. Savved saknas, men det enda maskätna partiet kan gissningsvis ha bestått av savved. Lådan kan alltså ej ha inmurats före ca 1400. Vid in-

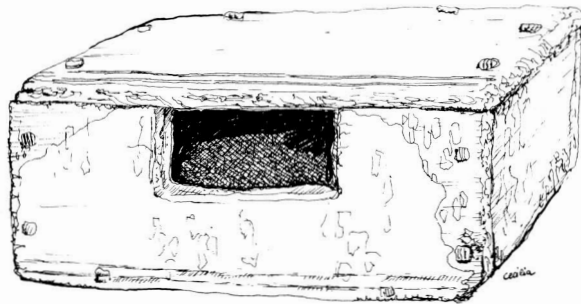

Fig. 60. Relikskrin(?) av ek. Dendrodaterat till 1200-talet. Efter Bråthen.

Wooden box, probably for relics. Made of oak, dendrochronologically dated to the 13th century.

monteringen högg man av utrymmesskäl bort delar av sidokanterna. En bit av inre, nedre vänstra hörnet fläktes av och översidans dekor täcktes av murbruk." Lådan insattes efter undersökningen på nytt i nischen, som stängdes med en trälucka.

Eklådans funktion är osäker, men den kan ha varit en relikgömma. Den har tillverkats på 1200-talet, men har ej nödvändigtvis varit avsedd för Bokenäs kyrka. En möjlighet är att lådan har fraktats till kyrkan från annat håll och insatts i en därtill upphuggen nisch i slutet av 1300-talet. Nischen tycks dock ha varit lite för trång. Nischen med den eventuella relikgömmen kan ha samband med biskop Eysteins besök i kyrkan 1388 eller 1399 (se ovan Byggnadshistoria samt not 84 och 85).

Predikstol

Predikstolen är uppställd i sydöstra hörnet av långhuset. Den består av korg med ljudtak samt trappa, inhägnad av skrank med en hög portal (fig. 52, 58). Rikt skulpterad och målad dekor (fig. 61). Korgen är sexsidigt bruten. Fyra sidor och trappans barriär har spegelfält med skulpterade stående figurer på konsoler. Mellan fälten pilastrar med skulpterade bladverk, nedtill avslutade med voluter. Överdelen och nederdelen av korgen är kraftigt profilerade med framskjutande partier. Nedtill hänger skulpterade bandgiranger med blomornament. Korgen avslutas med en kalkformad botten, vilande på en skulpterad pelare. I spegelfälten framställningar av de fyra evangelisterna och Kristus, i övre frisen inskrifter i kursiv: "S. Lucas/ S. Marcus/ S. Johannes/ Salvator Mundi/ S. Mattæus." På korgens överliggare ett bokstöd, vilande mot ett änglahuvud.

Det i likhet med korgen sexsidigt brutna ljudtaket är rikligt dekorerat med snidade ornament. På den kraftigt profilerade listen står kartuscher med rocailleornament. Mellan dessa bär s-formigt svängda voluter upp en profi-

lerad plint, på vilken lammet med korsfanan vilar. Nedtill hängande girlanger. Under taket den helige andes duva och strålkran. Predikstolsportalens dörr (fig. 53, 58) har rektangulärt spegelfält, däröver genombrutet gallerverk inom skulpterade lisener samt upptill profilerad list och en kartusch av samma utformning som på ljudtaket (fig. 58). I kartuschens trepassformade fält inskrift i skrivstil: "Pastor Loci/ Johannes/ L. Lachonius/ 1770."⁹⁰ På insidan av dörren står: "J.H.D Pinxit" (= J.H. Dieden målade.)

Hela anordningen är målad i rokokons klara kolorit: listverket och trappbarriärens spegelfält är marmorerade i rött och blått mot ljust pastelltonad botten, korgens spegelfält har bruntonad marmorering, figurerna och ornamenten är målade i guld och vitt, kartuschfälten i blått.

Enligt ett sockenstämmoprotokoll från 1763 hade bildhuggaren Johan Joakim Beckman åtagit sig att tillverka en predikstol för 400 dlr. Kyrkan hade just då ekonomiska svårigheter och först 1765 inlöstes predikstolen för nämnda summa. Under visitationen 1767 anmärktes att den nya och vackra predikstolen borde målas och "illumineras". Det dröjde dock till 1770 innan Johan Henric Dieden kontrakterades och betalades 240 daler silvermynt för detta arbete (se Bilaga II).

Predikstolen renoverades av konservator Uno Kullander 1976 i samband med kyrkans allmänna restaurering. Renoveringsarbeten, främst rengöring, utfördes 1964 av Thorbjörn Engblad.

I inventarium 1742 omnämns en gammal predikstol, utan målning. Den var uppställd på samma plats som den nuvarande. 1694 upptogs en ny fönsteröppning i södra muren för predikstolens belysande. Enligt bänklängd från 1746 var på manfolkssidan på första bänkens plats uppgång till predikstolen. En fördjupning i muren bakom predikstolen, med måtten 14x20 cm och ca 30 cm djup markerar den äldre predikstolens fäste i muren.

1692 fanns ett timglas på predikstolen, 1706 betecknas det som gammalt, avsett för halvtimme. 1742 fanns där ett timglas med 4 glas, avsedda för kvart till hel timme.

Bänkinredning

Bänkarna i långhuset (fig. 53) är anordnade i två slutna bänkkvarter, som i norr och söder ansluter direkt till väggarna. Bänkarna är ålderdomliga med smal sittbräda och rakt ryggstöd. Förmodligen 1600-tal. Tre bänkrader längst i väster är öppna. Bänken längst i väster på norra sidan består av en kraftig ekstock. Längs långväggarna har bräder lagts ovanpå bänkryggarna. På södra sidan vid västväggen finns trappan upp till läktaren.

Bänkdörrarna har vitmålad numrering, på södra sidan från 1 till 18, på norra sidan från 2 till 17. Bänk nr 1 sak-

Fig. 61. Predikstol, skulpterad av J. J. Beckman 1767, målad 1770 av J. H. Dieden. Foto R. Hintze 1982.

Pulpit, designed and built by J. J. Beckman in 1767, painted in 1770 by J. H. Dieden. Cf. Fig. 59.

nas. Den togs bort i samband med byggandet av norra läktaren 1825, då uppgången till läktaren anordnades intill nordöstra väggen (se nedan). Bänk nr 1 var avsedd för prästgården. Även nr 15 saknas, numreringen är överhoppad och den sjätte bänkraden på norra sidan saknar dörr. Bänkdörrarna är marmorerade i bruna och gröna toner. De rektangulära dörrspeglarna bär målade blomsterornament mot ljusockra bakgrund. Dörr nr 7 på norra sidan har

Fig. 62. Bänkdörr med familjen von Beetzens vapen, målat 1770. Foto 1964 ATA.

Pewdoor with the coats-of-arms of the von Beetzen family, painted in 1770.

på spegeln familjen von Beetzens⁹¹ målade vapensköld bestående av två djurfigurer på var sida om ett träd i grönt mot blåvitt delat fält (fig. 62). Motsvarande dörr, nr 6, på södra sidan har initialerna "C.F.v.B." Bänkarna med ryggstöden är målade i rödbrunt. Målningen av bänkarna utfördes av Dieden 1770 (se Bilaga II). Reparationer av bänkar förekommer tid efter annan. 1705 lagar snickaren Johan Nylänning stolar, även "Biskops stohlen som Probststen sitter uthj" (räk.). 1728 skedde större reparationer med bl.a. nya gångjärn och "15 tolfiter goda wrakbräder till stolar och golf". Den första bevarade bänklängden är från 1746. Sista bänken på kvinno sidan var avsedd för torpare och "inhysesshjon". Läktarbygget vid norra väggen föranledde en ny stodelning 1825, då norra läktaren delades mellan prästgården och andra gårdar. Soldater, båtsmän, torpare, drängar och pigor fick sina platser under och på västläktaren (jfr nedan).

I koret, mot norra väggen, är en sluten bänk för kyrko-

herde och kyrkvaktmästare (fig. 45 a, 58). Bänkfasaderna är indelade i rektangulära spegelfält och gråmålad. Västra delen är äldre, troligen 1700-tal. Under den gråmålade ytan på denna del skimtar marmorering i blått och rött (se Bilaga II).

I triumfbågen, mot norra muren, står en liten sluten bänk (fig. 58), en klockarebänk från 1753. Slät fasad med smala profilerade lister och gråmålad. Under målningen skimtar äldre marmorering lika med korbänkens.

I början av 1700-talet fanns en bänk på södra sidan av koret, antagligen den ovannämnda "Biskops stohlen". Vid sockenstämman 1746 beslutades att flytta präststolen och klockarestolen som stod mitt i draget vid dörren i koret till "midt för fenstret i Choret". 1753 får klockaren tillbaka "sitt gamla ställe wid hwalfbogen emillan Choret och Kyrkan, medan församlingen eljest icke kan se eller höra honom när han begynner Psalmerne". Bänken i koret får dock stå kvar för prästen för bättre "Ljus skul".

1770 målades korbänken av Dieden med marmorering i likhet med andra bänkarna. 1836, då en fönsteröppning togs upp i korets norra mur, flyttades slutligen korbänken från södra sidan till norra väggen samt tillbyggdes i nuvarande sträckning.

Läktare

Läktaren i väster, från 1600-talet, vilar på elva fyrsidiga pelare, som upptill har snedställda stöd (fig. 53). Pelarna målades 1770 med marmorering och blommotiv i grått mot mörkröd fond. Uppgång till läktaren via trappa i sydvästra hörnet. På läktarens norra sida 7 öppna bänkrader anordnade trappstegsformigt neråt mot läktarbröstningen. På södra sidan finns 3 bänkrader. Alla bänkarna är ytterst enkla, med smal sittbräda och raka ryggstöd.

Läktarbarriären är indelad i 13 rektangulära spegelfält med profilerade ramlister (fig. 53). Upptill och nertill profilerade lister, överliggaren försedd med bladstav och tandsnittslister. Avslutad nertill med kontursågad bräda. Läktarbarriären är marmorerad i gröna toner, förutom de tretton spegelfälten som bär målade framställningar av de 12 apostlarna med Kristus i mitten (fig. 63). Från söder ses enligt inskrifter S. Matheus, S. Bartolomeus, S. Andreas, S. Thomas, S. Johannes, S. Paulus, Salvator Mundi, S: Petrus, S. Jacobus mji, S: Simon, S: Jacobus minor, S: Matthias, S: Jud: Thadaeus. Under marmoreringen skimtar äldre texter med apostlarnas namn i versaler.

På den kontursågade listan ser man spår av äldre inskrift, varav kan läsas: "...udi sognen aff hederlig vel. akdt. ... Wreland Tid der man schreff Anno 1668 ... puletur Stoffeter af B.W. ere (?) war ..." Signaturen B.W. kan vara identisk med målaren Baltzar Wuchters,⁹³ som var verksam vid andra bohuslänska kyrkor vid denna tid.

Fig. 63. Detalj av västläktarens målningar, utförda 1668.

Part of the west gallery front, painted in 1668.

I inv. 1752 beskrivs läktaren som gammal "och målningen gjord uti kyrkioherden herr Lars Hanssons tid år 1668".⁹⁴ 1770 målade Dieden läktaren i "den färg, som bäst accorderar, anten grön= eller röd=mosig Oljofärg" (se Bilaga II) och möjligen bättrade han på 1600-talsfigurerna. En större reparation av "manfolke läktaren" skedde 1730, då bland annat nya stöd Stolpar gjordes, nytt golv lades och stolarna renoverades. Under läktaren på manssidan hänger ännu gamla hatthängare, tillverkade av enkvistar (fig. 53).

En läktare har även funnits längs norra väggen (fig. 64). Den byggdes 1825 för att täcka behovet av fler bänkarplatser för den växande församlingen. Den första bänkraden på kvinno sidan togs bort för att få plats med trappan upp till läktaren. Redan 1749 fördes en norrläktare på tal, över "Qwinfolks stolarna ... hwar på en del hustrur och pigor kunde sig inrymma" (st.prot.). En stodelning från 1825 visar att på den nya läktaren fick såväl prästfamiljen som ett antal hemmansägare med familjer plats.

Norrläktaren vilade på fyrsidiga pelare. Barriären var indelad i rektangulära spegelfält med dekor i form av målade, cirkelrunda fält. Profilerad överliggare med tandsnitt. Nertill kontursågad list i likhet med västläktaren. I inv. 1830 betecknas läktaren som omålad och den målades troligen först 1836, då målaren Johannes Eliasson utförde målningsarbeten i kyrkan (jfr ovan). 1916 beskrivs den av Axel Romdahl som en "åbakig hvit läktare" som stör helhetsintrycket i interiören och dessutom skymmer flera av apostlfigurena på läktaren i väster och borde ri-

vas.⁹⁵ Läktaren revs troligen samma år. Märken efter läktaren kan ännu ses. Några lister, med längder 450–500 cm, förvaras ännu på tornvinden.

Orgel

1980 invigdes kyrkans nya orgel på västläktaren. Orgeln, som är byggd av A. Magnussons Orgelbyggeri AB, Mölnlycke, är mekanisk och har tre stämmor. Orgelhuset är tillverkat i ljus trä, fasaden har vertikala spjälkor framför pipfältet. Den nuvarande orgeln ersätter ett orgelpositiv från 1964. På 1800-talet användes psalmodikon, s.k. Dellners psalmodikon⁹² som kyrkan delade med Drags-

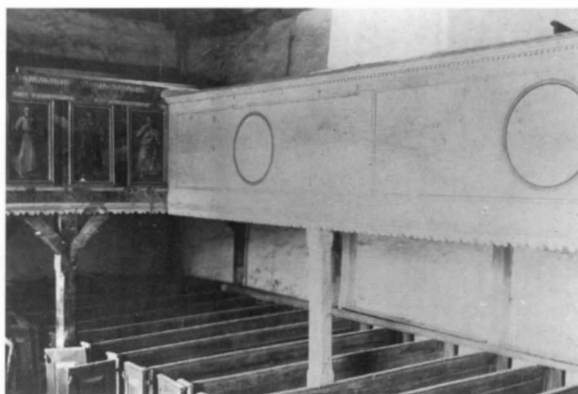

Fig. 64. Interiör från 1910 med bevarad norrläktare. Foto A. Berglund 1910-talet. ATA.

Interior from 1910, with the north gallery then remaining.

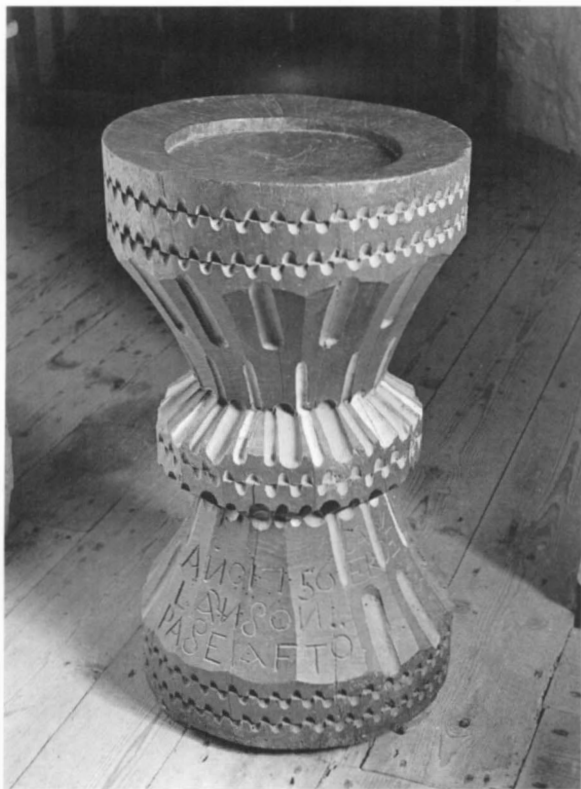

Fig. 65. Dopfunt från 1750, skuren i trä och målad. Foto R. Hintze 1982.

Wooden baptismal font from 1750, carved and painted.

marks kyrka och som förvarades hos klockaren (inv. 1840).

Nummertavlor

Nummertavla med skuren träram och överstycke i genombrotet arbete. Ramens blomdekor och bladverk målade i guld mot gråvit marmorering. Höjd 88 cm, bredd 52 cm. Monterad på gråmålad ståndare. Uppsatt vid predikstolsportalen (fig. 52). 1760-talet, troligen samtida med predikstolen. Vid visitationen 1728 omnämns en svart siffertavla och anmärks på att siffrorna är av olika storlek. Vitmålade träsisffror borde tillverkas. En nummertavla med plåtsiffror betecknas som gammal i inv. 1752, och samma utlåtande återfinns i inv. 1767, dock utan beteckningen "gammal".

Enkel nummertavla med rundbågig överdel och med smal, profilerad ram, målade i guld. Tavlan svartmålad. Höjd 150 cm, bredd 75 cm. Vita siffror från 1960. Tavlan anskaffad 1878. De ursprungliga siffrorna överförda till nya kyrkan.

Dopredskap

Dopfunt av trä, kalkformad, med skuren dekor (fig. 65). Cuppan har grund, tallriksformad fördjupning. Skuren inskrift med valhänt formade bokstäver på foten, utan tydlig följd. Texten verkar vara skuren av en icke läskunnig träsnidare: ANO 1756 LARNSON PÅ SEAFÖ. I inv. 1767 beskrivs funten som "Funt af Träd, förärad af Bonden Lars Nilsson i Skaftö, Morlanda socken, 1755". Funten höjd är 75,5 cm, diameter 43 cm. Placerad i koret, framför altarringen. En liknande funt finns i Dragsmarks kyrka (fig. 31).

En äldre träfunt har funnits. Omnämns i inv. 1742 och betecknas i inv. 1752 som gammal.

Av den medeltida stenfunten finns endast fragment bevarade (nu i Bohusläns museum). Fem fragment hittades vid den ovannämnda golvundersökningen 1975–76 i fyllnadsmassan under brädgolven vid västra ingången. Av ett av fragmenten framgår att cuppan var cylindrisk och hade dekor med lister i relief. Materialet är grönskiftande kalksten.⁹⁶

Ett mässingsfat i funten omnämns i inv. 1692 och 1706. I 1700-talets inv. beskrivs fatet närmare: "uthskrafwit Adam o Eva med ormen utj trädet hänger med qwisten och äplet i munnen" (1742). Mässingsfatet omnämns inte längre i inv. 1830. Mässingsfat av den typen finns ännu bevarade i ett flertal kyrkor och är dessutom omnämnda i äldre inventarielistor.⁹⁷ De dateras i allmänhet till 1500-talets senare del eller 1600-talet, har en diameter på ca 43 cm till 50 cm, och betecknas som massproducerade, tyska arbeten.

Dopskålar av tenn omtalas även. En skål för dopvattnet nämns både 1742 och 1752, en dopskål inköptes 1796 och en ny igen 1817. Ett tennfat för funten förädrades 1706 av "en ärlig man" (inv.) samtidigt som en dito hustru förädrade ett handkläde till funten. I inv. 1830 omnämns ett dopfat och en skål av tenn. 1752 fanns en svarvad tråkanna för dopvattnet.

Brudkrona

En brudkrona har funnits. I äldre handlingar förekommer en brudkrona "att lega bortt till behöfwande" för 16 öre silvermynt (inv. 1692). 1706 omtalas att en brudkrona har köpts till kyrkan istället för en kyrkklocka, vilket antyder att brudkronan var tillverkad av dyrbart material. En antydning om brudkronans utseende kan utläsas i vis.prot. 1748, då brudkronan med "bröstlapp" anses obrukbar och bör säljas till en guldsmed "som dess uphögda arbete kan utbrenne" och en ny krona anskaffas för att kyrkan kan få inkomst genom uthyrning. Någon ny brudkrona köptes dock tydligen inte, eftersom senare uppgifter om denna saknas.

Nattvardskärl

Nuvarande nattvardssilver förvaras i nya kyrkan och beskrivs i anslutning till denna. Äldre, nu försvunna nattvardskärl beskrivs i korthet enligt följande: 1692 fanns en förgylld kalk med paten, en tennflaska på ”8 Pätter” och en tennkanna ”om 2 Pätter” (inv.). 1706 återkommer dessa uppgifter och dessutom en annan kalk med paten, som ”är i förre tider bortsolt, oc amployerat till kyrkians tariff”. I inv. 1742 omtalas en förgylld kalk och paten ”på patenet står följande bokstäfwer K:A:A: och X:W:E väger ohngefer 54 lod”. En ny paten förfärdigades 1758 av Johan Friedrich Ryberg (1759–61[64]) i Uddevalla (räk.). Tennflaskan beskrivs 1752 som åttkantig flaska med skruvkork till nattvardsvin, märkt H.L.T., vikt 9 marker och därtill en tennkanna som använts under nattvarden på altaret, vikt 3 marker. Dessutom fanns en liten tennflaska till sockenbud, märkt A.W., vikt 1/2 mark, samt en oblatask av mässing som köptes för ”pungpenningar” 1752. Dessa föremål har troligen avyttrats eller förkommit i samband med inventariernas överflyttning till nya kyrkan. De förekommer inte i den s.k. snabbinventeringen 1919.

Ljusredskap

Äldre bevarade ljusstakar är överförda till nya kyrkan och beskrivs i samband med nya kyrkans inventarier.

I långhuset hänger en ljuskrona (fig. 52) av järnplåt och mässing, bestående av sex svängda ljusarmar anbringade på en blåmålad, skålformad hållare, med svartmålad bladdekor runt överkanten och ändknopp. Upphållningsanordningen består av tre kedjor utgående från en ringformad hållare. 1800-talet, senempire. Omnämns i snabbinv. 1919. Diameter 73 cm.

Ljusstakar, ett par, av tenn (fig. 61) för 3 ljus. Stilerad blomma mellan ljusarmarna på det korta skaftet. Under foten stämplat: SVENSKT TENN MABOS. Höjd 22,5 cm, fotens diameter 12 cm. 1900-talet. Gåva 1959 av Birger Berntson (inv.). Placerade på predikstolen.

Ljusstakar, ett par, av svarvat ekträ. Omålade. Dekor av skurna kannelyrer på skaft och fot samt trebladsornament runt över- och nederdelen av skaftet. Droppskålar av grönmålad metall. Höjd 33 cm, fotens diameter 16 cm. Gåva till kyrkan av Laura Andersson, 1920-talet (inv.). Står på altaret (fig. 59).

Ljusstakar, ett par, av svarvat trä, med ljuskupa av glas. Höjd 33 cm. Nutida. Står på läktaren, intill orgeln.

I inv. 1692 uppräknas två par ljusstakar ”af Koppar Malm”. Det ena paret togs till gjutningen av en ny klocka år 1700, det andra förvaras i nya kyrkan (jfr nedan).

Textilier

Mässkläder och större delen av övriga textilier finns i nya kyrkan. Altarbrun (fig. 58) av vitt linne med broderier i grått, svart och lila. Broderimotiven består av kyrkliga symboler, såsom alfa och omega, Kristusmonogram, kalk- och Y-former. Signerad Agda Österberg, Varnhem 1960. Längd 122,5 cm, bredd 42 cm.

Altarduk av vitt linne med knypplad kantspets. Tillverkad 1961 av Konstfliten, Uddevalla. Längd 200 cm, bredd 86 cm.

Enligt inv. 1742 fanns då följande textilier: ”1 grön Mässhake af Plys, med hwitt kors af taftt på ryggen, samt en Strimmel framåth, och hwita kantingar omkring köpt för kyrkans medell.⁹⁸ – 1 Mässa skiorta något brukad, af hemmagiort lärfftt. – 1 gammal Dito, mycket slitin. – 1 altare duuk af hampelärfftt. – 1 Dito äldre med grofva spetzar frammanpå. – 1 fyrkantigt kläde af hampelärfftt, som läggas på Funten. – 1 handkläde mycket slitit med holsöm mittpå och på ändarne. – 1 kappa af gammalt blåt Bast, med röd kantning, att hänga öfwer Funten. – 1 Altare kläde af Rosenrödt Siden dammask med gull kantning, och en krantz af grönt Silke mitt på, hwar utj står följande bokstäfwer O:S:S: M:J:D: Ao 1737. Förährad samma år af heandelsmannen herr Olof Svenson Bagge och des hustru Maren Jons dotter bonnandes i Uddevalla. – 1 dito af Rödt plys med en guhl kretz mitt på med följande bokstäfwer C:K:B:B: 1727. förährad af Hr kyrkioherden Carl Kierulf och des hustru Britta Bundj. – 1 mycket gammalt Flannels kläde som hänges omkring Altare fothen. – 1 Fyrkantigt utsydt kläde, at lägga öfwer kalken, förärad til kyrkian år 1706 af Nils Windzenson Lang, och des hustru Kierstina Gudmands dotter Spårman i Kaflanda (gård i socknen).”

Därtill förtecknas i inv. 1752: – ”1 Bårkläde af swart flanell, förärat 1747 af herr Cornetten Carl Joachim von Beetzen.” – En kollektthåv av röd sammet ”med Silfwer gage omkring och metalsklocka” förärades kyrkan 1746 av herr cornett von Beetzen (inv. 1752). Förekommer inte längre i inventarielistorna på 1800-talet.

I inv. 1767–76 tillkommer: – ”1 Altare-duk af holländskt lärft med spetsar omkring, köpt för kyrkans medel 1767. – Beklädnung kring altare-diskens af blått yllet Tyg, med kantning af röda band, är ömse sidor fastslagen med mässings Tänlickar, och förärd 1765 af Enke-Pastorskan Rhodin. – Omhänge kring disken af Flanell, föräradt samma år af Bonden Per Börgesson i Stora Skår (gård i socknen). NB försålt.”

1798 inköptes en ny mässhake. Därtill åtgick 7 1/2 alnar ”manschester”, 13 alnar bomullslärft samt silverspetsar. Sömmarlön var 2 daler smt.

I inv. 1801 upptas endast två textilier: ”1 gl Altare klä-

Fig. 66. Brudbänk från 1600-talet(?). Foto R. Hintze 1982.
Wedding pew, 17th(?) century.

de af Sidentyg, I bårkläde,” och 1830 därutöver: ”Mässhaker är af svart Sammet med Silfver Galoner, Mässkjortan af Bomullslärf. Communionduken af rödh Silke öfverdragen med träflor, och med utsydda blommor. Altartäcket från 1737 är ännu i bruk.”

Möbler

Brudbänk (fig. 66) av svarvat trä, svängbar rygg. Omålad, med svaga spår av vit och grön målning. Längd 145 cm. Står nu i absiden. Omnämns tidigast 1697, då en brudstol repareras.

Fig. 67. Psalmbokshållare av svarvat trä från 1600-talet(?), fastsatt i korets nordvästra vägg. Foto R. Hintze 1982.
Wooden hymn-book holder on the north-west wall of the chancel, 17th(?) century.

I korets nordvästra vägg, ovanför korbänken, är fastsatt en av svarvade pinnar tillverkad psalmbokhylla (fig. 67). Bär spår av målning i vitt och grönt. Längd 52 cm, bredd 34 cm. I detaljutförande lika med brudbänken, troligen samtida, 1600-talet(?). Bör ha tillhört klockaren (jfr ovan om klockarebänk).

Bönpallar, 3 stycken, av gråmålat trä, kontursågad nederkant, från 1862 (inv.). Klädda med ljusbrun plysch i likhet med altarringens klädsel (fig. 66). Längd 59 cm. I kyrkan finns även fyra enkla, lådliknande pallar med S-formade grepphål. Två av dem svartmålade, två omålade. Längder mellan 67 och 114 cm. Står på läktaren och i långhuset. I inventarieförteckningar på 1800-talet omnämns pliktepallar. De svarta är troligen s.k. skampallar. Övriga har sannolikt använts vid bröllop, kyrktågning och enskilt skriftemål.

Votivskepp

I långhuset hänger ett votivskepp, en tremastad bestyckad kofferdist, med fregattrigg (fig. 68). Skeppet är rekonstruerat 1977 av modellbyggaren Bertil Göransson, Åtvidaberg, och bekostat av ättlingar till den Beetzenska släkten i Bokenäs, Bo och Orvar Beetzen. Det ursprungliga votivskeppet var mycket svårt skadat. 1919 betecknas skeppet som ramponerat (snabbinv.). Enligt inventarieförteckningen 1752 skänktes ett litet skepp till kyrkan av ”Coopwaerdi Capitainen Olof Boman i Uddevalla”, dvs. kaptenen på en kofferdist.

Fattigstock

En fattigstock, fyrsidig, av järnbeslaget trä, är fastsatt vid en av läktarpelarna norr om mittgången (fig. 69). Målning i rött med ljusgrå marmorering samt årtalet 1737. Höjd 94 cm. Uptas i inventarium 1752 som ”I: fattig-block, beslagen med jern, och 2 lås före, gifwen till kyrkan af herr Capitain von Beetzen”.

Gravminnen

Begravningsvapen över ryttmästaren Antonius Gök, d. 1699 (fig. 70). Vapensköld med släkten Gökks vapen – en fågel på ett träd. Skölden kröns av hjälm med krona och är omgiven av snidade akantusblad, som nu nästan helt saknas. Fågeln målad i guld, trädet i grönt och guld mot blå bakgrund. Bladverket är grönmålat. Monterad på svartmålad trästav. Vapensköldens höjd 78 cm. Uppställd mot norra långhusväggen, under läktaren. Under vapenskölden har funnits en inskrift, som enligt inv. 1830 lydde: ”Hans Kongl. Majts till Sverige Trostjenare och välbeställd Ryttmäster under Skånske Adelsfane dn. ädle och Manhaftig Antoni Gök blef född år 1634. och i Herra-nom afsomnade den 21 Juli 1699.”

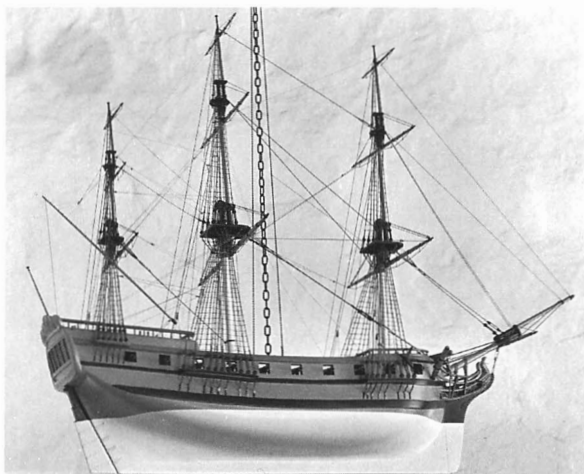

Fig. 68. Votivskepp från 1752, rekonstruerat 1977.
Votive ship, presented in 1752, reconstructed in 1977.

I en kista i koret bevaras ett antal mer eller mindre skadade begravningsplåtar. De bär svaga spår av målning i grönt, silver, guld samt inskrifter i form av psalmcitat och persondata. Plåtarna, inalles 58 stycken, är av olika storlek. I huvudsak består de av två typer, antingen en oval inskriftsplatta omgiven av lagerkrans eller en trapetsformad platta omgiven av bladverk. Av några tydbara data att döma är plåtarna från tiden mellan 1827 och 1863. Längd 32–52 cm, höjd 23–33 cm. På 1800-talet var an-

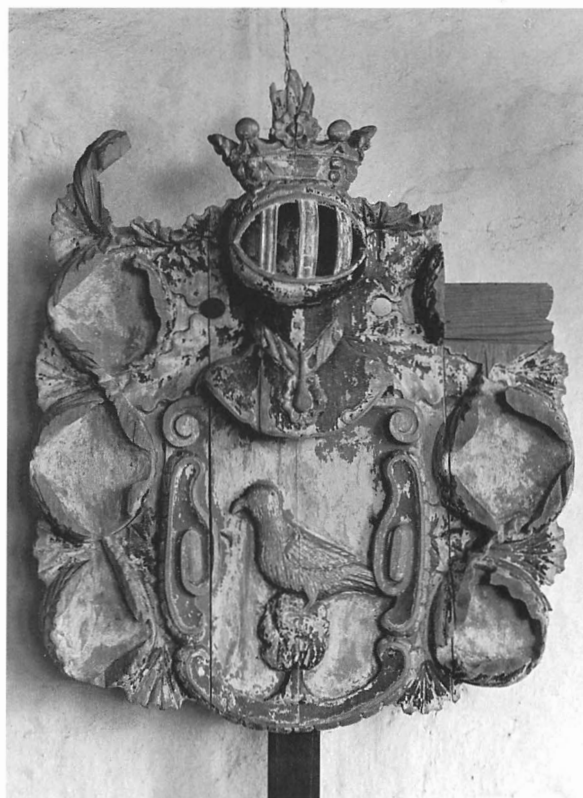

Fig. 70. Begravningsvapen för ryttmästaren Antonius Gök d. 1699. Foto R. Hintze 1982.
Funerary coats-of-arms for Antonius Gök, d. 1699.

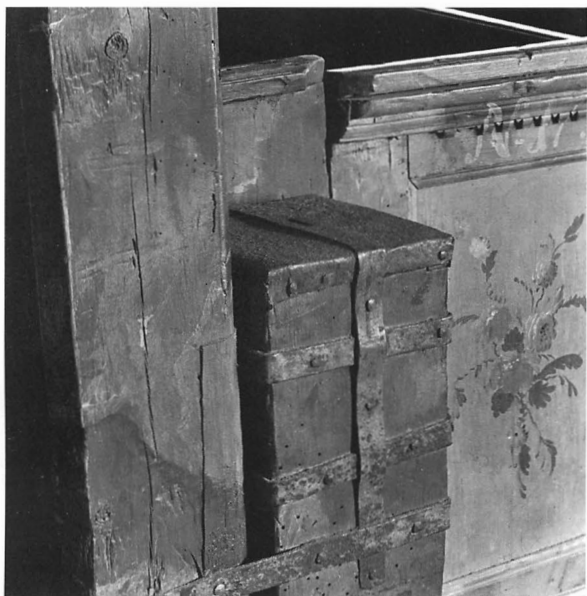

Fig. 69. Fattigbössa från 1737.
Poor-box, 1737.

vändningen av sådana enkla pressade begravningsplåtar en vanlig företeelse. Seden kan härledas ur bruket av begravningsvapen som personer av adligt stånd bestods med på 1600- och 1700-talen. Liksom dessa sattes även plåtarna upp i kyrkan i samband med begravningar. På en teckning av Brusewitz av kyrkans interiör omkring 1860,⁹⁹ kan ses några begravningsplåtar uppsatta dels på östra väggen dels på norra läktaren i långhuset. Enligt en tidningsartikel i Bohus Posten 1915 fanns dessa plåtar redan då i den ovannämnda kistan. Vidare meddelas det i artikeln att "Dessa brickor lades på kistorna vid jordfästningen, hängdes sedan upp i kyrkan till de aflidnas hugfästelse. Ett gammalt bruk, nu väl öfvergifvet. Brickorna ligga och rosta undan efterkommandes ögon."¹⁰⁰

Vid undersökning av stengolvet 1975–76 påträffades i långhuset, under mittgångens trägolv 12 stycken kistor avsedda för barn (jfr ovan). På tre av kistorna låg begravningskransar av mässingstråd och garnstycken. Sådana minneskransar över döda barn, försedda med barnets namn och ålder på en papperslapp, förekom omkring 1800 och ett stycke in på 1800-talet. De lades på barnets

Fig. 71. Straffstock för fyra personer. Foto R. Hintze 1982.
Stocks, for four persons.

kista vid begravningsakten och sattes senare upp som minnestavlor, i likhet med begravningsplåtar, inne i kyrkan. I Bokenäs har man i det fallet frångått denna sed, så att kransen har fått följa med i gravsättningen.¹⁰¹

I inv. 1830 omtalas ”En tafla på norra muren mellan kyrkan och koret fastspikad med följande inskrift. Epitaphium. Här neder under ligger begrafnen Eredyidge och Gudfrygtige Qvinde nu S. hos Gud Maline Hofvieds Daater S. Hans Rasmus Efterleverska uti Henof paa Ordoust: som Gud hendkaldede fran denna Jämerdal uti Bogenes Bøn den 6 May Anno 1647. till sitt himmelske Frydedal, Efter att hon hafde levet her i verlden christelig oc vel uti 68 aar. Gud gifve Hende en glaeddig opstandelse paa domens dag. Text som ofver denne S. Qvindes begrafvelse bler oplaest oc forclaret af Haederlige och Vellaerde Mand H. Anders Heljesson Sognepraest till Michelby Praestegiaeld er tagen af Ps. 68:20.21 Heren vaere lofvet. Hand laegger os byrder paa daglige. Hand er vor Saligheds Gud Sela. Vi hafve en Gud, som hjælper och den Here, Here, som frälser af døden.¹⁰² Denne Tafler hafver denne S. Qvindis Søn H. Lauritz Hanssøn Sognepraest til Draxmark oc Bogenes Sogne ladet bekoste oc upsætte Anno 1669. Stofvered af B. W. (= Baltzar Wuchters, jfr ovan). Denna Grafskrift är med oljofärgsbokstäfver den ena raden gul den andra blå.” – Vidare ”en tafla förmodligen Epitaphium öfver Hans Edman och Maria Edman.¹⁰³ Hvad ännu kan läsas är: Sorgegrenen Cypressqvisten afbrutne och med tårar strödde. Det andra ar utblekt och foråldradt.”

Enligt Bexell fanns endast två epitafier: det Gökiska och Maline Hofvidsdotter (s. 271). Bexell nämner även 12 värjor ”med hwilka i församlingen afledne militärer

förvarat sina minnen”. Inv. 1830 redovisar ”7 st värjor med och utan slidor och sorgeflor, mycket förrostade och hvor til forndne egarne nu mera af ingen kunde oppgifvas”.

I en tidningsartikel från 1916 (GHT 2.9 1916 Ernst Hörman) klagas över kyrkans förfall och vandalisering: ”Redan för en mansålder sedan behandlade ungdomen kyrkans tillhörigheter så, att av tre epitafier, några värjor och ett votivskepp finns nu endast ett söndrigt epitafium och ett fartygsskrov.”

Övriga inventarier

Stav av trä, spiralvriden. Utan topprydnad, med svaga spår av målning. Längd 250 cm. Sannolikt medeltida ljusstav.

Straffstock, s.k. gapestock (fig. 71). Lång sittbräda, fotbrädan försedd med fothål för fyra personer. Längd 250 cm. Förvaras nu på läktaren. 1700-tal? Står ej omnämnd i äldre handlingar.

Kista av trä, järmbeslagna hörn, försedd med handtag av järn på kortsidorna. Kistan är blåmålad med svartmålat, plant lock. Höjd 51,5 cm, längd 111 cm, bredd 52,5 cm. Står vid korets södra vägg. Innehåller begravningsplåtar (se nedan). 1800-tal.

I inventariet 1752 och 1767 beskrivs två kistor, den ena från 1748 försedd med två hänglås och ett huvudlås, den andra betecknad som gammal. Den förstnämnda är nu i nya kyrkan. Den sistnämnda, som i inv. 1692 omtalas som förvaringskista för kyrkans textilier och 1767 stod i tornrummet, är ej bevarad.

Likbårar av trä, 5 stycken: 1. Spår av svart målning. Bokstäverna O.I.S. och årtalet 1840 målade i vitt. Längd 350 cm. I vapenhuset. – 2. Från 1846. Längd 315 cm. – 3. Från 1851. Längd 350 cm. – 4. Inskrift: J H S och S.V. = KA 1876. Längd 285 cm. – 5. U.å. Längd 230 cm. Likbåarna 2–5 är defekta, förvaras i tornvåningen. I äldre inventarieförteckningar nämns 1752 tre likbårar. Samma antal återkommer i inv. 1767.

Försvunna inventarier

Ett oblatjärn inköptes 1750 för ”pungpenninge medlen” (inv. 1752).

Bokenäs boksamling av äldre böcker finns dels i nya kyrkan och dels i prästgården och beskrivs nedan. Av nu försvunna böcker kan nämnas böcker från den danska tiden. 1692 fanns: ”I gammal och förderfwajt dansk Bibell” och en dito ”Chor bogh, Obrukeligh”. De fanns kvar i inv. 1706 som gamla och sönderrivna danska böcker.

Klockor

Kyrkans klocka från 1700-talet överfördes 1901 till nya kyrkan. Bokenäs gamla kyrka var länge utan ringklocka. Först 1961 kom en ny klocka på plats i tornet. Dess in-

skrifter är: "PÅ DIG, GUD, FÖRTRÖSTADE VÅRA FÄDER/ DE FÖRTRÖSTADE, OCH DU RÄDDADE DEM/ PSALT. 22:5/ Vikt 200 kg. GENOM GÅVOR KOM JAG TILL 1961/ BO GIERTZ VAR STIFTETS BISKOP/ ARNE BRANDER VAR PASTOR LOCI/ OLOF LINDQVIST OCH NILS NILSSON KYRKVÄRDAR/ Gösta Bergholtz Sigtuna/ 1961/ ME FECIT. – Höjd 52 cm, diameter 68,5 cm.

Enligt inv. 1692 hade kyrkan då "1 kläcka / 1 dito obrukeligh / 1 Primkläcka". Dessa tre blev tillsammans

med ett par malmstakar (jfr ovan) nedsmälta och använda "i den stora kloka som henger i Tornet" (inv. 1706 tilllägg). Klockan vägde 2¹/₂ skeppspund och kostade "nogitt när" 500 daler silvermynt (räk. 1704). Enligt inv. 1742 blev denna klocka gjuten 1700 och bar då inskriften: "Tå war kyrkioherden herr Andreas Wallinius och kyrkio Inspectoren hr Peter Thelin, guten af Peter Böök,¹⁰⁴ och ofwan uppå står: Gloria in Excelsis Deo."

1786 omgjöts klockan igen, till nuvarande, som hänger i Bokenäs nya kyrka (fig. 84).

BOKENÄS NYA KYRKA

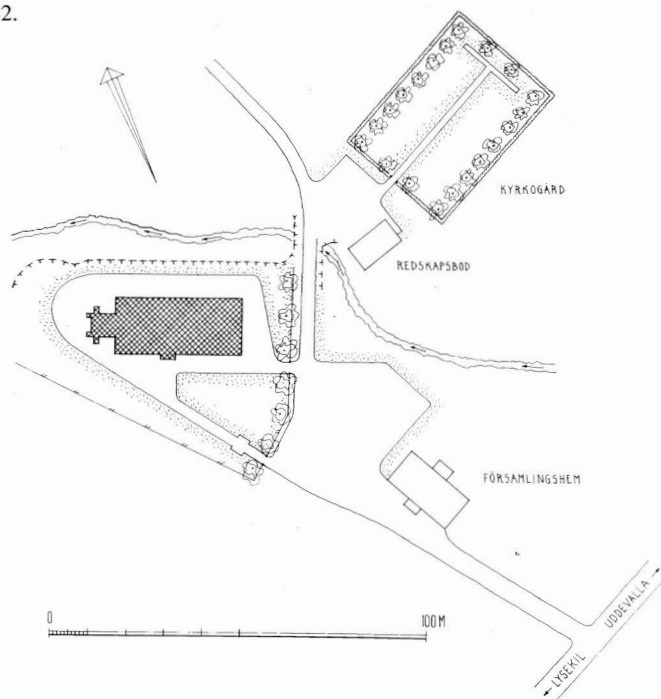
Bokenäs nya kyrka (fig. 72) ligger nordväst om den gamla kyrkan, på andra sidan om landsvägen. Kyrkobyggnaden omges av en park med grusgångar. Området inhägnas av ståltrådsstängsel. I sydost två ingångar med järngrindar och stenstolpar. Innanför staketet planterat med lövträd. Kyrkoområdet begränsas i norr av en bäck (fig. 73).

Begravningsplatsen ligger nordost om kyrkan och utgörs av rektangulärt område, kringgärdat av stängsel av

galvaniserad järntråd med trästolpar. Ingång, med järngrind och stenstolpar, från sydöstra kortsidan (fig. 73). Begravningsplatsen planterades med lövträd 1917. På insidan av stängslet buskhäck, planterad 1976. Grusgång längs mittaxeln, två tvärgående grusgångar vid kortsidorna. Gravarna ligger huvudsakligen i östra delen och utmed långsidorna. Den tidigast daterade graven är från 1923.

Fig. 72. Bokenäs nya kyrka från nordöst. Foto R. Hintze 1982.
Bokenäs New Church from the north-east.

Fig. 73. Situationsplan, 1:2 000. Uppm. G. Redelius 1991.
Site plan, scale 1:2 000.

Kyrkogården vid Bokenäs gamla kyrka hade med tiden blivit alldeles för liten och den omgivande terrängen förhindrade större utvidgningar. En kyrkogårdskommitté beslöt 1917 (st.prot. 24.10 17) att anlägga ny begravningsplats på Bokenäs Böns mark nordost om nya kyrkan. Ritningar till platsen gjordes av folkskollärare C. Sandén. Begravningsplatsen skulle tagas i bruk 1918 men först 1921 skedde invigningen. 1926 påtalades problem i

samband med den vattensjuka marken och anläggning av ny kyrkogård diskuterades, dock utan resultat. (St.prot. 28.10 26.)

Strax sydväst om begravningsplatsen finns en rödmålad redskapsbod med tegeltak, byggd 1990. Tidigare fanns ett kyrkstall och en vedbod från 1902 öster om kyrkan.

Kyrkobyggnaden

Kyrkan är uppförd 1899–1901 efter ritningar från 1897 av Adrian C. Peterson och Carl Crispin¹⁰⁵ i gotikinspirerad stil (fig. 75 a–c). Kyrkan består av enskeppigt långhus, smalare och lägre kor i öster och torn i väster. I hörnen mellan långhus och kor, på norra sidan om koret sakristia, i söder arkiv (fig. 74).

Byggnadsmaterialet är röd och grå bohusgranit. Gult tegel, med inslag av rött tegel, har använts för fönsteromfattningar, taklister och dekorativa byggnadsdetaljer. Runt hela byggnaden löper en smal sockel av granit. Taket är täckta med gråmålad galvaniserad plåt, förnyad 1980. Långhusets och korets gavlar är uppdragna till höga gavelprydnader med krönprydnader av gjutjärn. Sidorbyggnadernas firsidigt avvalmade tak pryds även av toppdekorationer av gjutjärn. På långhusets takfall finns

på vardera sidan fem takkupor med trepassformade öppningar och sadeltak krönta med kors i gjutjärn (fig. 75 a).

Tornet är försett med strävpelare och avslutas upptill med spetsgavlar. Den åttsidiga tornspiran är täckt med kopparplåt. Spiran och gavlarna är krönta med kors av järn. Åt alla väderstreck stora ljudöppningar försedda med mittpost (fig. 72).

Ingångar

Kyrkan har tre ingångar, en i väster, en i söder samt en i öster till sakristian.

Huvudingången är belägen i tornets bottenvåning, som tjänar som vapenhus. I tympanonfältet ses en vitmålad stuckrelief med framställning av Den gode herden. Stentrappa med tre trappsteg. Ovanför ingången medaljong

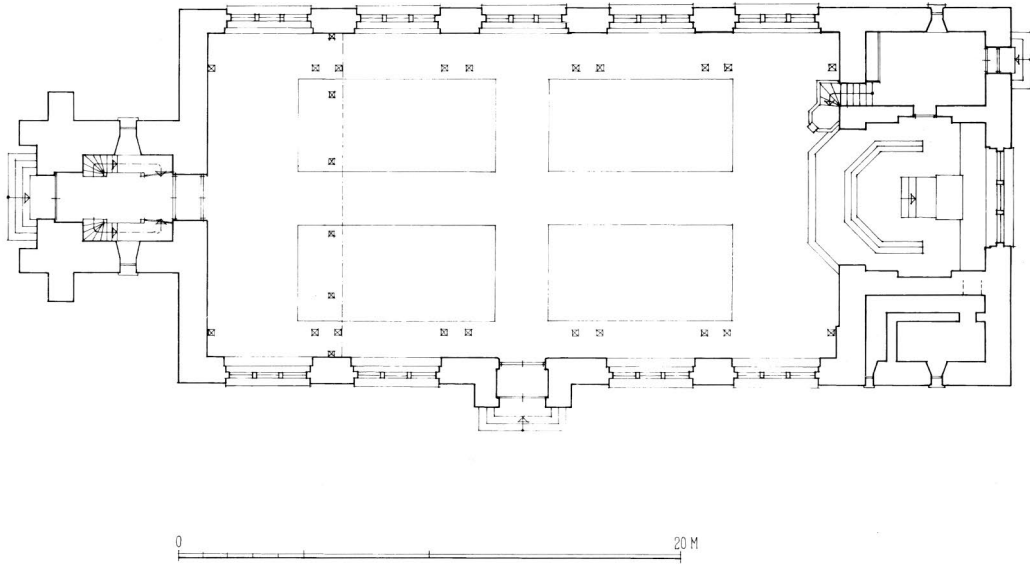
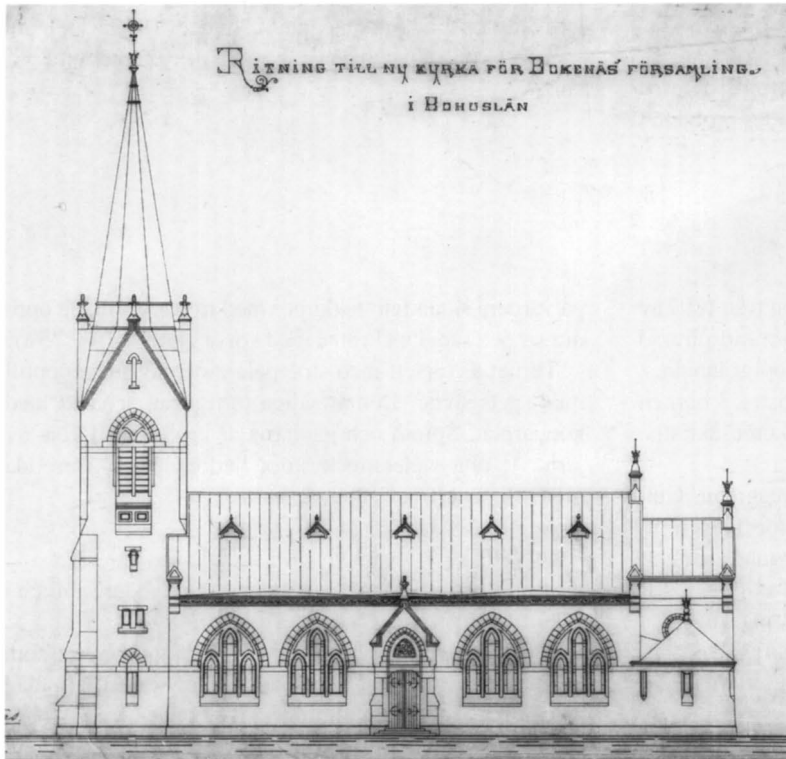
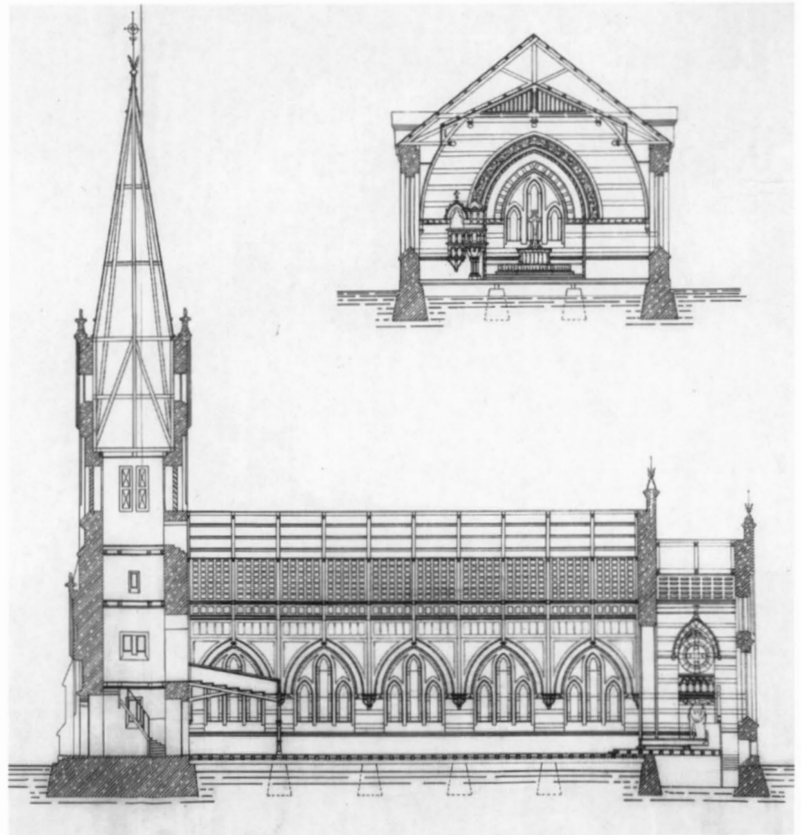

Fig. 74. Kyrkans grundplan, 1:300. Uppm. G. Redelius 1991.
 Plan of the church, scale 1:300.

Fig. 75 a–c. Ritningar till Bokenäs nya kyrka av Adrian Peterson, stadfästa 1897. RA. Foto RA.
 Drawings for the new church in Bokenäs by Adrian Peterson, approved by the Crown in 1897.

med krönt årtal 1900 inom cirkelrund omfattning. Vimpergen kröns av ett kors i gjutjärn.

Södra ingången är placerad mitt på långhusfasaden och utgörs av en från fasadlivet framspringande portal med vimperg. I tympanonfältet framställning av Lammet med segerfanan, i vitmålad stuck. Stentrappa med fyra trappsteg. Östra ingången har trappa med tre steg och odekorerat tympanon med omfattning av gult tegel.

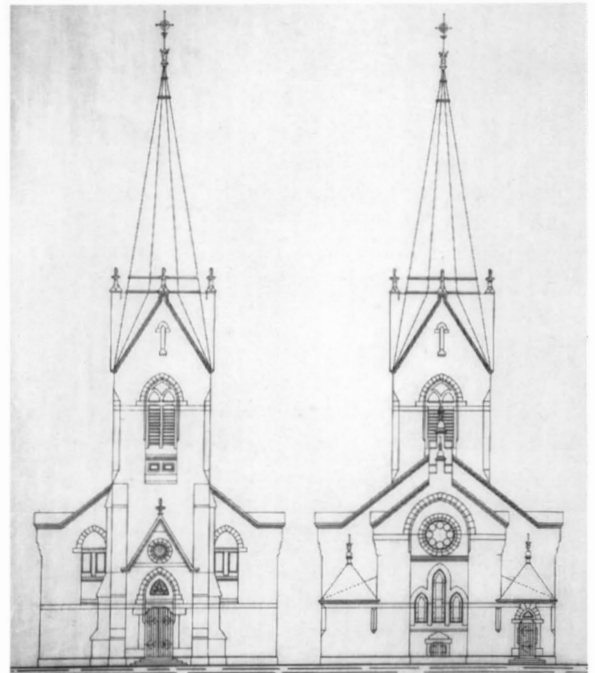
Alla ingångarna har grönmålade trädörrar med stora, dekorativt utformade, svartmålade järnbeslag (fig. 76).

Fönster

Långhuset är försett med fem fönster i norr och fyra i söder. De är alla likartat utformade (fig. 75 a) och har omfattningar av tegel, spröjsar av järn samt fönsterbänkar av granit.

I korets östvägg ett likartat trekopplat fönster och ovanför detta ett rosettfönster (fig. 76). Fönsterguppen är placerad i en spetsbågig, grund nisch. Samtliga fönster här är försedda med glasmålningar (se nedan).

I korets norra respektive södra mur finns ett rundföns-

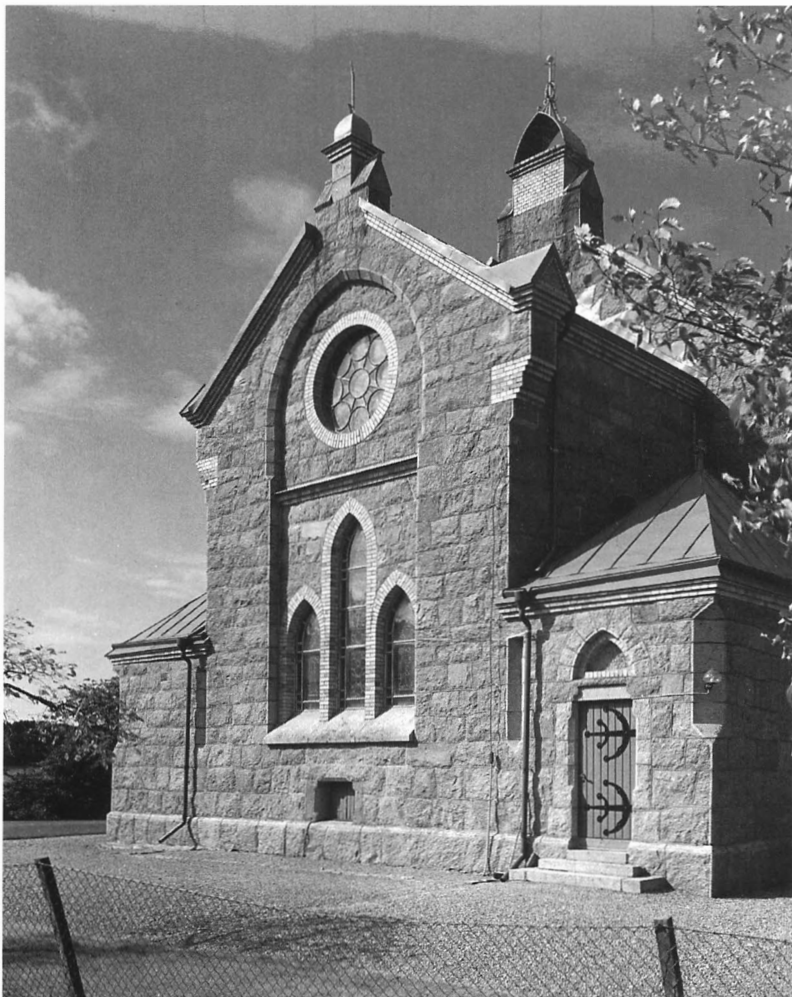

Fig. 76. Exteriör från öster. Foto R. Hintze 1982.

The exterior of the church from the east.

ter, medan sakristian har en smal, raksluten fönsteröppning mot norr. En motsvarande fönsteröppning finns även i arkivbyggnadens södervägg. Ytterligare två fönsteröppningar med mittpost finns i långhusets västgavel (fig. 75 c).

Interiör

Interiören ger ett ljust och öppet intryck (fig. 77 o. 79). Dess nuvarande prägel är till stor del ett resultat av renoveringen 1954 (se nedan). Innertaket, med synlig konstruktion, är indelat genom listverk i rektangulära kassetter. Koret skiljs från långhuset genom en triumfbågsmur med spetsbågig öppning. Långhuset får treskeppig prägel genom parställda, fyrsidiga pelare, tillkomna 1954. Bjälklaget ovanför pelarraderna är mot kyrkorummet försedd med ett entablement av bräder och lister, med målad dekorfris. Golvet i långhuset är lagt av bräder och

lackerat. I östra delen av långhuset samt i det med två trappsteg förhöjda koret är inlagd grå heltäckningsmatta. I västra delen av långhuset är orgelläktaren, som bärs av fyrsidiga pelare. Långhusets fönster har spetsbågiga smyggar och bänkar av finslipade granithällar. I väster en ingång med dubbla dörrar. De yttre, mot vapenhuset, är av ek med snidad dekor, den inre dörren är försedd med rektangulära spegelfält, målade i grått. Södra ingångens dörr är indelad i spegelfält och målad i grått.

Långhusets väggar och tak är målade i ljust grönt och ljusgrått. Pelare och bjälklagslistor är målade i grått och vitt, fönstersmygarna är vita. Koret är målat i ljusgrått. Ovanför sakristiedörren en gotiserande blindering i stuckrelief.

Genom 1954 års renovering av interiören gick den ursprungliga stilkaraktären helt förlorad. Adrian Petersons arkitektoniska rumsidé var att genom takkonstruk-

Fig. 77. Interiör mot öster. Foto R. Hintze 1982.
The interior of the church looking east.

Fig. 78. Interiör mot öster 1919. Foto i
 ATA.
*The interior of the church looking east in
 1919.*

Fig. 79. Interiör mot väster. Foto R. Hintze 1982.
The interior of the church looking west.

tionen skapa intryck av ett välvt kyrkorum (fig. 78). Bågar och ribbor fördes ner till konsoler mellan fönstren och utrymmet mellan bågarna utfylldes av träpanel upp till bjälklaget. Över fönstren bildades nischer. Den målade dekoren var tämligen riklig, även om man av äldre handlingar inte kan avläsa koloriten. Långhusets östvägg och korets väggar indelades av horisontala band. Östfönstrets omfattning markerades med målad dekor imiterande kvaderstenar. Triumfbågens dekorativa band var betydligt fylligare än det nuvarande. Triumfbågsöppningen och fönsteröppningarna markerades med banddekor.

Byggnadshistoria

Diskussioner om en ny kyrka för Bokenäs församling började redan omkring mitten av 1800-talet (se ovan Gamla kyrkan). Kyrkan började bli för liten och krävde dessutom kostsamt underhåll. 1840 bodde i socknen 1.326 personer, 1863 hade folkmängden ökat till 1.763.

1894 beslutade församlingen om en ny kyrkobyggnad. Den västsvenske arkitekten Adrian Peterson, flitigt anlitad som kyrkoarkitekt, fick i uppdrag att bedriva undersökningar om lämplig plats för kyrkan och att inkomma med förslag till ny kyrkobyggnad. Peterson presenterade 1896 (st.prot.) inte mindre än 8 olika förslag till kyrkotomt, varav församlingen enades om förslag nr 7, dvs. platsen mellan Bokenäs Böns skolhus och bäcken. Det var kyrkans egen mark och enbart en liten del behövde exproprieras från kringliggande hemman (st.prot. 10.5 96). Året därpå godkände församlingen Adrian C. Petersons och Carl Crispins ritningar och kostnadsförslag. Man hade att välja mellan 3 olika tidstypiska, stilimiterande byggnadsstilar – antingen ”spetsbågestil med kontreforer” dvs. stråvpelare, ”rundbågestil” eller nyrenässansstil. Byggnadskommittén och kyrkostämman valde den gotiserande varianten, dock av ekonomiska skäl i något bantat skick. I samråd med de båda arkitekterna utslöts

den föreslagna norra sidoingången, ”kontreforena” samt trapphuset, vilket nedbringade kostnaderna från 51.000 till 46.415 kronor. Efter sedvanligt godkännande av Domkapitlet, Överintendentsämbetet och slutligen Kungl. Maj:t, uppfördes kyrkan 1899–1901. Beträffande inredningen övervägdes först möjligheten att flytta den gamla kyrkans inventarier till den nya kyrkan, men efter ekonomiska beräkningar beslutades om ny träinredning enligt arkitekternas ritningar. Mindre brister i byggnaden uppstod redan 1903, vilket byggmästaren J. L. Johansson från Ulricehamn lovade åtgärda. Nästan från början uppstod fuktproblem, som med tiden förvärrades. Fukten hade börjat tränga in i murfogarna och redan 1939 talades om rivning av kyrkan. I början av 1950-talet uppstod livlig diskussion om rivning eller reparation och man framförde förslag om att i stället för dyrbara reparationer av den nya kyrkan sätta den gamla kyrkan i stånd. Domkapitlet förordade det sistnämnda förslaget, medan församlingen med prosten Gösta Nelson i spetsen bestämt avvisade detta (st.prot. 27.8.52). Ett förslag 1951 av byggmästare John Gustavsson, Göteborg, för tilläggsisolering hade preliminärt godkänts av Byggnadsstyrelsen. Förslaget omarbetades av stadsarkitekten i Halmstad, A. F. Wetterqvist.¹⁰⁶ De nya ritningarna innebar en betydande ändring av kyrkans nygotiska interiör.

Trävirket i valvbågarna ansågs såpass rötskadat, att hela anordningen ovanför och mellan fönstren borde rivas, det befintliga bjälklaget repareras samt stöttas upp av två pelarrader. Kyrkans södervägg var mest fuktskadad. Där skulle putsen knackas ner och väggen kläs in med isolerande siporexplattor. Förslaget väckte genast diskussioner.¹⁰⁷ Byggnadsstyrelsen förordade bibehållande av den nygotiska interiören med isoleringsskikt enbart på ytterväggar och utbyte av skadade träpartier. 1953 förelåg ett reviderat förslag av arkitekt Wetterqvist. Efter ytterligare ordväxling mellan Byggnadsstyrelsen och församlingen

genomfördes arbetena 1954 enligt Wetterqvists första förslag i samförstånd med församlingen. Kritiken mot åtgärderna fortsatte dock. ”Att ta regnkappan under kava-jen” var ett uttryck av professor Hjalmar Granholm, Göteborg, som menade att renoveringen var helt felaktig.¹⁰⁸

Redan snart efter den dyrbara renoveringen uppträdde fuktproblemen på nytt. Putsen började lossna, vatten sipprade in i murverket. Även orgeln fick fuktskador. Fuktproblemen har förblivit bestående. Samtidigt med renoveringen installerades elbelysning och eluppvärmning ersatte järnkaminerna.

1969 installerades ett nytt orgelverk av John Grönwall Orgelbyggeri, Lilla Edet (se nedan).

Långhusets och korets samt sidobyggnadernas tak om-lades 1980 och delar av takkonstruktionen reparerades.

Målningar

Runt triumfbågen mot långhuset är målat ett brett band av vinrankor med druvklasar i gröna och bruna toner mot ljusockra fond. Från bågöppningen mot norr respektive söder löper två horisontala, målade band med rankdekor i ljusgrönt och brunt. Dekorbanden är ursprungligen målade av Abraham Johansson i Grevik efter ritningar av Adrian Peterson samt renoverade och delvis nymålade 1954 av Ragnar Linsten (jfr fig. 77 o. 78). Samtidigt tillkom den målade frisen med stiliserade vinlövsrankor i grå toner efter ritningar av arkitekt F. Wetterqvist.

Korets östfönster är försedda med glasmålningar, utförda av Stockholms Glasmåleri 1901 (fig. 77). I ros-fönstret framställs den Helige andes duva omgiven av stiliserade blommor och blad. I det tredelade fönstret ses den uppståndne Kristus i mitten omgiven av Petrus i norra fönstret och Paulus i det södra. Nedanför Kristusgestalten inskrift: ”Joh. 20:17. Jag far upp till min Fader / och eder Fader, till min Gud och eder Gud.” Nedanför Petrus och Paulus deras respektive namn.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altaret av trä är sammanbyggt med ett väggfast podium som sträcker sig längs östväggen under korfönstret (fig. 74). Altarets nygotiska fasad består av spetsbågiga spegelfält omväxlande med pilastrar. Målning i rödbrunt, grått och gråvitt. Podiet har snarlik dekor, målad i grått och vitt. Altarets höjd är 109 cm, bredd 160 cm. På altaret är uppställt ett krucifix med svartmålat kors av ek från

1901 och Kristusfigur av bronserad gips, skänkt till kyrkan 1917. Osignerad. Altaret är placerat tre trappsteg över korgolvet. Altarringen är femsidigt bruten. Balustraden, utformad som arkad med kolonnetter, är målad i vitt med förgyllda detaljer. Överliggarens och knäfallets klädsel är av ljusbrunt melerat halvulle från 1954. De två knäfalls-pallarna framför altaret har klädsel av samma tyg.

Predikstol

Predikstolen är uppsatt i långhusets nordöstra hörn med uppgång från sakristian (fig. 74, 77). Den femsidigt brutna korgens barriär fortsätter i anslutning till trappuppgången. Korgen är dekorerad med kolonnettarkad med spetsbågar, upptill och nertill omramad av kraftigt profilerat listverk. Nedtill avslutad med droppformade ornament och båglist. Korgens stöd är utformat som en knippepelare. Dörröppningen mot sakristian är spetsbågig med gotiserande omfattning och "tympanon" med dekor av trepass och fyrpass. Polygonalt ljudtak med kupol, krönt av en liten lanternin. På den profilerade kantlisten trekantsgavlar med fialer. Predikstolen målades 1954 i vitt, beige, grönt, rödbrunt och gråsvart samt sparsamt med guld.

Vid byggnadstiden omkring 1900 diskuterades överflyttning av gamla kyrkans predikstol – jämte altartavla och dopfunt – till nya kyrkan. Efter granskning beslöts om ny predikstol efter Adrian Petersons ritningar (st.prot. 5.3 1900).

Bänkar

Öppna bänkar, anordnade i fyra kvarter, med en mittgång och sidogångar utmed långväggarna samt en tvärgång. De främsta bänkradernas barriärer är indelade i rektangulära spegelfält. Bänkradernas gavlar är dekorerade med skurna ornament i nygotisk stil. Bänkarna är målade i rödbrunt, gavlarna i beige, liksom listerna på bänkfasaderna. Spegelarna är rödbruna. Målningen är från 1954.

Orgel och orgelläktare

Orgelverket med 15 stämmor är byggt av Bo och Bertil Grönwall vid John Grönwall Orgelbyggeri, Lilla Edet, och invigdes 1971. Fasaden från den föregående orgeln, byggd 1905 av C. A. Härngren, Lidköping, bibehölls. Denna orgel hade 13 stämmor, varav fyra ingår i den nya orgeln.

Fasaden, i rik nygotik (fig. 79), är byggd efter en osignerad ritning (Adrian Peterson?). Målning i ljus ockra med förgyllda detaljer.

Orgelläktaren, i väster, vilar på kraftiga firsidiga pelare, som mot kyrkorummet sammanbinds av bågar (fig. 77, 79). Målning i ljus ockra, vitt och brunvitt. På läktaren finns sex bänkrader på var sida om orgeln.

Nummertavla

Nummertavla av trä, placerad på en firsidig ståndare i sydöstra delen av långhuset (fig. 77). Nygotiskt ramverk. Svart siffertavla, pelaren och ramen målade i ljusgrått och tonat vitt. Höjd ca 350 cm. Siffror av mässing.

Dopredskap

Dopfunt av trä med sexsidigt bruten cuppa och fot (fig. 79). Funten bärs upp av sju kolonnetter med bladkapitäl och bladornerade baser. Målning i vitt med förgyllda ornament och lister. Höjd 82 cm. Skänkt 1907 av kyrkoherde Erik Andersson.

Dopfat av nysilver, rund skål, sexsidigt bräm, förgylld ovansida. På brämet inskrift: "Låten barnen komma till mig." Under fatet står: "Till Bokenäs kyrka af Astrid Håkansson. Minne af hennes konfirmation den 27/6 1907." Enligt stämplarna tillverkat av C. G. Hallbergs Guldsmeds AB, Stockholm. Diameter 44 cm.

Dopskål av tenn, rund, djup, med utåtvikt smal kant. Enligt stämplarna tillverkad av Johan Magnus Pohlhammar (mästare i Göteborg 1831–59), Göteborg 1859. Diameter 21,5 cm, höjd 7 cm. Ej i bruk. Från Bokenäs gamla kyrka.

Dopkanna av tenn. Nutida tillverkning. Portugal. Skänkt 1988 av Tore Jakobsson, Harås. Höjd 18 cm, fotens diameter 9,4 cm.

Dopljusstake av trä, målade i vitt och guld. Nutida. Höjd 70 cm.

Brudkrona

Brudkrona av förgyllt silver. Sex ståndare, sex akvamari-ner infattade i ringen. Inskrift: "Bokenäs församling 19 21/8 65." Formgiven av Tore Eldh,¹⁰⁹ tillverkad av Cessons, Göteborg. Diameter 6,5 cm, höjd 8,7 cm. Skänkt av Helga Dahlbom, Lögås.

Nattvardskärl

Kalk av silver, förgylld (fig. 80). Sexpassformad fot med pålött krucifix. Sexsidigt skaft och sexpassformad nod. Klockformig cuppa med graverad inskrift på latin inom kartusch med rokokornament, "Sumtus facti-/ sunt a Templo / in Bokenäs, / at que Ecclesia / Anno / MDCCLXXXIV," vilken anger att kalken bekostats av Bokenäs kyrka 1784. Enligt stämplarna tillverkad 1783 av Jeremias Wallbom, mästare i Uddevalla 1776–1803. Höjd 25,5 cm, diameter 15,5 cm. Från Bokenäs gamla kyrka.

Tillhörande paten, av silver, förgylld på ovansidan (fig. 80). I botten inom en rundel ingraverat Guds lamm med segerfana. På undersidan ingraverat: "Calcken med Pattenet väger 55 $\frac{1}{2}$ lod." Samma stämplarna som på kalken. Diameter 15 cm.

Vinkanner, två stycken, av nysilver (fig. 81). Utformade i nygotisk stil. Konisk form, profilerat lock med kors som krönprydnad. Handtag i form av stiliserad bladranka. På kannans kropp två dekorband med bladmönster samt inom en cirkel av blad Lammet med korsfanan. Runt kan-

Fig. 80. Kalk och paten av silver av Jeremias Wallbom, Uddevalla 1783 samt oblatask av silver från 1916. Foto R. Hintze 1982.

Silver chalice and paten by Jeremias Wallbom, Uddevalla 1783, and silver communion wafer box from 1916.

nan inskrift: "Detta är mitt blod dess nya Testamentets." Under fotringen inskrift: "Gåfva till Bokenäs kyrka af småskollärrarinnan Anna Helena Torstensson i Jonsered år 1901." Kannorna, som är nästan identiskt lika med vinkannen i Dragsmarks kyrka (1898), är tillverkade av C. A. Kiernås, Göteborg 1901. Höjd 40 cm, diameter 19,8 cm.

Oblatask av silver. Rund, sexpassformad fot, kupigt lock krönt av ett hjulkors (fig. 81). På skålen inskrift inom kartusch: "Denna oblatask tillhör / Bokenäs kyrka / och är skänkt till minne af / Kyrkoherde Erik Andersson / den 2 de Oktober 1916." Tillverkad av C. G. Hallbergs Guldsmedsaktiebolag, Göteborg 1916. Höjd med kors 18 cm, fotens diameter 14 cm.

Fig. 81. Vinkanna av nysilver från 1901. Foto R. Hintze 1982. *Silver-plated wine-jug, 1901.*

Fig. 82. Sockenbudstyg av silver, av Herman Hermansson, Göteborg 1712. Foto 1919, ATA. *Silver viaticum vessels, made by Herman Hermansson, Gothenburg, 1712.*

Oblatask av mässing, förtent insida. Oval form, profilerat, lätt kupigt lock, står på tre djurtassformade ben. 1700-talet. Höjd 11 cm, längd 17 cm. Skänkt 1883 av Anders Bengtsson i Kavlanda. Från gamla kyrkan.

Sockenbudskalk av silver, delvis förgylld (fig. 82). Rund profilerad fot, profilerat skaft med oval nod, klockformad cuppa. På cuppan ingraverat initialerna H.W. samt inristat 628 dg. Tillverkad i Göteborg 1712. Mästarstämpeln är otydlig men står sannolikt för Herman Hermansson,¹¹⁰ mästare i Göteborg 1702–1745, ålderman 1727. Kalkar och andra silverföremål av hans hand finns i flera bohuslänska kyrkor. Höjd 9,1 cm, diameter 5,6 cm.

Tillhörande paten av silver med förgylld ovansida. Inristat: 112 dg. Stämplars som ovan. Diameter 6,1 cm. Från Bokenäs gamla kyrka. Sockenbudstyget finns upptaget i ett tillägg till inv. 1742.

Vinbehållare av silver, urnform, med lock av kork med ovansida av silver. Inskrift: "Bokenäs Församling 1916." Stämplat C.G. Hallbergs Guldsmeds AB, Göteborg 1916. Höjd 7,5 cm.

Oblatask, låg och rund form. Inskrift och stämplars som vinbehållaren. Diameter 5,9 cm.

Etui för sockenbudstyget, av svart läder, cylindrisk form, silverbeslag. Försedd med två läderhandtag. Från 1916? Längd 15 cm.

Ljusredskap

Ljuskrönor: 1. Två stycken, av mässing, för 40 ljus i två dubbelkransar. Monterade för elektriskt ljus. Utförda i barockstil med böjda armar, balusterformade skaft och nedtill avslutade med klot. Från början av 1900-talet. Skänkta av syskonen Håkansson, Prästgården, Svense-röd, styvbarn till kyrkoherde Erik Andersson. Höjd 160 cm. Hänger i västra delen av långhuset. – 2. Två stycken, av mässing, för 20 ljus i en dubbelkrans. Monterade för elektriskt ljus. Utförda i barockstil med balusterformade skaft som nedtill avslutas med klot samt svängda ljusarmar med blomformade ljusreflektorer. Höjd 120 cm. Hänger i östra delen av långhuset, över bänkkvarteren. Den norra från omkr. 1901, den södra skänkt 1954.

Ljusstakar: 1. Ett par, av mässing, försett med ljuspigg (fig. 83). Rund fot med bred kant, försedd med tre djurtassformade ben, skaft med nod och vid droppskål. På foten inristade bomärken. 1500-talet. Höjd 43 cm, fotens diameter 25 cm. Uppställda på altaret. Har ursprungligen varit altarstakar i gamla kyrkan och omnämns första gången i inventarium 1692 som ett par av "2 Par stora Liuse stacker af kopper Malm". 1706 nämns enbart "2 stora Malm stakar på altaret". – 2. Ett par, av mässing, för tre ljus. Balusterformat skaft, rund, profilerad fot. Till-

Fig. 83. Ljusstake av mässing, 1500-talet. Foto R. Hintze 1982. Brass candlestick, 16th century.

verkat 1901 av Marcus Gelbgjuteri, Göteborg. Höjd 55 cm, diameter 15 cm. Står på predikstolen.

Kandelabrar: Ett par, av mässing, för sju ljus. Böjda ljusarmar, balusterformat skaft och rund fot. På foten inskrift: "Gåfva af Fru M.A. Thordbjörnson 1901." Tillverkade av Gusum. Höjd 63 cm, diameter 17 cm. Står på bänken på ömse sidor om altaret.

Lampetter: 1. Fyra stycken, av mässing, för sex ljus på böjda armar. Monterade för elektriskt ljus. Runda väggplåtar. Från 1922. Gåva av Dibbelt, arrendator på Svense-röd. Höjd ca 30 cm. Uppsatta ovanför läktaren, två på orgelfasaden, en på södra respektive norra väggen. – 2. Ett par, av mässing, för fyra ljus på böjda armar. Monterade för elektriskt ljus. Rund väggplatta. Från 1914. Tillverkade av Max, Gefle. Höjd 28 cm, bredd 63 cm. Gåva av Erik Andersson, kyrkoherde i Bokenäs.

Textilier

Antependier: 1. Av rött ylle med broderad och applicerad dekor i guld och flera färger. I mitten ett kors med bokstäverna IHS, på sidorna lodräta bårder med stiliserade bladrankor. Frans av guldtråd. Skänkt 1901 till kyrkan av E.

Andersson, Svenseröd. Höjd 95 cm, bredd 160 cm. – 2. Av svart ylle. I mitten applicerat kors av silverband samt bokstäverna INRI, på sidorna vertikala silverband. Kring korset broderi i violett silke och guldtråd. Tillverkat av Christina Westman, Vävkammaren, Göteborg. Höjd 95 cm, bredd 158 cm. – 3. Av vitt ylle. Dekoren består av fyra applicerade lodräta guldgaloner. Tillverkat av Vävkammaren, Göteborg 1964. Höjd 95 cm, bredd 160 cm. – 4. Av grönt ylle. Utan dekor. Ej signerat eller märkt, troligen tillverkat av Vävkammaren liksom föregående. Höjd 95 cm, bredd 160 cm. – 5. Av violett linne, gåsögonväv. Applikationer med silvergaloner. Mittmotivet en framställning av fisk och bröd, syftande på Bispisningsundret. Tillverkat av Anna-Lisa Olausson, Fossen, Bokenäs, 1980-talet. Höjd 105 cm, bredd 158 cm.

Altarbrun, sammansytt av ylletyg i de liturgiska färgerna rött, grönt, violett, svart och vitt. Dekorert med bandbroderi i guld, cirklar med kors och Kristi monogram, samma motiv på varje tygstycke. Tillverkat av Vävkammaren, Göteborg 1963. Höjd 21 cm, längd 170 cm.

Altarduk av vitt linne med virkad spets med motiv av olika kristna symboler. Sydd av Hedvig Lundquist, Oxevik, spetsen virkad av Lilian Tilfors, Bokenäs.

Mässhakar: 1. Av svart sammet med dekor av silvergaloner och silverbroderi. På ryggsidan kors med bokstäverna INRI och törnekrona, på framsidan Jehovatecknet inom strålkran. Foder av svart atlansiden. Från 1901, dekoren övertagen från mässhake nr 2, renoverad 1917. – 2. Av sammet, ursprungligen svart, numera bleknad gråbrun, med foder av bomullssatin. Anskaffad till Bokenäs gamla kyrka 1854, "förfärdigad af Börig Kinnberg i Göteborg för 160 riksdaler riksgäld" (räk.). Ej i bruk, dekoren är borttagen och applicerad på mässhake nr 1. – 3. Av röd mönstervävd sidendamast. På ryggsidan ett applicerat kors i svart sammet, på framsidan applicerat svart vertikalt sammetsband med bokstäverna IHS inom en cirkel i broderi. Små stjärnor broderade på fram- och ryggsidorna. Foder av blått siden. I fodret broderat i rött: "Bokenäs kyrka 1936." Tillverkad av Emma Malmqvist, Göteborg. Skänkt till kyrkan 1937 av Charlotta Olsson, Lögås. – 4. Av vitt ylle med broderier i silke och guldtråd. På ryggsidan kors och Kristi monogram, på framsidan kors. Små guld kors broderade på det vita ylletyget. Mässhaken har foder av brunorange sidentaft. Tillverkad av Agda Österberg, Varnhem 1960.

Stolor: 1. Vitt, mönstrat siden med guldband och guldfrans, andra sidan av grönt siden. Kristi monogram broderat i guld. Tillverkad av Licium, Stockholm 1959. Längd 246 cm, bredd 8,5 cm. – 2. Av svart, mönstrat ylle med kors i silverbroderi. Tillverkad av Anna-Lisa Olausson, Fossen, Bokenäs 1988. – 3. Av violett linne, s.k. små-

landsväv, med broderade kors, Kristi monogram, A och O i silver. Tillverkad av Anna-Lisa Olausson, Fossen, Bokenäs 1988. – 4. Av rött linne med kors, hjärta och sol broderade i guld. Tillverkad av Signe Hansson, Fiskebäckskil 1989.

Bursa av vitt mönstervävt linne, broderat med kors. Längd 36 cm.

Dopkläden: 1. Vit dopduk med kantspets och broderat initialerna B.K. – 2. Dopkläde av vitt linne, sexkantigt, med knypplad kantspets. Diameter 97 cm.

Predikstolskläden: 1. Av röd sammet med guldgaloner och guldfrans. I mitten kors med stiliserade rosor, broderat i guld. Tillverkat av Gustaf Barthels, Ateljé för kyrkliga textilier, Göteborg 1931. Höjd 61 cm, bredd 45 cm. – 2. Av svart ylle. Dekoren består av kors med törnekrona, broderat med guld- och silvertråd samt violett silke. Silverfrans nedtill. Från 1940. Höjd 58 cm, bredd 46 cm. – 3. Av vitt ylle. Dekorert med Kristi monogram inom cirkel i bandapplikation och broderi i guld. Höjd 58 cm, bredd 47 cm. Tillverkat av Vävkammaren, Göteborg 1969. – 4. Av grönt ylle med guldgaloner. Dekoren består av kors och Jehovatecken i yllebroderi i flera färger. Nutida tillverkning. Höjd 60 cm, bredd 46 cm. – 5. Av violett linne, dekorerat med silvergaloner. Höjd 57 cm, bredd 48 cm.

Kollekthåvar: 1. Av grått skinn, fastsatt på ring med två handtag av ljust trä. Ingen stav. Tillverkad av Svensk kyrkoslöjd, Sködinge 1960. Diameter 14 cm, längd med handtag 41 cm. – 2. Ett par, av grönt melerat ylle med kors i broderi och applicerade guldband. Tofsar av guldtråd. Foder av sämskskinn. Tillverkat av Eginostiftelsen, Kallinge 1960. Diameter 18 cm. Används vid sommargudstjänster i gamla kyrkan.

Kormatta vävd av ullgarn i röllakan. Mönstrad med stora rutor i blått och rött som dominerande färger mot grön botten. Tillverkad av Christina Westman, Vävkammaren, Göteborg 1972. Längd 500 cm, bredd 150 cm.

Böcker

Bokenäs kyrka äger en tämligen omfattande samling av böcker från 1600–1800-talen, däribland Karl XII:s bibel från 1703 (på altaret) inköpt 1714 för kyrkans medel (räk.); Gustaf V:s bibel (på predikstolen); Karl XI:s nya testamente i skinnband, inköpt av Andreas Wallin, pastor loci, 1716; Tabula Posthumae Synoptice a Analytice, Leipzig 1667, i pappband med skinnrygg; Kyrkolagen 1686, tryckt 1687, skinnband, enligt anteckning "Bokenäs kyrka tillhörig, Andreas Jonae Wallin"; Kyrkohandbok från 1693, skinnband med Karl XI:s monogram i guldtryck; Psalmbok 1697, skinnband med Karl XII:s monogram i djuptryck; Gezelii Bibelwerck 1713; Then Svenska Psalmboken 1685, skinnband; Svea Rikes Ec-

Fig. 84. Ringklocka, gjuten av Jonas Wetterholtz, Göteborg 1786. Foto R. Hintze 1982.

Church bell, cast in 1786 by Jonas Wetterholtz, Gothenburg.

clesiastiska Wärb, 2 band, från 1730 och 1782; Stjernmans stadgar angående religion, 1747; Sockenapotek, Anvisningar, 1760 och 1816; Psalmböcker tryckta 1765, 1767, 1793, 1814, 1817; Handbok för praktisk läkarvetenskap; Luthers Kyrkopostilla 1752 – ”Salig Doctor Martin Lutheri förswenskade kyrko-Postilla uti tvänne delar köpt för Bokenäs kyrko-medel 1752”. (Räk.) Böckerna har tillhört Bokenäs gamla kyrka och antecknas noggrant i inventarierna på 1700- och 1800-talen. Ännu under slutet av 1600-talet fanns danska böcker. I inventarium 1692 beskrivs: ”1 Gammall och förderwatt dansk Bibell. 1 gammall och förderfwatt dansk Chor bogh, Obrukeligh ... 1 konungh Christiani 4:ti danska Recess.” De två förstnämnda var i behåll ännu 1706, liksom Confessio Fidei från 1593, men ”fins nu intet” enligt anteckning i inventarium 1742.

Övriga inventarier

Tallrik av tenn, rund, med svagt profilerat brätte. Tillverkad av Johan Magnus Pohlhammar, Göteborg 1848 (jfr ovan dopskål). Från Bokenäs gamla kyrka. Diameter 21,5 cm.

Kista av furuträ, med plant lock, järnbeslagen. Defekt lås i mitten, två hänglås vid sidorna. Kistan bär spår av röd målning, locket är omålat, troligen sekundärt. 1700-talet. Uppräknas i tillägg till inventarium 1742: ”1 kista af furu med jernbeslag samt en huvudlås och 2ne hängelåsar att inhysa kyrkians medel uti, köpt för kyrkians penningar 1748.” Längd 149 cm, höjd 80 cm.

Alnstock av mässing. Inskrift: CRONO MÅTT-STOCK FÖR BOGENÄS KYRKA. 1748. SA. Längd 67,5 cm.

Prestaver, ett par, av trä med krönande kors. Längd 210 cm. Från början av 1900-talet.

Två kollektbössor av mässing. Enkel, avlång lådform. Tillverkade av Erik Jonsson Gelbgjuteri, Skara 1963. Längd 17 cm. Fastsatta vid bänkarna i västra delen av långhuset. – Kollektbössor, två stycken, av svartmålad järnplåt. Utformade som askar med rundad översida. 1900-talets förra del. Höjd 12 cm. Uppsatta vid södra ingången. – Kollektbössor, koppar, högsmlal form. 1988. Fastsatt vid ingången till vapenhuset. Höjd 20 cm.

Ljusbärare av smidesjärn, svartmålad. Dekor av kyrkliga symboler, målade i guld. Tresidig låda på tre ben,

fylld med marmorkross för uppställning av ljus. Ståndare av vriden järnten med förgylld duva. Tillverkad av kyrkvaktmästaren Leif Holm, Bokenäs 1991. Höjd 82 cm. – Adventsstake av smidesjärn, vitmålad, i form av stående änglafigur med ljusarmar. Tillverkad av Leif Holm, Bokenäs. Höjd 124 cm.

Blomvaser, två stycken, av förgylld koppar. Konisk form på rund fot. Blomdekor i låg relief. Tillverkade av Libraria, formgivare A. Karlström. Höjd 45 cm.

Klocka

Ringklockan i tornet är överförd från Bokenäs gamla kyrka (fig. 84). Inskriften lyder: ÅR 1786 / BLEF DENNA BOKENÄS KYRKAS / KLOCKA OMGJUTEN I GÖT-

HEBORG. / DÅ WAR / LANDSHÖFDING I LÄNET ANDERS RUDOLPH DU RIETZ / BISKOP ÖFVER STIFTET DOKTOR / JOHAN. WINGÅRD / KYRKOHERDE I BOKENÄS ISAAC. MUNSTERBERG. / MITT LJUD PÅMINNER DIG / ATT DU ÄR DÖDELIG / ATT DU BÖR HERRAN DYRKA / ATT BÖNEN ÄR DIN TRÖST / OCH ATT DU HERRANS RÖST MÅ HÖRA / I DESS KYRKA: / PS XXVII V.4. / ME FUDIT JONAS WETTERHOLTZ 1786.¹¹¹ Runt halsen: SOLI DEO GLORIA IN EXCELSIS. Dekoren på kroppen består av kronor och bladrankor, runt halsen palmettband. Diameter 92 cm, höjd 75 cm. Klockan fick ny balansaxel 1943 och ny kläpp 1965.

Noter

1. Holmberg 1842–45 s. 222. I Elfsyssel, s. 296, beskriver Brusewitz landskapet som ett alplandskap och ”en fager dal, påminnande om dessa söderns ensliga, vildsköna nejder ...”. Se även Brunius 1832 s. 114–115.
- 1a. Se Riksintressanta kulturmiljöer i Sverige. Förteckning. Underlag för tillämpning av naturresurslagen 2 kap. 6 §. Utg. av Riksantikvarieämbetet 1990. (Centrala Bokenäs 6470/1252, Dragsmarks klosteruin 6466/1251.)
2. Brusewitz 1864, s. 296, not: ”Men jag har i föreg. vid sina tillfällen omnämmt ett skepp, kalladt ”Dragsmarken,” som tycks hafva varit ett kontinuerligt nomen proprium för det fartyg, som utgjorde Dragsmarks skeppsredes kontingent till norska flottan; och då ”drake”, som känt är, äfven betyder skepp, är troligt, att orden aldrärförst fått namn derutaf att ifrågavarande skepp vid dess egor låg förtöjdt ...”
3. *Botulf*, anglosachsiska kyrkans stora helgon, abbot vid Ica-noe kloster i England 654–680. I England har ett 70-tal kyrkor invigts åt S:t Botulf. Populär även i Skandinavien. Helgonets dag firades 17/6, och förekom även som marknadsdag på vissa orter fram till 1800-talet.
4. Johnsen 1905 s. 28 ff.
5. Jens Nilssöns Visitatser s. 217. Se även Oedman 1746 s. 225 f; Elling 1978 s. 116 f; Pettersson 1954 s. 22–27.
6. DN IV:1 s. 3 ff: Magnus Håkanssons testamente, 1 febr. 1277; DS Bd I:882: Magnus Håkanssons försäkran ...
7. Flateyrboken III s. 233 och Norges Kongesager IV Oslo 1979, s. 341.
8. DN III s. 28: skr. fr. Vilhelm av Prémontré 23 okt. 1290.
9. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, s. 550–553; SvK, vol. 139, Kyrkorna i Vä, s. 10, s. 45 f.
10. Rieman 1941 s. 38 f. ”Burgillanensis Draxmark” omnämns i en dansk urkund 1458 (SRD VIII: 317). Rieman nämner dock inget om stiftandet av Dragsmarks kloster.
11. Oedman, 1746 s. 224, anför en uppgift att de huggna och ornerade ”Marmor=Stenar som woro satte i alla kyrckans kanter, dörar och fenster” är transporterade från Trondheim (Dronthem). Även om Oedman friskt dramatiserar kring historiska fakta, och sammanblandar dessa med lokala hörsägner, kan det ligga en smula sanning bakom uppgiften. De huggna stenarna kan ha förts från Norge, men knappast så tidigt som 1234, årtalet som Oedman nämner för klostrets grundande.
12. DN V:s 149 f: Magnus Erikssons och Drottning Blankas testamente, 15 juli 1347; DN III s. 147 f: Guttorm Haavardsöns testamente 13 april 1331, DN II s. 203: gåva av gårdar, 12 juni 1341; DN II s. 713: skr. fr. Drottning Dorotea, 9 maj 1492.
13. DN VI s. 706: Herman Matsson till kung Christian II angående Krummedikes skuld på 500 mark, 7 sept. 1519; DN II s. 787: Herman Matsson till Krummedike, 29 mars 1522; DN VII s. 517: Herman Matzon t. Krummedike, 19 nov. 1523. – Se även Skarstedt 1948 s. 87. Här omnämns *Nils Pedersön* som församlingens förste lutherske präst, död 1562 och begravnen i Dragsmarks kyrka. Pedersön hade varit klosterbrödernas skriftefader och behöll även som luthersk präst de forna klosterinkomsterna.
14. Johnsen 1905 s. 75ff.
15. Bexell och Skarstedt skriver angående pastorer att under *Peder Anderssons* tid som pastor (1562–1608) fördrevs munkarna från sina kloster både i Norge och Danmark och klostergodsen blev ”slagne under Kronan”, men att pastorn avlönades med kronatione från Skredsviks pastorat. Se Bexell 1835 s. 273, Skarstedt 1948, s. 87.
16. Jens Nilssöns Visitatser, s. 214f och s. 532.
17. Niklasson 1958 s. 7f; Elling 1978, s. 98, och Holmberg, 1842–45 s. 229, uppger att stenmaterial från klostret användes för två försvarstorns byggnad på Bohus fästning ” på hvilka – liksom till straff för vandalismen – svenska fanan ett par år derefter svajade”.
18. Sjöborgs reseberättelse, 1815 (utdrag, ATA).
19. Fredsjö 1972 s. 72.
20. Dragsmarks kloster, manuskript av A.E. Holmberg i ATA, u.å., omkr. 1844; A. E. Holmbergs brev till VHAA, 18 juni 1946. (ATA.) Se även Berg, Dragsmark I, s. 83 f.
21. Pontus Fürstenberg, för Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförening, till VHAA, 25 febr. 1894.
22. Gården Klosters ägor låg enligt 1800-talskartor runt om sockenkyrkan och dess kyrkogård. Även utvidgningen av kyrkogården åt norr 1974 skedde på gårdens ägor (se fig. 3).
23. Beskrivningen av klosteruinen återges av Oedman (a.a. s. 228–229) med nästan likalydande ordalag som av Rhodin, dock utan någon tecknad bild av ruinen. Oedman utkom av trycket 1746, medan Rhodin tillträdde tjänsten som kyrkoherde i Dragsmark 1745. Vem som har skrivit av vems manuskript, får vara en olöst fråga. I Rhodins manuskript i ATA står dock antecknat, att av ”Herr Probst Jonas J. Wahlberg är mig följande communicerat ...”. *Johan Wahlborg* var komminister i Uddevalla, från 1744 prost i Elfsyssels norra kontrakt.
24. Romdahl, 1916 s. 6, tolkar östgavelns fönster som trekopplade fönster med fyrpassformade ”rosverk” dvs. öppningar över dessa, samt en omfattningsbåge med krabbor. Som änglahuvud vill Romdahl se en ännu bevarad sten med uthugget huvud med lockigt hår. Enligt Romdahl är det en fönsterpost med inre och yttre smyg samt fals för fönsterrutan.
25. Arkitekt *Sigfrid Ericsson* har gjort en rekonstruktion av östgaveln, återgiven i Romdahl 1916 s. 5. Rekonstruktions-

- ritningar av hela klostret har gjorts av arkitekt *Eugen Thorburn* 1921–29. Planscherorna samt maskinskrivet manus till planscherorna (jan. 1928) finns i ATA, kopior även bl.a. i Dragsmarks kyrka och i Bildtska hembygdsmuseet. Thorburn har ritat östfönstren som tre långsmala separata fönster, lika i höjd. Eugen Thorburn, som var arkitekt i Göteborg, deltog i Bergs utgrävningar av Dragsmarks kloster.
26. Berg Dragsmark II.
 27. Murlpelarna var troligen inte i förband med väggarna. Det är möjligt att de uppförts sekundärt som strävpelare åt de höga murarna och att kryssvalven ursprungligen vilade på konsoler. Romdahl 1916 s. 4.
 28. Niklasson 1958 s. 19.
 29. Lundberg 1942 s. 76–78.
 30. Besiktningssrapport 1988 i Bohusläns museum. Se även Dragsmarks kyrka och kloster, av Kristina Carlsson, Marianne Karlsson Lönn och Kerstin Olson, Vikarvet 1988–89, s. 33–37.
 31. Romdahl, 1916 s. 4 f., finner klara stilistiska överensstämmelser med Stavanger domkyrkas kor, byggt under 1200-talets sista årtionden. Niklasson, 1958 s. 20 f., ser beröringspunkter med Utsteins klosterkyrka och även Børglums, det förmodade moderklostrets kyrka, liksom Stavangers domkyrkas kor. Niklassons jämförelser utgår främst från kyrkornas planlösningar och han diskuterar även möjligheten av att Dragsmarks klosterkyrka var tänkt som korbygge till en större kyrka, som av olika anledningar ej kom till stånd. Bortsett från dessa teorier finns det tydliga både stilistiska och byggnadsmässiga anknytningspunkter till norska högotiska kyrkobyggnader från 1200-talets tre sista årtionden. Här kan nämnas även franciskankyrkan (senare domkyrkan) i Bergen och den s.k. åttkanten i Trondheims domkyrka.
 32. Sjötransport kan anses som den enda möjliga mellan Tönsberg i norska Vestlandet och bohuslänska skärgården. Att transportera trä- och stenmaterial från Tönsberg till Dragsmark kan inte ha bjudit på några större svårigheter.
 33. Det formslagna teglet i Dragsmark kommer enligt uppgift från Tönsbergs tegelbruk, medan stenhuggare från norska Vestfold tillverkade de skulpterade täljstensdetaljerna. En fraktbåt med namnet Dragsmark förde materialet från Tönsberg till Dragsmark. (Uppgift från Asbjørn Bakken, museidirektör i Tönsberg, förmedlat i Kuriren 27.5 1957: Barfotabrödernas stavkyrka Dragsmarksklostrets första.) Här kan påpekas att ett formslaget tegel från Dragsmark (nu i GHM), med trepassprofil med smal listprofil i toppen, visar påtagliga likheter med profiltegel i Tönsberg. Se Fett 1909 Pl. 42.
 34. Fett 1909 bild s. 97.
 35. Bildtska Hembygdsmuseet på Orust är en stiftelse som förvaltar samlingar efter godsägaren *Axel Vincent Bildt* på Torebo, f. 1852, d. 1915, av den dansk-norska släkten Bildt på Morlanda säteri (från 1536). Samlingarna är inrymda i landeriet Marieberg. Museet invigdes 1931.
 36. I äldre litteratur förekommer uppgifter om att *Rutger von Ascheberg* lär ha låtit bortföra gravstenar från Dragsmark till sin egendom Gullmarsberg, vilka uppgifter dock Berg (Dragsmark II s. 326) avfärdar som ren sägen. Grävningar på privat initiativ, men utan nämnvärt resultat, företogs 1935 i Gullmarsberg. Skriftväxling i ATA mellan Raä och Fornminnessällskapet Vikarvet. De av Berg funna gravstensfragmenten beskrivs och avbildas av honom på s. 326 f.
 37. Lundberg 1942 s. 77 och Berg, Dragsmark II s. 303.
 38. Wideen 1979 s. 10–11; Nisser 1931 Pl. CXII.
 39. Beskrivning av mynten se Berg, Dragsmark II s. 339 ff.
 40. Flöjeln är antagligen en gåva av *Hans Nilsson Hammer* från gården Kloster, gift med *Torborg (Andersdotter) Brun*, dotter till kyrkoherden i Myckleby, Orust. Se Tiseliuss 1925 s. 220.
 41. *Jens Sparre*, länsman i Bohus 1618–1632, av dansk ätt känd från 1277. Se även Berg, Dragsmark II s. 380 f.
 42. Berg, Dragsmark II s. 380 f. Se även s. 408 ff, där Berg beskriver släkten *Hammar (Hammer)*. Bergs personhistoriska noteringar sammanfaller delvis med Nils-Fredrik Beerstahls artikel, Kring de försvunna glasmålningarna i Dragsmarks 1600-talskyrka (1989 s. 19–28). Oedman, 1746 s. 230, beskriver en fönsterruta, 1/2 aln bred och 3/4 alnar lång, med Kristian IV:s vapen och årtalet 1626, i gården Klosters förstuga. Beerstahl förmodar att nämnda fönster ursprungligen gjordes till kyrkan som korfönster, men senare blev nedtaget och fört till gården. I räkenskaper nämnas dock inget om ett korfönster i öster eller igensättning av ett östfönster.
 43. *Johan Feigel*, byggmästare från Göteborg, anlitad även för Bokenäs kyrkas tornbyggnad. Kontraktet med byggmästaren "konsterfarne" Johan Feigel är daterat den 12 maj 1755.
 44. *Axel Forssén*, 1888–1961, arkitekt med restaurering av äldre kyrkor i Västsverige som specialitet. Se Hålda kyrka, SvK, vol. 95, s. 10.
 45. *Anders Darvall*, konservator från 1974 åt Hallands museum, Halmstad, numera egen verksamhet i Hunnebostrand.
 46. Besiktning av Dragsmarks kyrka, i Vikarvets årsbok 1988–89, s. 29–30.
 47. *Johan Henric Dieden*, f. 1732 i Hildesheim i Tyskland, målargesäll i Uddevalla 1762, mästare i Göteborgs målårämbe 1763, har utfört målningsarbeten i ett flertal bohuslänska kyrkor, bl.a. i Ljung (altartavla 1763), Forshälla (läktarbröstning m.m. 1769), Bokenäs (takmålningar m.m. 1770-talet), Gravarne (takmålning 1780). Se Hallbäck 1947 s. 302, Lundberg 1990 samt Fernlund 1983 s. 85–90.
 48. *Johan målare* är säkerligen identisk med *Johan Maller* från Kungälv, som målade Hjærtums kyrkas äldre altaruppsats, se SvK, vol. 122, s. 30, fig. 25. Öckerö kyrkas altaruppsats se SvK, vol. 57, fig. 354 o. 356. Det finns stora överens-

- stämmler mellan nattvardsscenerna i dessa tre altarpupp-satsar, men också mellan själva retabelpuppbyggnaderna i Öckerö och Dragsmark.
49. Inv. 1830: "Altartaflan är af Bildhuggeriarbete med målning midtuti föreställande instiftelsen af dn Hel. Nattvarden. Öf-verst afbildas Christus på korset."
 50. SvK, vol. 112, Romelanda s. 383 f, fig. 330 samt SvK, vol. 95, Hälta och Solberga, s. 18, fig. 16 resp. s. 73, fig. 53.
 51. Inv. 1830: David och de fyra evangelisterna.
 52. Bexell 1835 s. 272, Holmberg 1842–45 s. 231. Det är värt att notera att alabasterskulpturen inte är omnämnd i inventarie-förteckningar, inte heller i inventarieprotokollet från 1830, som ju eljest beskriver altarpupp-satsen tämligen ingående. – I jubileumskatalogen 1923 dateras skulpturen till slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet, engelskt arbete. I en brevväxling, förvarad i ATA, mellan Christer Andersson, Henån, Orust och olika experter, har inte framkommit något entydigt svar beträffande tid eller proveniens. Aron Andersson hänvisar till tyskspråkigt katolskt område och betecknar skulpturen som ett arbete av allmogekaraktär.
 53. Magnussons orgelbyggarfirma i Göteborg grundades 1888 av *Johannes Magnusson* och sonen *Anders* övertog firman 1923. Firman drivs numera av annan ägare (utanför Göte-borg). Orgelbyggare *E. G. Eriksson* bildade 1874 tillsam-mans med *Salomon Molander* orgelfirman *Molander* och *Eriksson* i Göteborg som verkade fram till 1903. – *Nils Ham-marberg* (d. 1990) vid *Olof Hammarbergs Orgelbyggeri* i Göteborg; orgelbyggarsläkt i Göteborg, första dokumentera-de orgelbygget är för *Karl Johanskyrkan* i Göteborg 1847.
 54. En funt av denna enkla kalkform från *Slemdals kirke* är av-bildad i *Fett* 1909 s. 20.
 55. Dragsmarks kalk och paten var utställda på Göteborgs Jubi-leumsutställning 1923 (kat.nr 857, 858) och i Universitets Oldsakssamling i Oslo 1972 (katalog: *Middelalderkunst fra Norge i andre land*, Oslo 1972, nr 27). – Se *Kielland* 1927; *Oman* 1957. Kalken och patenen är uppmärksammade i alla äldre beskrivningar av kyrkan och klostret. *Brusewitz* har tecknat av kärlen 1860 och avbildat dem i *Elfsyssel*, s. 299–300 (originalteckningarna i UUB och i GU). – Se även *Fett* 1909 s. 106, där kalkar från *Arendals* och *Kroers kyrkor* avbildas.
 56. I *Bokenäs kyrkas inventarium 1742* står följande: "I liten Oblats ask af kyrkioherdens hustru *Christina Windruff* för-ährad" samt ett tillägg: "En annan köpt i thess ställe och thenna sålt til Dragsmark."
 57. *Lauritz* eller *Lars Hammer* är troligen broder till *Nils Ham-mer*, förste innehavaren av Dragsmarks län och gården *Kloster*. Möjligen begravd i *Hammerska gravvalvet* under kyrkan. *Lorens van Meulengracht* eller *Laurendtz van Møl-lengracht* var handelsman och fabrikör i Köpenhamn. Han hade ingen direkt kontakt med Dragsmark, men kan vara en kollega till *Lars Hammer*, som också var köpman i Köpen-hamn (*Beerståhl a.a.*, s. 25 och 27).
 58. *Elisabeth Bastholm*, 1866–1951, textilkonstnär, verksam huvudsakligen vid *Licium* i Stockholm. Arbeten av henne finns bl.a. i *Romelanda* och *Torsby kyrkor*.
 59. *Agda Österberg*, 1891–1987, textilkonstnär, utbildad vid *Konstfack* (Högre konstindustriella skolan) i Stockholm, anställd vid HV 1916, egen verksamhet från 1933, ateljé "Tre bäckar", *Varnhem*. Stor produktion av främst kyrkliga textilier till västsvenska kyrkor.
 60. *Christina Westman*, 1921–1991, textilkonstnär, utbildad vid *Slöjdföreningens skola*, avdelning för textil. Innehavare från 1962 av *Vävkammaren*, Göteborg. Tillverkning av hu-vudsakligen inredningstextilier och kyrklig textil. Arbeten i bl.a. *Trollhättans missionskyrka*, *Kärlekens kyrka* i *Halm-stad*, *Grimetons* och *Rolfstorps kyrkor* i *Halland*, *Hjärtums kyrka*, *Bohuslän*.
 61. *Emma Malmqvist*, f. 1885, textilkonstnär, egen ateljé i Göte-borg. Hennes arbeten finns i flera bohuslänska kyrkor, bl.a. i *Kungälv*, *Marstrand*, *Kareby* och *Romelanda kyrkor*.
 62. Bruksbokhållaren *Conrad Gregersson Hammar*, 1711–1763, gift med *Brita Sofia von Beetzen*, dotter till kapten von Beetzen (se nedan 91), begravd i *Dragsmarks kyrka* (*Berg, Dragsmark II* s. 413).
 63. *Christian (Christen) Hammar*, son till *Hans Nilsson Ham-mar* och sonson till *Nils Hammer (Hammar)*, *Dragsmarks klosterläns förste innehavare* (*Berg, Dragsmark II*, s. 411).
 64. Föremålskatalogen i *Bohusläns museum* anger följande om målningen: 'Vad har världen att bjuda en människa här på jorden?' – Tavlan lär ha hängt i *Dragsmarks kyrka*. Skänk-tes 1862 av lantmätaren *N. Qvist*. Är målad troligen på 1600-talet. Doktor *Karlin*, intendent vid *Lunds kulturhistoriska museum* kallar tavlan: 'Ålderdom och Ungdom'. 5/5 1918."
 65. *Peter Arfvidsson Böök*, klockgjutare i Göteborg, verksam där 1687–1723, mästare 1690, g. 1692 m. *Maria Ternant*. Har gjutit klockor för bl.a. *Kungälv*, *Solberga* och *Mar-strands kyrkor*. – *Andreas Jonae Wallinus (Anders Johnson Wallin)*, f. 1651, pastor loci 1682, d. 1721 (*Bexell 1835* s. 273).
 66. En sägenomspunnen ask har tidigare stått intill kyrkans söd-ra mur. Sägna berättar att när asken växer över kyrktaket, då är yttersta dagen kommen. Trädet stod kvar ännu in på 1950-talet. Enligt en tidningsartikel från 27.3 1952 (*Göte-borgs-Tidningen*: *Erik Petersson*, En klenod bland *Bohus kyrkor*) har *Riksantikvarieämbetet* föreskrivit att trädet inte skadar murverket och därmed bör stå kvar. Trädet togs dock bort 1954.
 67. En dendrokronologisk undersökning av återanvänt virke i det år 1705 byggda tornet ger årtalet 1502 för den yttersta årsringen. Detta äldre virke kan ha övertagits från en klock-stapel från 1500-talet (*Bråthen* 1982).

- 67a. Beträffande kyrkomurens beskaffenhet har här och i det följande använts rapporter från undersökningar 1909, 1930, 1939 och 1964, från restaureringsarbeten 1974–76 samt iakttagelser gjorda av antikvarie Tomas Brandt vid Bohusläns museum i samband med reparationsarbeten sommaren 1993, då bl.a. putsen var nerknackad.
68. *Anders Pihl*, murarmästarälderman i Göteborg. Bouppteckning från 1753. Har anlåtats för arbeten vid ett flertal kyrkor i Bohuslän, framförallt för mera krävande murarbeten, bl.a. vid ombyggnader av medeltida kor till större, tresidigt avslutade kor. Se bl.a. SvK Bo 1: 3 s. 334.
- 68a. Se Christie 1993 s. 58 ff.
69. Brusewitz, 1864 s. 34, förmodar att stenen i Tegneby är tagen från Bokenäs korportal, men formen och dimensionerna skiljer sig från dem i Bokenäs.
70. Se Pettersson 1956 och 1961; Högberg 1965 s. 54; Hallbäck 1961 s. 23 och 26 samt 1966 s. 94 f.
71. Se Högberg 1965 s. 100 f.
72. Vapenhusets murverk är uppbyggt av grövre stenar än medeltidskyrkan. Murytan är ojämn, stenbumlingar sticker ut här och var. I nordvästra hörnet ses tydligt att muren inte ligger i förband med kyrkans västmur.
73. En brädgång med ledstång har lagts över det ojämnast sten-golvet.
74. Vid tornets resning har man delvis återanvänt äldre virke. Två bjälkar över vapenhusets södra murkrön bär märken efter inhuggningar. Se Bråthen 1982.
75. Bevarade medeltidsinteriorer i bohuslänska kyrkor finns bl.a. i Bärfendal, Resteröd, Svenneby, Skee, Ljung, Naverstad.
76. Vis.prot. 1748. Sockenmännen ansåg att takkonstruktionen hade blivit svagare efter tunnvalvets byggande, då "dess fasta och behållne binde-bielkar blifwit bortkapade i Wolf-dauers tid". *Johan Wolfdäner (Wolfdauer)* f. 1703 i Göteborg, d. 1778 i Tanum, var kyrkoinspektör 1728, vilket är således anger tunnvalvets byggande.
77. Rapport av L. B. Andersson ang. uppmätning av stengolvet 22/3 1976, i ATA samt Bohusläns museum. Fynden från undersökningen förvaras i Bohusläns museum, Uddevalla.
78. Se Bråthen 1982 s. 97–98.
79. Högberg 1965 s. 55, 214.
80. Se SvK, Bo I: 1–2, II: 1, III: 1, IV: 1–2.
81. Högberg 1965 s. 34 ff.
82. Pettersson 1962.
83. Det norra sidoaltaret har varit känt från tidigare undersökningar. 1930 finns ett förslag av arkitekt A. Forssén att återuppföra altaret (skr. till RA 22/7 1930).
84. Eysteins Jordebog (Den røde bog), s. 521: 1399. "Botolfs a Boknaes bø X.aura f s. ligger biskop her ij neetter ok taeku ij m. huita per. j cathedraticum firi Boknaes kirkiu." – DN XVII s. 591:1480 "... Bacnes sancti Botolphi et aliam in Molende ad honorem omnium sanctorum dedicatas parrochiales ecclesias ..." (se vidare ovan Inledning).
85. Eysteins Jordebog s. 356: 1388, "Sancti Nicholai. Dedicacio in profesto Botulphi abbatis" (dvs. invigningen skedde på abbot Botulfs dag, 17/6).
86. St.prot. 1836: "Tegel och bräder på taket aftagas och nya bräder och nytt tegel uppläggas, sedan takresningen inunder med tvårbjelkar, saxer, hwalfbågar och himlingar blifwit vederbörligen försedd, och nytt insatt hwar det behöfdes." ... "Windskedar och gesimser göres nya allt omkring och taket öfver lilla choret spånläggas samt bstrykes med tjära och rödfärg."
87. *Johan Joakim Beckman*, f. 1697, bildhuggargesäll i Burchardt Prechts verkstad i Stockholm, till Lübeck 1724, bur-skap i Göteborg 1736, d. 1787. Har gjort predikstolarna i Hjærtums, Bo och Lerums kyrkor, Västergötland, samt del av altaruppsatsen i Kristine kyrka, Göteborg (SvK Bo III: 1 s. 30 f). Beckman presenterade 1771 två ritningar, varav den första godtogs av sockenstämman (st.prot.).
88. Oedman 1746 s. 225; Holmberg 1842–45 s. 224.
89. Helgonets kult har varit utbredd särskilt i England och relik-er finns i åtskilliga engelska kyrkor. Kulturn hade utbredning även i Norden. Enligt en inskrift från 1100-talet på antemensalet till Broddetorpsaltaret, Västergötland, har även denna kyrka ägt relik-er av S:t Botulf.
90. *Johannes Lachonius*, f. i Torslanda prästgård 1720, student 1743, prästvigd till adjunkt i Bokenäs 1750, pastor i Bokenäs 1765, d. 1785.
91. Officersläkt i Bohuslän, "De gröna dragonerna". *D. J. Beetzen* var bosatt i Bokenäs, på gården Lekstale, från 1726 till sin död 1772. Hans hustru *Anna Helena Giers* dog 1779. Båda blev begravda i kyrkan. Där begravdes även tre av deras barn 1746, 1748 och 1754 (uppgifter i Uddevalla-Posten 14 april 1977). En av familjens döttrar, *Brita Sofia von Beetzen*, var ingift i släkten *Hammer* på Kloster i Dragsmark. Namnet Beetzen förekommer i inventarieförteckningarna på 1700-talet som givare av bl.a. textilier. De nutida ättlingarna, bröderna *Bo* och *Orvar von Beetzen*, har låtit renovera kyrkans votivskepp.
92. Psalmodikon, av *J. Dillner* 1830 konstruerat en- eller fler-strängat stråkinstrument med fyrkantig resonanslåda. Användes ofta i svenska kyrkor under tiden 1830–70.
93. *Baltzar Wuchters*, som signerade sina arbeten med B.W., var antagligen bosatt i Uddevalla. Ett epitafium med denna signatur har även funnits i kyrkan (se Gravminnen). Av honom signerade arbeten finns i Långelanda, Röra, Bro och Grinneröds kyrkor, Bohuslän. Se Hallbäck 1947 s. 312.
94. *Lars Hansson* var, enligt Bexell 1835 s. 273, "den förste, som erhöill Prestegården i Bokenäs Socken på Hemmanet Swenseröd (1672). Han afled 1688, och efterträddes af sin Compastor *Andreas Jonae Wallinus* ..."

95. Brev från Axel L. Romdahl till Riksantikvarien 3/9 1916 (ATA). Norra läktaren är avbildad av Brusewitz i dennes tecknade interiör av kyrkan mot öster, se Elfsyssel s. 314. Norrläktaren skymtar även på en teckning av interiören i en tidningsartikel av E. Hörman i Göteborgs Handelstidning 2/9 1916.
96. L. B. Andersson och H. Nelson 1976 s. 53–54.
97. Mässingsfat med motivet syndafallet finns i Torslanda (SvK, Bo I: 1, s. 58), Hålda (SvK, Bo II: 1, s. 27) och Romelanda (SvK, Bo I: 3, s. 389) kyrkor, i den sistnämnda från 1600-talet. S.k. Nürnbergfat av mässing med motivet syndafallet finns dessutom i Bro och Högås kyrkor. De är daterade till 1500-talet (Erixon 1953 s. 263 f).
98. För mässhaken inhandlades material från *Erich A. Knape* i Uddevalla, bl.a. 7 alnar grön plysch, 4 alnar röd "glanslärfitt", 18 alnar röda "floretsband", 60 st förgyllda mäs-singstänlikar, grönt silke och 8 alnar "colört tryckt flanel" (räk. 1735).
99. Brusewitz 1864 s. 314, interiör av Bokenäs kyrka, mot öster.
100. F. Nycander, Bokenäs ödekyrka, i Bohus Posten 18.9 1915.
101. En begravningskrans med diameter ca 8,5 cm ingår bland fynden från undersökningen (Bohusläns museum, kat.nr 15096). Om begravningskransar se vidare SvK, Småland, Bd II: 1, s. 46 (Kyrkorna i Sjösås).
102. Henof = Henån på Orust, Michelby = Myckleby på Orust.
103. *Hans* och *Maria Edman* i Böneröd, d. 1742 resp. 1768 (Eling 1978 s.129). Böneröd var militärhemman i Bokenäs socken (Holmberg 1842–45 s. 224).
104. Om *Peter (Petter) Arvidson Böök* se ovan not 65.
105. *Adrian Crispin Peterson*, f.1835, d.1912, välkänd arkitekt med kyrkoarkitektur som specialitet. Utbildad vid Chal-merska slöjdskolan i Göteborg och Konstakademien i Stockholm. I Bohuslän arkitekt till bl.a. granitkyrkorna i Grebbestad, Lysekil och Svenneby. – Sonen *Carl Adrian Reinhold Crispin*, f. 1867, utbildad vid Chalmers, i Wien och i Stockholm, var stadsarkitekt i Karlstad från 1918.
106. Wetterqvist till Kungl. Byggnadsstyrelsen 20.12 1951: Förslag till iståndsättande av Bokenäs kyrka. Halmstad augusti 1951.
107. Diskussionen om kyrkan fördes på 1950-talet både i brev-växling mellan olika berörda institutioner och i tidnings-spalterna. Här anförs några viktigare inlägg: Arkitekt A. Forssén om rivning av nya kyrkan och återanvändning av den gamla, i GHT 1.2 1952; Domkapitlet till Byggnadsstyrelsen 23.2 1953 om utredning ang. gamla och nya kyrkan; st.prot. 13.8 1953; Byggnadsstyrelsen till PÅ 2.9 1953 – kritik av rest. förslag av Wetterqvist; Byggnadsstyrelsen till PÅ 8.10 1953 – godkännande med vissa förbehåll.
108. Hjalmar Granholms yttrande återges i Bohuslänningen 9.6 1954. I Expressen 27.4 1955 beskrivs de nya fuktproblemen.
109. *Tore Eldh*, silversmed, 1906–1967, Göteborg. Huvudlärare för metallkonst vid Slöjdföreningens Skola i Göteborg på 1940–50-talen. Korpusarbeten, bl.a. för kyrkor. Representerad i Röhsska Konstslöjdmuseet. – Cesons: K. & E. Carlssons, silvertillverkning från 1918 i Göteborg.
110. Mästarstämpeln har även tolkats som tillhörande *Johan Hinrick Halck*, mästare i Göteborg 1700–1725 (31). Kända arbeten av honom är kalk från 1713 i Askums kyrka, Bohuslän, ett silverbeslag från 1724 och en begravningskred från 1726 i Göteborgs Historiska Museum.
111. *Jonas Wetterholtz* tillhör klockgjutarläkten Wetterholtz, f. 1754, d. 1792 i Göteborg, son till *Anders W.* i Malmö. Anfadern var *Anders Larsson* i Jönköping.

Bilaga I

Kontrakt rörande målning av kyrkan i Dragsmark

Utdrag ur sockenstämmoprotokoll 1776. Ett tidigare kontrakt från 1773 hade förkommit i Göteborg och nytt kontrakt med målaren Johan Henric Dieden upprättades den 5 mars 1776:

”Jag, Johan Henric Dieden, utfäster mig härmed, at illuminera och måla Dragsmark af Träd byggda Sockenkyrka, på följande sätt:

1 mo Hwalfwet inne uti kyrkan anstycas, med perleoljefärg, föreställandet himmelen, med behörige skyar, uti hwilka wisa sig några änglar. Midt uppå Taket, eller hwalfwet, målas nogon tjenlig biblisk historia, och i hög-Choret dess sinnebilder, som utwisa Treenigheten.

2 do Til list-wärket uppå läktaren brukas sådana färger, som äro emot det öfriga bäst swarande; men uppå fyllningarna, eller uti speglarne, komma de 12. Apostlar, med sina martyrtekn at stå: detta alt måste ock ske med oljefärg, och likaledes

3 tio Uppå alla stolarne, neder i kyrkan, de der prydas, med sin wanliga marmorering, Galleriet för altaret och Hög-Choret här ibland beräknade.

4 to Til beklädningen uti kyrkan brukas öfwer alt en wacker perle-limfärg, eller så kallad wattnefärg; men fensterkarmarne, och deras beklädnig, jemte gesimsen marmoreras, med oljefärg.

... jag uti arbetslön undfår Twå Hundrede Sjutio daler Smt.

... fri Transport ifrån och til Uddewalla för sig och sit folk, samt medhafwande saker ...”

Undertecknat av bl.a. Johannes L. Lachonius, pastor loci.

Bilaga II

Kontrakt rörande målning av kyrkan i Bokenäs

Utdrag ur kontrakt 1770 med målaren Johan Henric Dieden:

”Uppå efterskrefne dato, är emellan Bokenäs sokns inwånare, åena, och undertecknade målare, å andra sidan, nedanstående Contract, Träffadt och uprättadt, af detta innehåll:

Jag, Johan Henric Dieden, utfäster mig härmed at förswarligen, och til församlingens i Bokenäs bästa nöje med behöriga färger anstryka och utzira Bokenäs Sokne-Kyrka, på följande sätt,

Imo Til predikstolen, med Cronan och dess tilbehör, kommer at brukas hwit oljeferg, samt ägta Ducatförgyllning och Marmorering, emot Twå hundrade Fyrtio daler Silfwermynt i arbetslön,

2do Taket i Hög-Choret omstrykas med pärleoljefärg, och blifwer dess heliga Treenigheten aftagen i öfra rundelen deraf. Til den öfriga delen af taket i kyrkan brukas och samma färg, med en Gloria midth uti; kommande Gesims wärket och Bjälkerne at marmoreras, som agat, koster Twå hundrede Trettio daler Smt.

3tio Til Läktaren kommer man at betjäna sig af den färg, som bäst accorderar, anten grön= eller röd=mosig Oljofärg; men under läktaren brukas limefärg, och alla pelarne blifwa marmorerade, äfwen med oljo-färg, hwarföre erhålles Fyrtio daler.

4to Stolarne uti Kyrkan, å ömse sidor, såwel som i Choret, målas med en naturell marmor, och på fyllningarne Boquetter; men målningen inuti stolarne blifwer med brun Olje=ferg; hwar til kommer, at fenster-posterne, och det mera, måste med tjenlig anstrykning fodres, kostar Et hundrede Fyrtio daler Smt.

Enär detta arbetet, som med det aldra första, och på den beqvämligaste tiden i år, kommer at företagas, är fullgordt, och sedan besigtning der för sig gådt, samt altsammans för lagliget och swarsgodt omsedt utbekommer jag af kyrkones medel min fulla arbetslön, som gör i en summa Sex hundrede femtio daler Smt.”

Kontraktet är undertecknat i Bokenäs prästgård den 23 april 1770 av kyrkoherden Johannes Lachonius och Johan Henric Dieden, målare i Uddevalla, samt approberat av biskopen D. Taube i Göteborg den 28 juni samma år.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Stockholm

RA (KA):

Lantkyrkoräkenskaper, *Bokenäs och Dragsmark*: räk. 1669–1862 (med luckor), inv. 1692, 1752, 1760, 1765, 1770, 1773, 1801–1852. *Bokenäs* även 1753, 1754–59, 1761, 1762, 1766, 1767, 1771, 1779. Huvuddelen av arkivalierna excerperade av *Erik B. Lundberg* 1982.

RA: – *Dragsmarks kyrka*: Kgl. brev ang. kollekt för Dragsmarks kyrkas nybyggnad 20/2 1747. – *Bokenäs kyrka*: – ED:s handl. ang. Bokenäs nya kyrka: fr. Bokenäs församling till Konungen 12/8 1897; fr. Domkapitlet i Göteborg till Konungen 25/8 1897 samt ytterligare handlingar 20/9 och 12/10 1897; 2 ritningar till ny kyrka för Bokenäs församling 22/10 1897 (osign. *A. Peterson*); ritning till orgelfasad 13/12 1901 (osign.).

RAÄ, ATA:

Dragsmarks kyrka: Inv. 1830; snabbinv. 1919; avskrift av *Brusewitz* reseberättelse 1863; brev ang. utvidgning av kyrkan 8/5 1925; brevväxling ang. yttertrappan 1925; skr. ang. predikstolens renovering 5/5 1935; konserveringsrapport över altartavla, predikstol, doptak, dopfunt och doptavla, av *S. Gustafsson* 21/9 1937; ang. installation av elbelysning 1944; skr. ang. utlåning av dopskål till Nordiska museet 1954; konserveringsrapport över två äldre oljemålningar i kyrkan 1961, av *T. Engblad*; rapport över snering mot träskadeinsekter 1968; handlingar ang. ny orgel 1968–69; handlingar ang. utlåning av kalk och paten till Universitetets Oldsaks-samling i Oslo 1972; handlingar ang. kyrkogårdens utvidgning 1974; handlingar ang. sänkning av altargolvet 1982; konserveringsrapporter av *C. Wildenstam* 1982 och 1983; brevväxling ang. datering av madonnabild i alabaster 1982–83; konserveringsrapporter av *A. Darwall* 1984–1990; handlingar ang. förvaring och renovering av 1200-talskalken 1985; rapport över renovering av 1200-talskalken i RAÄ 1987; skr. ang. renovering av kollektthåv i Libraria 1987; skr. ang. takmålningar och målning av väggarna 1988–89; skr. ang. takmålningar och målning av väggarna 1988–89; rapport över nymålning av taket av *A. Darwall* 1990.

Dragsmarks kloster: Beskrivning av Dragsmarks kloster av kyrkoherden *L. Rhodin*, u. å. (1740-talet); *Sjöborgs* reseberättelse 1815 (utdrag); Dragsmarks kloster, ms av *A. E. Holmberg* u. å., i *R. Dybecks* samling; *A. E. Holmberg* t. VHAA 18/7 1846 ang. vård av ruinen; dagboksanteckningar ang. klosterkyrkans ruin, 1846; brev av *R. P. Reutersvärd* t. Ra ang. ruinen, u. å.; *P. Fürstenberg* till VHAA ang. undersökning av klosterruinen 25/2 1894; forntidsfynd från gården Kloster; fynd av dopfuntsfot i

klosterruinen (inv. 10731); snabbinv. 1921; plan av klosterruinen (1744/1930) efter *W. Berg* 1899; rekonstruktion och detaljer, 10 kopior (585/1928) av *E. Thorburn* 1927; plan av klosterruinen (48/1928) av *C. Rundqvist* 1927; skiss till överbyggnad på klosterkyrkans sakristia (2 ritningar), (48/1928), situationsplan (Dnr 3058/40) av *C. Rundqvist* 1927; situationsplan u. å.; ritningar och rekonstruktioner av klosterkyrkan, I–X av *E. Thorburn* 1927; ritningar av *E. Thorburn* 1927, Klosterbukten, fasader, portal, portal, gavel, stentyper, skisser, plan (21 ritningar); vitkopior av *Thorburns* ritningar 1927 (II–V), rekonstruktionsritningar av *E. Thorburn* 1921–1928 (1–5); *A. Forssén* till Ra ang. konserveringsarbeten 3/1 1928; arkitekt *E. Thorburn*, beskrivning och rekonstruktion av klostret, 1928 (samt 10 ritningar och 4 foton); brev från *J. Svensson* till RAÄ ang. Vikarvets övertagande av ruinen vård från Göteborgs och Bohus läns Formminnesförening 1929; handlingar ang. ruinen konservering och "museibygnad" i sakristian 1927–1930 (*A. Forssén*, *A. Tell* och *N. Niklasson*); *E. Thorburn*, Dragsmarks klosterkyrka (föredrag 20/5 1931 med ljusbilder); skr. ang. rekonservering 1934 (*A. Tell* och *B. Berthilsson*); brev ang. vårdarbeten från RAÄ t. *J. S. Lidell* 14/7 1934; skr. ang. undersökning om ev. gravstenar från klostret i Gullmarsberg 1935; skr. ang. *Thorburns* ritningar 31/12 1938 och 10/1 1939; *R. Hammar* t. *A. Forssén* 26/3 1941 ang. museibygnad i ruinområdet; handlingar rörande undersökningar av klosterområdet under en förutvarande ladugårdsbyggnad 1940–42; rapport om grävningen i området samt fynd gjorda vid undersökningen (nu i GHM) av *E. B. Lundberg* 1942; situationsplan (Dnr 3710/42) av *E. B. Lundberg* 1942; *E. Thorburns* rekonstruktionsritningar till RAÄ som gåva av *L. Thorburn* 1944; handlingar ang. uppsnygning av ruinen och vård av huggna byggnadsdetaljer, 1949; plan-skiss för uppsättande av anslagstavla (Dnr 6390/61), byggnadsdetaljer (13 ritningar) av *B. Bjurström* 1950, ritningar av byggnadsdetaljer (9 st.) u. å. förslag till överbyggnad av klosterkyrkans sakristia 13/3 1951 av *B. Bjurström*; skr. från *T. Hammar* t. RAÄ ang. uppsnygningsarbeten vid klosterruinen 28/8 1956; skrivelser ang. flyttning av byggnadsdetaljer från GHM till UM 1959; skr. ang. vårdarbeten vid klosterruinen 1959; brevväxling ang. anslagstavla vid ruinen 1961; kungörelse fr. länsstyrelsen vid Göteborg och Bohus län ang. förbud mot nybyggnad kring klosterruinen 1/12 1961; handl. ang. vårdprogram för klosterruinen 1971.

Bokenäs gamla kyrka: Plan, skiss av *E. Ekhoff* 1887; inv. 1830; plan och fasad, *Ch. Lindholm* 1909; handlingar och skriftväxling ang. kyrkans bevarande och vård 1898–1915, bl. a. mellan Göteborgs och Bohus läns Formminnesförening och VHAA; handling-

ar ang. kyrkans restaurering av *A. Romdahl* på uppdrag av Ra 1915–1916; snabbinv. 1919; plan och sektion, *A. Forssén* 1930; plan och sektion (Dnr 3462 4348/1936, *A. Forssén* 1930–36; handlingar ang. kyrkans restaurering med förslag av arkitekt *A. Forssén* 1930–32; handlingar och förslag av arkitekt *E. Borg* ang. utvidgning av kyrkogården 1933; grundmurar och förslag till förstärkningar 1936; restaureringsförslag, ritningar av *A. Forssén* 1939 (5 blad plan och sektion mot väster, plan och fasad mot söder, triumfbågen, stengolvets rekonstruktion, ommurning av södra sockeln och grundförstärkningar, koringången, torn, nya snickerier); handlingar ang. murskador och murförstärkning inkl. *A. Forsséns* förslag till restaurering 1936–1939; *E. B. Lundberg* om provgrävning under kyrkan 14/10 1942; *S. Curman* till RAÄ ang. kyrkans tillstånd 6/7 1943; skr. fr. Bst till RAÄ ang. renovering 6/3 1951; handlingar ang. underhållsarbeten på kyrkan 1956–57; handlingar ang. kyrkans restaurering, bl. a. förslag av arkitekt *O. Geggen* och konserveringsförslag av *T. Engblad* 1963–68; ritningar av *B. Joneberg* 1963 (13 ritningar, situationsplan, längdsektioner, fasader, kyrkstock, skampall, brudbänk, grundplan, sektioner, södra portalen, del av bänkparti); ritningar till altarring, fönsterdetaljer, fönster i långhus, kor och absid, dörr till kor och vapenhus av *C. A. Hernek* 1966; kostnadsberäkningar m. m. ang. restaurering av kyrkan samt konservering av takmålningar 1969; förslag till orgel (dimensioner, placering) 1972; handlingar ang. diverse reparationer i kyrkan och av yttertaket 1975; antikvarisk kontroll samt uppmätning och nivellering av stengolvet av *L. B. Andersson* 1975; handlingar ang. restaurering, inkl. förslag till konserveringsarbeten av *U. Kullander* 1975–78; rapport av *L. B. Andersson* ang. uppmätning av stengolvet samt fyndlista 22025/3 1976; handlingar ang. ny orgel från *A. Magnussons* orgelbyggeri AB 1979; handl. ang. utvändiga reparationer 1989; handlingar ang. diverse reparationer 1989.

Bokenäs nya kyrka: Snabbinv. 1919; 3 ritningar för installation av elbelysning och värme 1951; förslag till restaurering av *A. F. Wetterqvist* 1953 (4 ritningar, plan, sektion mot N, sektioner mot Ö och V, perspektiv mot Ö); handlingar ang. ny orgel till kyrkan 1969.

K-byrå, ATA:

Dragsmarks kyrka: Ritning till orgelfasad 1901, osign. (*R. Östberg?*); ritning till sakristia 1915; handlingar ang. utvidgning och restaurering av kyrkan, arkitekt *A. Forssén* 1924–25; förslag till tillbyggnad och restaurering, *S. N. Olsson* 1925; förslag till elbelysningsinstallation 1944; skiss över läktarplan, *G. Nelson* 1952; förslag till elektrisk värmeledning ASEA 1952; förslag till kyrkogårdsutvidgning, Göteborgs och Bohus läns Hushållningssällskap 1974 (4 blad).

Bokenäs gamla kyrka: Skr. fr. Bst till RA ang. kyrkans restaurering 25/6 1930; skr. fr. RAÄ till PÄ ang. grundförstärkning 22/9 1936; Bst:s yttrande ang. konserveringsförslag av *A. Forssén* 28/11 1939; skr. fr. *M. Olsson* och *B. Berthelsson* till Bst om att ta

kyrkan i bruk 21/4 1952; Bst till PÄ ang. samma ärende 13/5 1952.

Bokenäs nya kyrka: Handl. ang. elinstallation för belysning och värme 1951; handlingar ang. restaurering av kyrkan, inkl. förslag av arkitekt *A. F. Wetterqvist*, 1951–53.

Göteborg

GLA: Kyrkoarkiv för *Bokenäs och Dragsmark*: (C: 1) *Dragsmark*, bänklängder, gåvor, inv. 1696, anteckningar om kyrkan 1685–1812, (C: 2) 1778, 1781 handlingar, bl. a. inbrott i *Bokenäs kyrka*, (J: 2) st.prot. 1722–1772, (KI: 1) st.prot. 1772–1815, bl. a. kontrakt med *Dieden* för *Dragsmark*, (KI: 2) st.prot. 1771–1850, (KI: 3) st.prot. 1817–1862, även 1870, 1888, (KI: 4) st.prot. 1858–1884, (KII a. a.: 1) st.prot. 1865–1900, (KII a. a.: 2) kr.prot. 1901–1930, (KII a. a.: 3) st.prot., PM m. m. 1896–1905, gamla och nya *Bokenäs kyrka*, (KII: 5) kr.prot. 1916–1968; (LI: 1) räk. 1704–1792, inv. 1706, 1742 (*Bokenäs*), 1748, 1767; (LI: 2) räk. 1793–1906, 1912, inv. 1816, 1851; (KIV: 2) handlingar ang. kyrkan 1855–1861, med *Bokenäs* (OI) 1833–1895; (OII: 1) handl. ang. kyrka, kyrkogård, prästgård 1664–1858; (N: 1) vis.prot. 1728–1858, även inv. 1830, 1840, 1853: Lantkontoret: (GIX a. a.: 1, 2) räk. 1704–05). Senare arkivalier förvaras i kyrkoarkivet, pastorsämbetet, *Bokenäs*.

GAM: *G. Brusewitz* reseberättelse 1873 och 1874, handskrift.

Lantmäterikontoret i Göteborgs och Bohus län: Skifteskartor över *Bokenäs och Dragsmark*.

Köpenhamn

DRA: Kirkeregnskaber for Bohuslen og Vigen (reg. 108 B): *Bokenäs och Dragsmark* 1618–1627, *Bokenäs* 1627–1642.

Uddevalla

Bohusläns museum: *Dragsmark*: *Dragsmarks kloster*, pastellmålning av *C. F. Richter* 1840-talet (UM 939); kompletterande handlingar ang. arbeten vid kyrkan och klosterruinen från olika år: bl. a. uppsnyggning av ruinen 1949, överbyggnad över klosterkyrkans sakristia för bevarande av byggnadsdetaljer 1951, kyrkogårdens utvidgning 1971–74, Bohusläns Hembygdsförbunds övertagande av gården av klosterruinen 1967, förrådsbyggnad och toalett 1980; foton och tidningsurklipp; rapport om besiktning av kyrkan och ruinen 1988. – *Bokenäs*: Teckning av *Bokenäs gamla kyrka*, blyerts, ur en skissbok av telegrafkommissarie *E. Hedlund* (UM 68.10.9); skr. ang. anslag för restaurering av gamla kyrkan 30/5 1939; PM om besiktning 1957; handlingar och ritningar ang. restaurering av gamla kyrkan 1971–75; rapport och ritning ang. undersökning av gamla kyrkans stengolv av *L. Andersson* 1975; skr. ang. votivskeppets restaurering 1975–77; foton av gamla kyrkan före restaureringen 1974–75 samt gamla vykort och tidningsurklipp. – Kyrkor i Bohuslän, inventering 1979, utförd av Bohusläns museum.

Uppsala

Uppsala UB: Topografi- och planschsamling: Bokenäs gamla kyrka, teckning av kyrkan från N samt plan u. å., osign.; Bokenäs gamla kyrka, teckning av *G. Brusewitz* 1851; Bokenäs gamla kyrkas interiör mot Ö, osign. teckning (*G. Brusewitz?*); Dragsmarksdalen i Lane härad, teckning av *G. Brusewitz* 1851; Dragsmarks kalk, teckning av *G. Brusewitz*, u. å.; Dragsmark, gården Kloster och kyrkan från NV, teckning av *G. Brusewitz* u. å.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Andersson, L. B.* och *Nelson, H.*, Bokenäs gamla kyrka, i: Julhälsningar till församlingarna i Göteborgs stift 1976.
- Beerståhl, N.-F.*, Kring de försvunna glasmålningarna i Dragsmarks 1600-talskyrka, i: Vikarvets årsbok 1988–89.
- Berg, W.*, Bohusläns historia, Göteborg 1912. – *Densamme*, Dragsmarks Kloster. I. Klosters historia, i: BtkGBFH, Band 6:1, 1895 (Berg, Dragsmark I). – *Densamme*, Dragsmarks Kloster II. Undersökningen i: BtkGBFH, Band 6:4. Göteborg 1899 (Berg, Dragsmark II). – *Densamme*, En medeltida sigillstamp, i: BtkGBFH, Band 8. Göteborg 1909.
- Bexell, S. P.* och *J. G.*, Götheborgs stifts historia och herdaminne 1–2. Götheborg 1835.
- Bohusläns historia*, red. av *E. Lönnroth*, Uppsala 1963.
- Brusewitz, G.*, Elfsyssel. Göteborg 1864. – *Densamme*, Reseberrättelse 1872–73 (ms i GAM).
- Bruzeli, G.*, Tenngjutare i Sverige under kontrolltiden 1754–1912. Stockholm 1967.
- Bråthen, A.*, Dendrokronologisk serie från västra Sverige 831–1975. RAÅ 1982:1.
- Christie, S.* och *H.*, Buskerud, Bind 3, Norges Kirker, Oslo 1993. Den røde Bog, se *Eysteinn*.
- Diplomatarium Norvegicum*. Oldbreve ... Saml. og udg. af *Chr. C. A. Lange* og *C. R. Unger* m. fl., 1–. Christiania 1847–.
- Diplomatarium Suecanum*. Fr. o. m. år 817–. Stockholm 1829–.
- Elling, B.*, Bokenäs och Dragsmark i gången tid. Uddevalla 1978.
- Erixon, S.*, Mässing. Stockholm 1943.
- Eysteinn*, Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog). Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkr. Aar 1400. Udg. ved H.J. Huitfeldt. Christiania 1879.
- Fernlund, S.*, Götheborgs Stadz Konst- och Målare-Embete. Lund 1983.
- Fett, H.*, Norges Kirker i Middelalderen. Kristiania 1909. – *Densamme*, Norges Kirker i det 16de og 17de Aarhundradet. Kristiania 1911.
- Flateryabok*, en samling af norske Konge-Sagaer, I–III. Christiania 1860–68.
- Fredsjö, Å.*, Carl Fredrik Richter – porträttmålare i Uddevalla, i: BHF:s Årsskrift 1972.
- Gjötterberg, T.*, Dragsmarkskalken, i: Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift. Uddevalla 1972.
- Hallbäck, S. A.*, Det efterreformatiska dekorativa kyrkomåleriet på 1600- och 1700-talen i Sverige. Del I. Göteborg 1947. – *Densamme*, Medeltida dopfuntar i Bohuslän. Vänersborg 1961. – *Densamme*, Medeltida dopfuntar i Sjuhäradsbygden. Borås 1966.
- Hildebrand, H.*, Silverkalken från Dragsmarks klosterkyrka, i: BtkGBFH, Band 1.
- Holmberg, A. E.*, Bohusläns Historia och Beskrifning, I–III. Uddevalla 1842–45.
- Holmbäck, L. M.*, Klockor och klockringning. Stockholm 1955.
- Högberg, F.*, Medeltida absidkyrkor i Norden. Skövdeortens Hembygds- och Fornminnesförenings skriftserie 10. Skara 1965.
- Jens Nilsson*, Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og Reiseoptegnelser 1574–97. Kristiania 1885.
- Johnsen, O. A.*, Bohuslens Eiendomsforhold indtil freden i Roskilde. Kristiania 1905.
- Jubileumsutställningen 1923. Kataloger och vägvisare till Jubileumsutställningen i Göteborg 1923:3. Äldre kyrklig konst från västra Sverige.
- Kielland, T.*, Norsk Guldsmedskunst i Middelalderen. Oslo 1927. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Malmö 1956–.
- Lange, Chr. C. A.*, De norske Klosters Historie i middelalderen. Christiania 1847, 2. uppl. 1856.
- Lidell, J. S.*, Dragsmarks kloster, i: Svenska Turistföreningens årsskrift 1901.
- Lindroth, Hj.*, Bohuslänska ortnamn och bohuslänsk bebyggelsehistoria, i: GBFT 1945. Göteborg 1946.
- Lorenzen, V.*, De danske premonstratenserkløstres bygningshistorie. De Danske Klosters Bygningshistorie VI. København 1925.
- Lundberg, E.*, Målaren J. H. Dieden och Dragsmarks kyrka, i: Julhälsningar till församlingarna i Göteborgs stift 1990.
- Lundberg, E. B.*, Klosteruinerna i Dragsmark och Gamla Kungahälla. Nya undersökningar sommaren 1942, i: GBFT, bd 6, 1942.
- Myrström, L.*, Dragsmarks kyrka. Uddevalla 1979.
- Niklasson, N.*, Klostret i den stilla dalen, i: Vikarvets årsbok 1952–57. Lysekil 1958.
- Nils Glostrup*, Biskop Nils Glostrups Visitatser i Oslo og Hamar Stifter 1617–1637. Udg. ved L. Daae og H.J. Huitfeldt-Kaas. Christiania 1895.
- Nisser, W.*, Konst och konsthantverk i Visingsborgs grevskap. Del II. Stockholm 1931.
- Nordisk Kultur XXIII*, Kyrkliga byggnader, deras inredning och skrud. Utg. av *V. Lorenzen* (*Bugge, A.*, Norge). Stockholm. Oslo, Köpenhamn 1933.
- Norge 872–1972*, Middelalderkunst fra Norge i andre land. Utställningskatalog, Universitetets Oldsaksamling. Oslo 1972.
- Norges kirker*. Østfold I–II, Oslo 1959.
- Norges Kongesagaer*. Del 4 (*Håkan Håkansson's saga*). Oslo 1979.

Norske Rigs-Registranter 1–12, ved Chr. A. Lange, S. Petersen m.fl. Christiania 1861–1891.

Oman, Ch., English church plate 597–1830. London 1957.

Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län XII. Lane härad. Palm, D. Göteborg 1978.

Petersson, J., Hur gammal är Bokenäs ödekyrka?, i: GHFs årskrift 1962. Uddevalla 1962. – *Densamme*, Stjärnformiga karvsnittsornament i sten, i: RIG 1956. – *Densamme*, Två försvarna kyrkor i Bohuslän, i: GBFT 1951–53. Göteborg 1954.

Petersson, S. och Litzén, A. R., Göteborgs stifts herdaminne. Göteborg 1872.

Rieman, P., Børglums klostres historie fra ældste tider til vore dage. Hjørring 1941.

Romdahl, A. L., Byggnadsstilen i Dragsmarks klosterkyrka, i: GBFT 1915. Göteborg 1916.

Roosval, J., Dopfuntar i Statens Historiska Museum. Stockholm 1917.

Sriptores Rerum Danicarum Medii aevi, VIII. Udg. J. Langebek. Hauniae 1783.

Skarstedt, C. W., Göteborgs stifts herdaminne. Göteborg och Lund 1878–85. (Ny uppl. utg. av K. Norborg. Göteborg 1948.)

Tiselius, C. A., Bohusläns gamla adliga gods och sätesgårdar. Bidrag till gårdarnas och släkternas historia. Göteborg 1925.

Wideen, H., Litet relikskrin från Dragsmark, i: Göteborgs historiska museum, Årstryck 1979. Göteborg 1979.

Oedman, J., Chorographia Bahusiensis, Thet är: Bahus-Läns Beskrifning. Stockholm 1746.

TIDNINGSARTIKLAR (ETT URVAL)

Bokenäs gamla kyrka:

G-P om ödekyrkans tillstånd 26/11 1910, 5/8 1911, 16/9 1911; – *F. Nycander*, Bokenäs ödekyrka, Bohus-Posten 18/9 1915; – *E. Hörman*, Bokenäs ödekyrka, GHT 8/9 1916; – om reparationer och vård, Lysekils Posten 23/8 1916, GHT 21/8 1916, 6/9 1916; – Bokenäs socken, i Bohusläningen 19/11 1923; – insamling och restaurering, Lysekils Posten 15/12 1930, Bohusläningen 21/4 1928, GHT 18/1 1930, Västsvenska Dagbladet 14/11 1930; – om

nyrestaureerad kyrka, Morgontidningen 11/5 1937, Bohusläningen 16/6 1937; – *E. Petersson*, En klenod bland Bohus kyrkor, i Göteborgs-Tidningen 27/3 1952; – *S. Rydstrand*, Anteckningar om Bokenäs kyrka, i Lysekils Posten 19/11 och 22/10 1976; – *E. Andersson*, Bokenäs gamla kyrka räddad från förfall, i Bohusläningen 16/6 1977; – återkommande artiklar om restaureringen i Bohusläningen 1974–1976; – om ny klocka, Bohusläningen 15/6 1961; – om ny orgel, Bohusläningen 19/9, 28/3 1978 och 30/6 1980; – om anslag till restaurering, Uddevalla-Posten 16/11 1989.

Bokenäs nya kyrka:

Om nya kyrkan, Bohusläningen 12/11 1910; – om gamla och nya kyrkan, Lysekils Posten 5/11 1927; – diskussion om gamla och nya kyrkan, GHT 1/2 1952 och Bohusläningen 2/2 1952; – restaureringsarbeten, G-P 28/3 1953, Lysekils Posten 22/9 1953, Expressen 27/4 1955, Bohusläningen 9/6 1954; – *H. Ålund*, Våra kyrkor, i Västerbygden 31/3 1967; – kyrkan får nytt tak, Bohusläningen 10/7 1980.

Dragsmarks kloster och kyrka:

Dragsmarks kloster, Nya Dagligt Allehanda 15/8 1911; – om utvidgningen av kyrkan, G-P, Bohusläningen, GHT, Lysekils Posten, Bohus Posten 1925; – *E. Thorburn*, Dragsmarks klosterkyrka, i Bohus Posten 31/3 1928; – renoveringen av predikstolen, GHT 3/7 1935; – Dragsmarksklostrets refektorium utgrävt, Bohus Posten 30/6 1942; – Dragsmarks kyrka, Göteborgs Morgonpost 11/6 1949; – Klosterruinerna i Dragsmark bli restaurerade, Bohusläningen 25/8 1949; – Dragsmarks socken, Bohusläningen 19/5 1924; – *O. F. Aarøe*, Dragsmark, i Bohusläningen 21/8 1946; – Barfotabrodernas stenkyrka Dragsmarks-klostrets första, i Kuriren 27/5 1957; – *T. Gjötterberg*, Skeppen från Dragsmark, i GHT 15/4 1961; – Dragsmarks kyrka repareras, Bohusläningen 18/10 1963; – *L. Myrström* om Dragsmarks kloster, i Bohusläningen 24/6, 2/7 och 8/7 1977; – *T. Ganelius* om arkitekt *E. Thorburn*, G-P 10/9 1981; – Utställning om Dragsmarks kloster, Stenungsunds-Posten 19/8 1988; – *R. Brugge*, Dragsmarks kloster med 750-årig tradition från gammal Bohusbygd, i Veteranposten maj 1991.

Förkortningar

ATA	Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Stockholm		
BtkGBFH	Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohus läns Fornminnen och Historia		
BHF	Bohusläns Hembygdsförbund	KB	Kungliga biblioteket, Stockholm
Bo	Bohuslän	KBS	Kungliga Byggnadsstyrelsen, Stockholm, 1918–1993
DN	Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve ... Saml. og udg. af Chr. C. A. Lange og C. R. Unger m. fl., 1–. Christiania 1847–.	K-byrå	F. d. kulturhistoriska byråns vid KBS arkiv, nu i ATA
DRA	Danska Riksarkivet, Köpenhamn	kr.prot.	kyrkorådsprotokoll
DS	Diplomatarium Suecanum, Stockholm 1829–1959	PÄ	pastorsämbetet
ED	Ecklesiastikdepartementets handlingar i RA	RA	Riksarkivet, Stockholm
GAM	Göteborgs arkeologiska museum	RAÄ	Riksantikvarieämbetet, Stockholm
GBFT	Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings tidskrift	räk.	räkenskaper
GHM	Göteborgs historiska museum (numera Stadsmuseum)	SHM	Statens historiska museer, Stockholm
GHT	Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning	st.prot.	sockenstämmoprotokoll
GLA	Landsarkivet i Göteborg	SvK	Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium
GP	Göteborgs-Posten	UB	Universitetsbiblioteket
HV	Handarbetets Vänner	UM	Bohusläns museum, Uddevalla
inv.	inventarieförteckning	VHAA	Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm
inv. 1830	Med anledning av Kungl. Maj:ts nådiga förordning av den 17 april 1828 angående forntida minnesmärkens fredande och bevarande och domkapitlens därav för- anledda cirkulär av den 28 januari 1829 verkställdes i Arby den 30 juni 1830 den anbefallda inventeringen genom kontraktsprost Olof Ekerot, Söderåkra.	vis.prot.	visitationsprotokoll
		ÖIÄ	Överintendentsämbetet (efter 1918 KBS), Stockholm

Summary

Dragsmark and Bokenäs Churches

Bokenäs is an ancient settlement district in central Bohuslän's archipelago with good communications from the earliest times via the fairway between the islands and within the deep fjords. Trading contacts with Norway and England were established at an early stage and Norwegian-English influence is clearly evident in the medieval church buildings. Until 1658 Bohuslän belonged to Norway and the episcopal see of Oslo.

Dragsmark monastery

During Håkan Håkansson's reign (1217–1265) a series of trading and shipping bases were established along the Bohuslän coast. According to Håkan Håkansson's Saga, that king granted considerable lands to the newly founded monastery at Dragsmark. The monastery was founded by premonstratensian monks in the southern part of Bokenäs, close to a sheltered inlet and ideal harbour. The founding date is uncertain: according to one 18th century document, the foundation year was 1234, a year which cannot at present be corroborated from documentary sources. The earliest record of the monastery is from 1277, where it is mentioned in a will. Dragsmark monastery, also known as Marieskogs monastery, was the second to be built in Bohuslän, the first being the Augustinian monastery in Kungahälla from c. 1200. During the final decades of the 13th century Franciscan monasteries were established in Kungahälla and Marstrand. Dragsmark monastery's period of greatness occurred during the 14th and 15th centuries. Dissolution of the monastery took place successively during the first half of the 16th century. A lay director existed already in 1519. After its close, the monastery and monastery church fell into disrepair and its stones were utilized for building projects elsewhere in Bohuslän, including Bohus fortress.

Nowadays all that remains of the monastery are low walls belonging to the church and its side-buildings to the south (fig. 1). The earliest excavations of the site were conducted in 1897 by Wilhelm Berg. The church comprised a rectangular building of granite (fig. 9). Surroundings, window posts and sculptured details were of finely hewn soapstone (figs. 10–12, 14, 15). The interior was cross-vaulted. The chancel and nave were separated by a secondary triumphal arch wall (fig. 9). An annex to the south served possibly as a sacristy or chapter house.

The church was probably erected at the end of the 13th century. A rather clumsily executed drawing from the 1740s reproduces a three-grouped east window, a west portal and rosette window within a pointed arch surround (fig. 8).

Exact details on the extent of the monastery are lacking since the southern section now lies beneath the manor-house and gardens of Kloster Manor. In 1942 the foundations of a long and narrow building were unearthed, lying at an angle, to the west of

the church (fig. 7). This building was probably a lay wing in two stories with a stable on ground level. During a survey in 1987, the estimated southern extent of the monastery was investigated (fig. 6). In the cellar beneath the manor-house, the remains of walls understood to belong to the period of the monastery were traced.

The oldest find from the monastery is the foot of a baptismal font (fig. 13), dating from the end of the 12th or beginning of the 13th century. This find indicates that the Gothic church had a predecessor. Possibly the baptismal font should be associated with the reference in *Håkan Håkansson's Saga* to the transference of a Franciscan church from Tönsberg in Norway to Dragsmark. The excavations of 1897 produced large numbers of medieval finds including the remains of graves beneath the church floor. The oldest coin finds are from 1275.

Dragsmark Church

Dragsmark Church (figs. 21, 22) was erected in 1754. It is built of horizontal timbers faced with vertical panels.

During the bishop's visit of 1594, a small church is mentioned in the vicinity of the monastery. That church burned down in 1625 and was replaced by a new one. In 1626 painted windows were inserted, with three windows to each side, and a total of 24 panels. Each window was supplied with the name and family crests or marks of personages who presumably were donors, in all 20 persons. The church fell into disrepair during the 18th century and was replaced in 1754 by the present church. The ceiling paintings were executed in 1776 by Johan Henric Dieden of Uddevalla (figs. 24, 25). The retable (fig. 28) and pulpit (fig. 29) were transferred from the 17th century church. In 1914 a vestry was added to the east. This was moved to the chancel's north side in 1925 in connection with an eastern extension of the nave and shifting of the chancel. In 1988–90 the interior was repainted and the remaining 18th century ceiling paintings were uncovered, renovated and replenished.

Surviving from the monastery church is a very elaborate chalice with paten of gilt silver from the middle or later part of the 13th century (figs. 34, 35, and colour plate on cover). The chalice is of Anglo-Norwegian type and is possibly of Norwegian manufacture. Only nine such chalice-sets survive, from England, Norway and Iceland. Other older objects include a pair of brass candlesticks from 1626 with name inscriptions, and a bronze bell, cast by Peter Böök from Gothenburg in 1698.

Bokenäs Old Church

Bokenäs Old Church (fig. 42) is a Romanesque stone church from the 12th century. It is one of the oldest and best preserved churches from the early Middle Ages in Bohuslän. The church is documented in Bishop Eystein's land-book of 1388, where it is referred to as

dedicated to St Nicholas on St Botulf's Day, though without giving the year of dedication. The church was left deserted in 1901 when the new parish church was consecrated. It was maintained in a tolerable condition thereafter and was restored in 1975–76.

The church consists of a nave with lower and narrower chancel and apse (fig. 45). Only two other absidal churches remain in Bohuslän of the eight known to have existed. The church is built of granite with some soapstone inclusions (fig. 47). On the west, a porch from the 17th century was erected in granite and a wooden tower was added in 1705. The south wall of the chancel contains a remarkable doorway with surround of soapstone blocks with hewn chipcarved ornament (figs. 48, 49). Similar ornament is known from a pair of baptismal fonts (Resteröd in Bohuslän and Fänneslunda in Västergötland) and a hewn stone in Tegneby Church. The chipcarved ornament has an archaic appearance and indicates western/English influence. The plan of the church and the design and placement of the doorway find correspondence in Norwegian churches.

In the interior, the medieval subdivision of nave and chancel, with triumphal-arch wall and narrow triumphal-arch opening, remain (figs. 52, 58). In Bohuslän only eight churches with triumphal arches have survived. The church windows have been enlarged at various times. The nave and chancel were roofed with a wooden barrel-vault during the 18th century (figs. 52, 53), and embellished with paintings by Johan Henric Dieden in 1770–75 (figs. 56, 57).

In the eastern section of the north wall of the nave there is a niche with a built-in wooden box of oak (68 cm long, 26 cm high, 39 cm deep). According to dendrochronological analysis, the box is from the 13th century and was altered around 1384 to fit into the niche. The oaken box (fig. 60) probably served to hold relics. The niche is situated close to the side altar which stood in the north-

eastern corner of the nave. According to 18th century written sources, that altar was dedicated to St Botulf and attended to by a priest maintained by Dragsmark monastery. The church's main altar, built of stone, is crowned by a retable in late Baroque style, carved in 1772 by Johan Joakim Beckman from Gothenburg and painted in 1775 by Dieden (figs. 58, 59). The pulpit is built by the same Beckman in 1765 and painted by Dieden in 1770 (fig. 61). Even the west gallery front was painted by Dieden in 1770 (fig. 63).

Among the most notable furnishings are a wooden baptismal font from 1756 (fig. 65) and a funerary coat of arms from the 17th century (fig. 70).

The present church bell was cast in 1961. The older bell was transferred in 1901 to the new church (fig. 84).

Bokenäs New Church

Bokenäs New Church was built in 1899–1901 in Gothic-inspired style (fig. 72, 76). The material is red striated Bohus granite with brick employed for certain structural details such as window-surrounds and cornices. The church belongs to a group of granite churches built at the turn of the century in Bohuslän. It was designed by the, in this connection much used, architect, Adrian Crispin Peterson in collaboration with his son Carl Crispin. This large granite church already from the beginning suffered from problems of damp, and in 1954 a large-scale renovation was carried out which included changes to the interior (see figs. 77–79). All furnishings are however from the period of the building of the church, executed according to drawings by the original architects.

The church communion-silver from the 18th century (figs 80–82) comes from the Old Church as do a pair of large candlesticks (fig. 83) and the church bell (fig. 84).

Personregister

- Andersson, Erik*, kyrkoherde, gåva, 37, 42, 80, 81, 82, 83
- Andersson, Hilding*, gåva, 37
- Andersson, Jenny*, spetstillverkare, 38
- Andersson, Jöns*, kyrkvård g.m. *Christina Axelsdotter*, 39
- Andersson*, kapten, Uddevalla, 39
- Andersson, Laura*, änka efter *Erik Andersson*, gåva, 42, 67
- Andersson, Peder*, kyrkoherde, 86
- Andreas*, apostel, 33, 64
- Andree, J. R.*, handelsman, Uddevalla, 22
- Ascheberg, Rutger von*, guvernör, 87
- Bagge, Olof Svensson*, handelsman i Uddevalla, hustru *Maren Jonsdotter*, 67
- Bagge, Ossian*, gravskrift, 23
- Bagge, Peder*, gåva, 37
- Bakken, Asbjörn*, museidirektör, Norge, 87
- Barthels, Gustaf*, textilkonstnär, 83
- Bartolomeus*, apostel, 33, 40, 64
- Bastholm, Elisabeth*, textilkonstnär, 38, 88
- Beckman, Johan Joakim*, bildhuggare, 56, 61, 63, 89
- Beetzen*, officersssläkt i Bohuslän, 64:
- Beetzen, Bo*, gåva, 68, 89
- Beetzen, Brita Sofia von*, 68, 89
- Beetzen, Carl Joachim von*, kornett, 67
- Beetzen, Orvar*, bror till *Bo B.*, 68, 89
- Bengtsson, Anders*, gåva, 82
- Bergholtz, Gösta*, klockgjutare, 71
- Berglund, Allan*, arkitekt, 56, 57
- Berntson, Birger*, gåva, 67
- Bildt (Bild)*, dansk-norsk släkt i Morlanda:
- Bild, Daniel Knudsson*, 28
- Bildt, Axel Vincent*, 87
- Bildt, Knude*, 28, 53
- Blanka*, drottning, 12, 86
- Boman, Olof*, kapten, Uddevalla, 68
- Borg, Ebbe*, arkitekt, 43
- Brander, Arne*, kyrkoherde, 71
- Broder Niclis*, abbot, 21
- Brun, Torborg*, dotter till kyrkoherden i Morlanda, 53
- Brügge, Hildur*, gåva, 37
- Bundj, Britta*, hustru till kyrkoherde *Carl Kierulf*, 67
- Börgesson, Per*, bonde, Stora Skår, 59, 67
- Böök, Peter*, klockgjutare, 42, 71, 88, 90
- Chresten (Christen) Snedker*, snickare, 27, 30, 32
- Crispin, Carl Adrian Reinhold*, arkitekt, 73, 78, 90
- Dahlbom, Helga*, gåva, 80
- Dahlbom, Sven*, gåva, 37
- Danielsson, I.*, kyrkoherde, 43
- Danielsson, Ingrid*, väverska, Hjälmseryd, 38
- Darre, Reidar Jonsson*, hövitsman på Bohus, 10
- Darvall, Anders*, konservator, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 87, 92
- Dibbelt*, äkta makar, arrendatorer i Svenseröd, gåva, 37, 82
- Dieden, Johan Henric*, målare, 28, 30, 32, 33, 40, 56, 57, 59, 61, 63, 64, 65, 87, 91
- Dillner, J.*, psalmodikon, 89
- Dorotea*, drottning, 12, 86
- Edman, Hans*, g.m. *Maria*, epitafium, 70, 90
- Eldh, Tore*, silversmed, 80, 90
- Eliasson, Johannes*, målare, 59, 65
- Engblad, Thorbjörn*, konservator, 29, 40, 63, 92, 93
- Engebrekson, Anders*, spånuggare, 55
- Ericsson, Sigfrid*, arkitekt, 86
- Eriksson, E. G.*, orgelbyggare, 88
- Eriksson, Magnus*, kung, 86
- Esaias Apotecher*, inskrift, 28
- Fejgel (Feigel), Johan*, byggmästare, 28, 49, 50, 87
- Filippus*, apostel, 33
- Forssén, Axel*, arkitekt, 15, 29, 57, 89, 92
- Fürstenberg, Pontus*, grosshandlare, mecenat, 14, 52, 92
- Giers, Anna Helena*, g.m. *D. J. Beetzen*, 89
- Giertz, Bo*, biskop, 71
- Granholm, Hjalmar*, professor, 79, 90
- Grupendal, Ficke*, väpnare, 21
- Grönvall, John*, sönerna *Bo* och *Bertil*, orgelbyggare, 34, 79, 80
- Gustafsson, Sven*, konservator, 29, 31, 32, 34, 40, 92
- Gustavsson, John*, byggmästare, 79
- Göransson, Bertil*, modellbyggare, 68
- Göök, Antonius*, ryttmästare, 68, 70
- Hagensson, Bartolomeus*, inskrift, 28
- Halck, Hinrick*, guldsmed, Göteborg, 90
- Hammer (Hamar, Hammar, Hammers)*, släkt i Bohuslän, ägare till gården Kloster:
- Hamar, Greger Rutgersson*, g.m. *Anna Catarina*, gåva, 40
- Hammar, Christian*, handelsman i Uddevalla, 39
- Hammar, Conrad Gregersson*, bruksbokhållare, g.m. *Brita Sofia von Beetzen*, 39, 88
- Hammar, Johan*, handelsman, 14
- Hammer, Hans Nilsson*, g.m. *Torborg Brun*, 87, 88
- Hammer, Lars (Lauritz)*, handelsman, Köpenhamn, 28, 37, 88
- Hammer, Nils*, skeppsförare, länsherre, 1:e ägaren till gården Kloster, 11, 13, 28, 87, 88
- Hammers, Margrete*, inskrift, 28
- Hammarberg, Nils*, orgelbyggare, 34, 88
- Hammarberg, Olof*, orgelbyggare, 88
- Hans*, kung, 21
- Hansson, Lars (Lauritz)*, kyrkoherde, 65, 70, 89
- Hansson, Signe*, textiltillverkare, 38, 83
- Heljesson, Anders*, kyrkoherde, Myckleby, 70
- Henriksson, Börge*, arvingar, gåva, 41
- Hermansson, Herman*, guldsmed, 81, 82
- Herr Peder*, kyrkoherde (*Peder Andersson*), 13
- Holm, Leif*, kyrkvaktmästare, 85
- Hofvieds Daater, Maline*, g.m. *Hans Rasmus*, epitafium, 70
- Håkansson, syskonen, (Astrid)*, gåva, 48, 80, 82
- Håkansson, Håkan*, kung, 10, 12, 19, 20, 36
- Haavardson, Guttorm*, testamente, 52, 86
- Härngren, C. A.*, orgelfasad, 80
- Högberg, Sven Erik*, silversmed, 36
- Ivarsdotter, Johana*, gravskrift, 43
- Jacob, apostel*, 33, 40, 64
- Jacobsson, Tore*, gåva, 80
- Jens Ridder*, inskrift, 28
- Jensen, Eric*, Cleff (Kleff), inskrift, 28

- Jensen, Eric*, Ström, inskrift, 28
Johan Maller (Målare), målare, 27, 30, 32, 87
Johannes, evangelist, 32, 38, 62
Johansson, Abraham, målare, 79
Johansson, J. L., byggmästare, Ulricehamn, 79
Johnsson, Anders, kyrkoherde, 42
Jonsdotter, Maren, g.m. *Olof Svensson Bagge*, 67
Jonsson, Erik, gelbgjutare, 37
Judas Taddeus, apostel, 33, 40, 64
- Karlsson, Lennart*, byggmästare, 58
Karlström, A., formgivare, 85
Kiernås, C. A., silversmed, Göteborg, 36, 81
Kierulf, Carl, kyrkoherde, hustru *Britta Bundj*, 67
Kinnberg, Börig, väverska, 83
Knape, Erich A., handelsman, Uddevalla, 90
Krabbe, Ivar, ståthållare på Bohus, 13
Krummedike, Henrik, hövitsman på Bohus, 12, 86
Kullander, Uno, konservator, 58, 59, 63, 93
Kung Hans, 21
Kung Stumpe, 9
- Lachonius, Johannes L.*, kyrkoherde, 63, 89, 91
Lagaböter, Magnus (Håkansson), kung, 12, 86
Lang, Nils Windzenson, Kaflanda, gåva, 67
Lars Snedker, 27
Larsdotter, Dorotea, g.m. *Anders Skoug*, gåva, 37
Larsson, Anders, klockgjutare, Jönköping, 90
Larsson, Torger, Kärulingsund, gåva, 39
Lindqvist, Olof, kyrkvård, 71
Linsten, Ragnar, målare, 79
Lucas, evangelist, 32, 62
Lundgren, Arne, ingenjör, 58
Lundqvist, Carl Gustaf och Hedvig, gåva, 37
Lundqvist, Hedvig, Oxevik, textiltillverkning, 38, 83
Luther, Martin, 28, 31, 84
- Magnusson, Anders*, orgelbyggare, 88
Magnusson, Bengt, kyrkvård, 41
Magnusson, Johannes, orgelbyggare, 34, 88
- Malmqvist, Emma*, textilkonstnär, 38, 83, 88
Manclinen, Hans, inskrift, 28
Markus, evangelist, 32, 62
Mathias, apostel, 33, 40, 64
Matteus, evangelist, 32, 62
Matzson (Matssøn), Herman, klosterföreståndare, 10, 12, 86
Mellenberg, Petter, murmästare, 49, 55
Molander, Salomon, orgelbyggare, 88
Munsterberg, Isaac, kyrkoherde, 85
Mårten (Martin), biskop, 28, 31
Möllengracht (Meulengracht), Laurentz van (Lorens, Lauriz), handelsman, Köpenhamn, 28, 37, 54, 88
Möller, Niclas, byggmästare, 55
- Nelson, Gösta*, prost, 79
Nicolas av Hereford, silverkalk, 35
Nilsson, Birgitta, Einar och Gertrud, gåva, 38
Nilsson, Ernst, Backa, gåva, 38
Nilsson, Lars, bonde, Skaftö, 34, 66
Nilsson, Nils, kyrkvård, 71
Norberg, Carl, skeppare, Kärulingsund, 39
Nygård, Arne, arkitekt, 58
Nylänning, Johan, snickare, 64
- Offerberg, Peder*, inskrift, 28
Olausson, Anna-Lisa, Fossen, textiltillverkning, 83
Olle grävare, 24
Olsson, Alexander, Torseröd, inskrift, 43
Olsson, Charlotta, gåva, 83
Olufsson, Anders, tullman, inskrift, 28
Ovesson, Holger, prost, inskrift, 28
- Passberg, Ciselle*, inskrift, 28
Paulus, apostel, 33, 40, 64, 79
Pedersson (Pedersøn), Nils, kyrkoherde, 86
Pehrson, Henric, bokhållare, Stora Kärr, hustrun *Johana Ivarsdotter*, barnen *Johannes, Emanuel, Pehr, Gustaf, Helena, Magdalena, Brita Stina*, gravskrift, 43
Persson, Kerstin, textilkonstnär, 38
Peterson, Adrian Crispin, arkitekt, 73, 78, 79, 80, 90
Petrus, apostel, 33, 49, 64, 79
Petersson, Hilda, gåva, 41
Philip, glasmästare, 28
Pihl, Anders, murmästare, 45, 55, 89
Pofvelsson, Jon, handelsman, 39
Precht, Burchardt, bildhuggare, 89
Prue, Cidsel, inskrift, 28
- Pohlhammar, Johan Magnus*, tenngjutare, 80, 84
Påskesson, Nils, Holma säteri, 10
- Qvist, N.*, lantmätare, 54
- Rasmus, Hans och Maline Hofvieds Daater*, epitafium, 70
Rhodin, Lars, kyrkoherde, 14, 15, 16, 27, 31, 52
Rhodin, änkan, 59, 67, 92
Richter, Carl Fredrik, konstnär, 13, 93
Rietz, Anders Rudolph Du, landshövding, 85
Roland, Anders, kvartermästare, Öretorp, 34, 39
Rosenvinge, Henrik, Willumsen, länsherre, 13
Ryberg, Johan Friedrich, guldsmed, 67
- Sandén, C.*, lärare, 73
Simon, apostel, 33, 40
Skoug, Anders, hustru *Dorotea Larsdotter*, gåva 37
Sparre, Christian, inskrift, 28
Sparre, Jens, länsman i Bohus, 27, 87
Sparre, Susanna, jomfru, inskrift, 28
Spårman, Kierstina Gudmundsdotter, g.m. *Nils Windzenson Lang*, gåva, 67
S:t Botulf, helgon, 10, 55, 62, 86
S:t Nicolaus, helgon, 55
Stumpe, kung, 9
Svensson, Nils, mästare, inskrift, 28
- Taube, D.*, biskop, Göteborg, 91
Tell, Adolf, byggmästare, 15, 92
Ternant, Maria, g.m. klockgjutare *Böök*, 88
Thelin, Peter, kyrkoinspektör, 71
Thomas, apostel, 33, 40, 64
Thorburn, Eugen, arkitekt, 87, 92
Thordbjörnsson, M. A., gåva 82
Thorer, abbot, 10
Tilfors, Lilian, textiltillverkning, 83
Tordsson, Axel (Riddar Axel), legend, 9, 11
Torstensson, Anna Helena, lärare, 81
- Wahlborg, Johan*, kyrkoherde, Uddevalla, 80, 81
Valborg, legendens jungfru, 9, 11
Wallbom, Jeremias, guldsmed, Uddevalla, 80, 81
Wallin (Wallinius), Anders Jonae (Johnsson), kyrkoherde, 10, 71, 83, 88, 89

Westman, Christina, textilkonstnär, 38, 83, 88

Wetterholtz, Anders, klockgjutare, Malmö, 90

Wetterholtz, Jonas, klockgjutare, Göteborg, 85, 90

Wetterqvist, A. F., arkitekt, 79, 90, 93

Wildenstam, Christer, konservator, 40, 92

Vilhelm av Prémontré, abbot, 12, 86

Windruff, Christina, hustru till kyrkoherde, 88

Wingård, Johan, biskop, 85

Wingård, prost, 36

Wolfdauer (Wolfdäner), Johan, kyrkoinspektör, 51, 55, 89

Wreland, kyrkoherde, inskrift, 64

Wuchters, Baltzar, målare, Uddevalla, 64, 70, 89

Åström, Harry, komminister, 42

Örnberg, Augusta, gåva, 37

Österberg, Agda, textilkonstnär, 38, 67, 83, 88

FÖLJANDE KYRKOR I BOHUSLÄN HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES KYRKOR,
KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

Backa, Bo band I: 1, volym 57, 112

Björlanda, Bo band I: 1, volym 57, 112

Bokenäs, volym 218

Dragsmark, volym 218

Harestad, Bo band I: 2, volym 104

Hjärtum, Bo band III: 1, volym 122

Hålta, Bo band II: 1, volym 95

Hönö, Bo band I: 1, volym 57

Jörlanda, Bo band II: 1, volym 95

Kareby, Bo band I: 3, volym 112

Karlstens fästningskyrka, Bo band IV: 2,
volym 154

Kungälv's kyrkor, Bo band IV: 1, volym 132

Kärra kapell, Bo band I: 1, volym 57

Lycke, Bo band I: 2, volym 104

Marstrands stadskyrka, Bo band IV: 2,
volym 154

Romelanda kapell, Bo band I: 3, volym 112

Romelanda kyrka, Bo band I: 3, volym 112

Solberga, Bo band II: 1, volym 95

Säve, Bo band I: 2, volym 57

Torsby, Bo band I: 2, volym 104

Torslanda, Bo band I: 1, volym 57, 112

Västerlanda, Bo band III: 1, volym 122

Ytterby, Bo band I: 3, volym 112

Öckerö, Bo band I: 1, volym 57, 112

Tillägg och rättelser samt register till band I
(i volym 112)

UNDER UTARBETANDE: Kyrkobyggnader 1760–1860. Samlingsvolym.

